

HÁSKÓLI ÍSLANDS

Hugvísindasvið

Kallíhróa

Um tjáningu og túlkun tilfinninga í forngrískri skáldsögu

Ritgerð til MA-prófs í almennri bókmenntafræði

Arnhildur Lilý Karlsdóttir

Maí 2015

Háskóli Íslands

Hugvísindasvið

Almenn bókmenntafræði

Kallíhróa

Um tjáningu og túlkun tilfinninga í forngrískri skáldsögu

Ritgerð til MA-prófs í almennri bókmenntafræði

Arnhildur Lilý Karlsdóttir

Kt.: 080283-4829

Leiðbeinandi: Sif Ríkharðsdóttir

Maí 2015

Ágrip

Ritgerð þessi er hluti af rannsóknarverkefninu: „Ómur tilfinninga í miðaldabókmenntum“ styrktu af Rannsóknarsjóði (styrknúmer: 130605-053).

Í þessari ritgerð verður fjallað um forngrísku skáldsöguna *Kallíhróu* eftir Karíton frá Afródísíu í ljósi tilfinninga; tjáningu þeirra og túlkun. Tilfinningar eru sammannlegar en skilningur, tjáning og túlkun er afar menningararbundin milli ólíkra samfélaga og tímabila. Atburðarásin í *Kallíhróu* er dramatísk og eru birtingarmyndir tilfinninganna mjög líkamlegar á þann hátt að nútímalesanda virðast þær stílfærðar, jafnvel fjarstæðukenndar. Ákveðin líkamstjáning er í beinum tengslum við tilfinningar sem manneskjan upplifir. Með endurtekningu verður tjáningin að tákni sem hefur merkingu í sjálfu sér innan ríkjandi táknerfis samfélagsins. Slík tjáning tilfinninga þjónar hlutverki miðlunar til þess sem túlkar, hins innbyggða áhorfanda eða lesanda verksins.

Vandinn við að lesa verk frá öðru tímabili, líkt og *Kallíhróu*, liggar ekki í því að tilfinningarnar sem birtast í verkinu snerti ekki við lesendum í dag heldur á lesandinn erfitt með að skilja birtingarmyndir tilfinninganna út frá öðrum forsendum en þeim sem eru innan hans eigin skilyrta menningarraðma. Út frá því vakna spurningar um hvernig birtingarmyndir tilfinninganna töluðu til hins forngrískra lesanda og hvernig það samræmist túlkun nútímalesenda á þeim tilfinningum sem þar birtast. Skoðaðar verða birtingarmyndir tilfinninganna í *Kallíhróu* út frá því menningarlega samhengi tilfinninga sem verkið er skrifað í, hugmyndir um áhrif tilfinninganna innan líkamans, áhrif þeirra á aðra og hin samfélagslegu gildi og viðmið sem stýra því hvað telst rétt í tjáningu og miðlun tilfinninga.

Efnisyfirlit

Inngangur	4
<i>Kallíhróa</i>	6
i. Tilfinningahugtök	9
ii Þróun tilfinningahugtaka	11
iii <i>Pabos</i>	16
1. Útlitsleg tjáning tilfinninga.....	20
1.1. Líkamlegar birtingarmyndir tilfinninga	20
1.2. Innantómar útlitslýsingar: lesandinn blekktur	25
1.3. Últlit: vísir á innræti?.....	27
2. Áhrif tilfinninga innan líkamans	32
2.1. Tilfinningar í líkamanum.....	32
2.2. Prískipting líkamans	34
2.3. Ást í meinum eða ástarmein	39
3. Samfélagsleg viðmið tilfinninga	43
3.1. Menningarbundin gildi og viðmið	43
3.2. Tilfinningasamfélög	48
3.3. Er tilfinning rétt eða röng, góð eða slæm?	53
4. Áhrif á tilfinningar annarra.....	60
4.1. <i>Kaparsis</i> og tenging við nýju kómedíuna.....	60
4.2 Mælskulistin.....	64
Lokaorð	70
Heimildaskrá.....	72

Inngangur

[...] en kné hennar og hjarta varð máttvana þegar í stað,
því hún hafði ekki hugmynd um hverjum henni var ætlað að giftast.
Samstundis varð hún orðlaus, henni sortnaði fyrir augum og nærri andaðist
– en þeir sem stóðu hjá töldu aðeins bera vott um hógværð.

τῆς δ' αύτοῦ λύτο γούνατα καὶ φίλον ἥτορ.
οὐ γὰρ ἡδει, τίνι γαμεῖ. ἀφωνος εύθὺς ἦν καὶ σκότος αύτῆς τῶν ὄφθαλμῶν
κατεχύθη καὶ ὀλίγου δεῖν ἔξεπωευσεν. ἐδόκει δὲ τοῦτο τοῖς ὀπῶσιν αἰδώς.¹

Þessi tilvitnun er úr forngrískra verkinu *Kallíhróu* eftir Karíton frá Afródísíu sem talið er að hafi verið skrifað um miðja 1. öld e.Kr. Hún vísar í upphaf sögunnar þegar fyrir liggur að Kallíhróa skuli giftast en áður en hún veit hver væntanlegur brúðgumi hennar verður. Hjarta hennar brennur af ást til Kæreasar en á þeirri stundu er alls óvist að tilvonandi eiginmaður sé einmitt hann. Í þessu litla broti úr verkinu birtast sterkar tilfinningar sem hafa áhrif á hið innra líf, viðbrögð líkamans við tilfinningum og hvernig tilfinningarnar geta haft áhrif á getuna til að bregðast við á eðlilegan hátt. Jafnframt má greina hinn innbyggða áhorfanda verksins í þeim sem standa hjá og túlka viðbrögð Kallíhróu bera vott um hógværð. Tilvitnunin er mjög lýsandi fyrir birtingarmyndir og tjáningu tilfinninga í forngrískum skáldsögum þar sem tilfinningum eru gerð skil á afar líkamlegan hátt og raunar mun ýktari hátt en nútímalesendur eiga að venjast.

¹ Chariton, *Callirhoe*, þýð. G. P. Goold (Cambridge: Harvard University Press, 1995), 1.1. sjá bls. 34/35. Íslensk þýðing í þessari ritgerð er mín, en notast er að mestu við enska þýðingu G. P. Goold í tvímála útgáfu verksins, með hliðsjón af enskri þýðingu B. P. Reardon úr *Collected Ancient Greek Novels*, þýð. B. P. Reardon (London: University of California Press, 1989) ásamt því að stuðst er við frumtextann í útgáfu G.P. Goold. Í ritgerðinni er á stöku stað tilvitnanir sem eru að hluta vísun höfundarinn sjálfs í Hómer, *Ódysseifskviðu* eða *Ilíonskviðu*. Í þeim tilvikum er íslensk þýðing fengin að láni frá þýðingum Sveinbjörns Egilssonar og verður þeim gerð skil í neðanmálgrein hvenær sem þær koma fyrir.

Fyrsta setning tilvitnunarinnar hér að ofan er vísun í *Ódysseifskviðu*. Hómer, *Ódysseifskviða*, þýð. Sveinbjörn Egilsson (Reykjavík: Bjartur, 2004), 4. 688-732 sjá bls. 51.

„[...] at this her knees collapsed and the heart within her,
for she had no idea to whom she was being married. At once she was unable to speak, darkness
for she had no idea to whom she was being married. At once she was unable to speak, darkness
covered her eyes, and she nearly expired – which those who saw her thought just modesty.“

Verk eru ávallt bundin því menningarlega samhengi sem þau eru skrifuð í með tilliti til ríkjandi gilda og viðmiða um hvað telst rétt og eðlilegt. Við lestur forngrískra verka í dag mætast ólík menningarbundin viðhorf sem hafa mismunandi gildi og viðmið gagnvart túlkun og tjáningu tilfinninga. Birtingarmyndir tilfinninganna í verkinu geta virst nútímalesandanum dramatískar, fjarstæðukenndar eða jafnvel farsakenndar. Við það vakna spurningar um hvort hægt sé í raun að nálgast skilning á þessum birtingarmyndum tilfinninganna úr forngrískum bókmenntum eða hvort skilningurinn sé aðeins fólginn utan hins menningarlega ramma lesandans. Vandamálið liggur ekki í því að hinar forngrísku tilfinningar séu óaðgengilegar lesandanum eða snerti ekki við honum. Heldur er vandinn sá að skilja tilfinningarnar á öðrum forsendum en þeim sem eru innan hins skilyrta menningarrauma nútímans. Hvernig var tilfinningunum ætlað að hafa áhrif, hvernig töluðu birtingarmyndir þeirra til lesanda þess tíma, og samræmist það á einhvern hátt túlkun lesenda í dag? Í ritgerðinni verður reynt að varpa ljósi á birtingarmyndir tilfinninga í verkinu út frá því menningarlega samhengi tilfinninga sem verkið er skrifað í, ólíkar hugmyndir um áhrif tilfinninga innan líkamans, áhrif tilfinninga á aðra og þau samfélagslegu gildi og viðmið sem stýra því hvað telst rétt í tjáningu og miðlun tilfinninga.

Tilfinningar eru í eðli sínu óræðar, háðar menningarlegu samhengi og upplifun einstaklingsins. Tilfinningahugtök sem notuð eru til að skorða merkingu tilfinninganna og einfalda miðlun þeirra hafa einnig tekið breytingum í tímans rás. Forngríkkir notuðust við tilfinningahugtakið *pabos* í merkingunni að verða fyrir upplifun sem veldur innri breytingu. Tilfinningar haldast sannarlega í hendur við innri breytingar en tekist hefur verið á um hvort það séu tilfinningarnar sem valdi innri breytingum eða hvort þær séu afleiðing innri breytinga. Auknar rannsóknir á taugalíffræði hafa leitt í ljós að tilfinningar eru flókið samspil áreitis, viðbragðs líkamans og upplifun einstaklingsins ásamt lærðri hegðun um tilfinningaleg viðbrögð. Allt þetta skiptir máli en ríkjandi gildi og viðmið ramma inn ákveðið táknkerfi tjáningar og miðlunar sem ýtir undir gagnkvæman skilning og samkennd innan samfélagsins.

Tilvitnunin hér að ofan er lýsandi fyrir efni þessarar ritgerðar því hún tekur til þeirra þátta sem verða til umfjöllunar í tengslum við *Kallíhróu*: Útlitsleg

tjáning tilfinninga, áhrif tilfinninga á líkamann, samfélagsleg viðmið tilfinninga og svo áhrif tilfinninga á aðra. Fyrst verður fjallað um tilfinningahugtök, þróun þeirra og merkingu og í því samhengi verður sérstaklega gert grein fyrir hugtakinu *papos* ásamt því að hugmyndir Platons og Aristótelesar verða kynntar. Í fyrsta kaflanum hefst greining verksins þar sem fjallað verður um útlitslega tjáningu tilfinninga, limaburð og útlitslýsingar. Líkamstjáning og útlit skipta miklu máli í miðlun tilfinninga en tjáningin getur orðið að tákni í sjálfu sér og staðið fyrir ákveðnar tilfinningar. Enn fremur verður skoðað hvernig útlitsleg tjáning tilfinninga birtist í verkinu. Annar kaflinn fjallar um áhrif sem tilfinningar hafa á líkamsstarfsemina ásamt hugmyndum forngríkkja um staðsetningu tilfinninga innan líkamans. Í kaflanum verður reynt að varpa ljósi á með hvaða hætti tilfinningar hafa áhrif á líkamann og hvernig þau birtast í verkinu. Í þriðja kaflanum er fjallað um samfélagið sem móttakanda og túlkanda tilfinningatákna en túlkunin er ávallt bundin fyrir fram ákveðnum gildum og viðmiðum. Reyn verður að varpa ljósi á hvernig hin samfélagslegu gildi og viðmið birtast innan verksins og hvernig má túlka þau. Í fjórða og síðasta kaflanum verður fjallað um hvernig tilfinningar hafa áhrif á aðra eða hvernig hægt er að hafa áhrif á tilfinningar annarra. Skoðað verður hvernig verkið vinnur með hugtakið *kaparsis* í samhengi við nýju kómedíuna og hvernig talið var að mælskulistin gæti haft áhrif á tilfinningar annarra.

Kallíhróa

Áður en lengra er haldið er rétt að skoða skáldsöguna sem form. Í gegnum tíðina hafa margir verið taldir upphafsmenn skáldsagnaformsins en margt bendir til að þær rætur liggi dýpra en áður var talið eða allt aftur til forngríkkja.² Lítið hefur verið skrifað um forngrísku skáldsögurnar sem lengi vel féllu í skuggann af forngrískum leikritum, söguljóðum og heimspekitextum. Þá hafa fáar skáldsögur varðveisist í heilu lagi og margar þeirra aðeins komið í ljós á síðustu áratugum. Af

² Fræðimaðurinn Stefan Tilg hefur rannsakað og skrifað sennilega tilgátu um upphaf skáldsagnaformsins þar sem hann leiðir líkum að því að verkið *Kallíhróa* geti hugsanlega markað slíkt upphaf. Stephan Tilg, *Chariton of Aphrodisias: And the Invention of the Greek Love Novel* (Oxford: Oxford University Press, 2010).

þeim verkum sem varðveist hafa í heild sinni getum við nefnt fyrrnefnda *Kallíhróu*, *Sögu frá Efesos* eftir Xenofon frá Efesos, *Levkippu og Klítófon* eftir Akkiles Tatíus, *Dafnis og Klóu* eftir Longus, og *Sögu frá Ebíópíu* eftir Helídodóros.³ Skáldsögurnar eru ólíkar söguljóðum og öðrum bókmenntaformum að því leyti að þær eru skrifaðar í óbundnu máli og lýtur skáldaleyfið því öðrum lögmálum en til dæmis leikverk eða ljóð: „Hinn nýi miðill lengri prósaskáldsskapar var í sjálfu sér óstaðbundið form, hugsað fyrst og fremst sem bókmenntalegt, og þar með færانlegt verk, frekar en ætlað til flutnings á ákveðnum stað, líkt og leikverk eða lýrisk ljóð.“⁴ Ekkert bókmenntaform er sjálfsprottið og svipar efnistökum *Kallíhróu* nokkuð til nýju kómedíunnar sem beindi sjónum sínum að málefnum einstaklingsins og fjölskyldunnar með ástir ungra elskenda í miðdepli.⁵ Unga parið er oftast nær framúrskarandi fagurt og tilheyrir að auki gjarnan yfirstétt. „Í miðju [bókmenntaformsins] finnum við rómantík drengs og stúlkus, einkahagsmuni og göfugar tilfinningar aðalsögupersónanna. Hvað varðar söguþráð eru hin dæmigerðu einkenni að unga parið fellir hugi saman, í kjölfarið er aðskilnaður þeirra, tilheyrandi ævintýri og að lokum sameining þeirra og gleðilegur endir.“⁶

Kallíhróa fellur ágætlega að þessari lýsingu eins og efnistök bera vitni um: Verkið hefst í hafnarborginni Sýrakúsu á austurströnd Sikileyjar. Hin unga Kallíhróa, dóttir hershöfðingjans Hermokratesar, er ekki aðeins fögur heldur er fefurð hennar hreint ómóttstæðileg. Afródíta parar hana saman við Kæreas sem einnig ber af meðal jafningja. Eftir brúðkaup þeirra er Kæreas blekktur af fyrrum vonbiðlum svo hann telur Kallíhróu vera sér ótrúa. Af óstjórnlegri reiði yfir

³ Tilg, bls. 1-2.

⁴ David Konstan, *Sexual Symmetry: Love in the ancient novel and related genres*, 2. útg. (New Jersey: Princeton University Press, 1994), bls. 230. „The new medium of long prose fiction was itself a non-localized form, conceived essentially as a literary, and therefore mobile, artifact rather than designed for performance in a particular place, like drama or lyric verse.“

⁵ Nýja kómedían kom fram á 3. öld f.o.t. sem arftaki gömlu kómedíunnar. Þessa breytingu má rekja til pólitískra hreyfinga, en pólitískt vald Apenu fór þverrandi og urðu þá áherslubreytingar innan gamanleikjanna frá hinum opinbera vettvangi og inn á heimilið. Persónusköpun festist í mjög stífum skorðum og fram komu steríótýpur á borð við ungu elskendurna, gamla karlinn/nirfilinn, klóka þrælinn o.fl. Þessar steríótýpur eru undanfarar persónusköpunar í grínþáttum (e. *sitcom*) í dag. Andrew Stott, *Comedy: the New Critical Idiom* (London: Routledge, 2005), bls. 41-44.

⁶ Tilg, bls. 1-2. „[A]t its heart we find a boy-girl romance, private interests, and the noble sentiments of its protagonists; in terms of plot, typical characteristics are the falling in love of the young couple, their ensuing separation, their respective adventures, and their final reunion in a happy ending.“

svikunum veitir hann henni slíkt bylmingshögg að hún er talin látin. Kallíhróa vaknar upp af meðvitundarleysi í grafhvelfingu þar sem grafarræninginn Þeron og hyski hans eru að störfum. Hún er flutt brott ásamt föngum og sold til Míletus í Karíu þar sem húsbóndinn, hinn stórefnaði ekkjumaður Díónýsíus, fellur strax fyrir ómótstæðilegri fugurð hennar og verður í kjölfarið veikur af vangoldinni ást. Þegar Kallíhróa uppgötvar að hún er þunguð af völdum Kæreasar stendur hún frammi fyrir tveimur siðferðislegum afarkostum; annað hvort að sjá barninu farborða og framtíð með því að giftast aftur en þá svíkur hún Kæreas. Hins vegar að fylgja hjarta sínu og þrá eftir að vera Kæreasi trú en þá á barnið enga framtíð aðra en að vera óskilgetið barn ambáttar. Kallíhróa gengur gegn sannfæringu sinni, löngun og þrá þegar hún kýs framtíð barnsins og giftist Díónýsíusi.

Kæreas hefur, meðan á þessu stendur, siglt um höfin í fylgd vinar síns Pólýkarmusar í leit að Kallíhróu. Þeir rata til Míletus en eru teknir höndum af ribböldum og sendir í fangabúðir til Miþrídatesar höfðingja Karíu. Miþrídates sem fallið hefur fyrir fugurð Kallíhróu reynir að nota Kæreas í langsóttri tilraun til að eignast hana sjálfur, en mistekst. Díónýsíus ákærir Miþrídates til Artaxerxes konungs Asíu en þar snýst málið upp í spurninguna um hver sé réttmætur eiginmaður Kallíhróu. Dómsuppkvaðning dregst á langinn því konungurinn sjálfur er heltekinn af ást til Kallíhróu en óvænt uppreisn í Egyptalandi breytir gangi sögunnar. Réttarhöldin leysast upp og gengst Kæreas uppreisnarmönnum á hönd þar sem hann sýnir mikla djörfung og dug er hann leiðir sjóher þeirra til sigurs. Hann hernemur eyju sem reynist geyma fjársjóði konungs ásamt Statíru drottningu og fylgdarliði. Kæreas finnur Kallíhróu þar og eru elskendurnir loks sameinaðir að nýju við mikla fagnaðarfundi.⁷

---

⁷ Verkið er að hálfu sögulegt en margar persónur þess eru byggðar á sögulegum persónum. Hershofðinginn Hermokrates var þekktur um Asíu fyrir að leggja sitt af mörkum í ósigri Áþenu gegn Sýrakúsu. Díónýsíus var auðugur ríkisstjóri og sömuleiðis Miþrídates. Heimildir eru til um persneska konunginn Artaxerxes og drottning hans hina fögru Statira ásamt þræl þeirra Artaxares. Jafnvel þjófurinn Þeron var þekktur glæpamaður. Kallíhróa er skálduð persóna en dóttir Hermokratesar varð fyrir árás sem hún lifði ekki af. Kæreas er einnig sögupersóna en mögulega byggð á manni að nafni Chabrias, áþenskum ríkisborgara, sem tók þátt í uppreisninni í Egyptalandi þar sem hann, líkt og Kæreas gerir í verkinu, stýrði sjóher uppreisnarmannana. Chariton, *Callirhoe*, þýð. G. P. Goold (Cambridge: Harvard University Press, 1995), 2.6. bls. 10-12.

i. Tilfinningahugtök

Til að skilja betur tilfinningar fornaldar er mikilvægt að gera grein fyrir tilfinningahugtökum, merkingu þeirra og notkun, hvernig þau eru ólík milli menningarheima, tímabila og tungumála nútímans. Fræðimenn hafa löngum reynt að skilja forn- og miðaldir með því að rýna í texta sem varðveisit hafa en í slíku endurliti og ákafri tilraun til að varpa ljósi á það sem okkur er hulið er hætta á alhæfingum og ákveðnum skilningi sem byggður er á röngum forsendum. Barbara H. Rosenwein heldur því fram í grein sinni „Worrying about Emotions in History“ að tilfinningar hafi að miklu leyti verið afskiptar í söguskoðun sagnfræðinga. Snemma á 20. öldinni settu nokkrir fræðimenn á borð við Lucien Febvre, Johan Huizinga og Norbert Elias fram kenningar þar sem þeir drógu þá ályktun að tilfinningalíf fólks í fornöld og á miðöldum hafi verið einfalt og að tjáning tilfinninganna hafi verið bæði hömlulaus og of safengin. Þeir töldu það bera vitni um barnalega og jafnvel frumstæða tilfinningamenningu⁸:

Saga Vesturlanda er saga af vaxandi tilfinningalegu taumhaldi. Grikklandi og Róm má auðveldlega vísa frá: söng Hómer ekki um hinn ljúfa unað reiðinnar? Miðaldir bjuggu yfir barnslegu tilfinningalífi: ómenguðu, of safengnu, opinberu, án blygðunar. Nútíminn (margvíslega skilgreindur) hafði í för með sér sjálfsaga, stjórn og bælingu.⁹

Rosenwein bendir á að kenningar Elias hafi orðið sérstaklega áhrifaríkar og fordæmisgefandi fyrir aðra sem á eftir fylgdu og urðu til þess að festa í sessi ákveðinn skilning á tilfinningum fólks á miðöldum.¹⁰ Hugmyndafræði hans og þeirra fræðimanna sem fetað hafa svipaða slóð virðast ganga út frá því að þau menningarlegu gildi og viðmið sem voru ríkjandi um miðja 20. öldina, og eru að miklu leyti enn í dag, tilheyri hinni eðlilegu og réttu hugmyndafræði um tjáningu og túlkun tilfinninga. Orðin einfeldni, óhóf og barnslegt eru orð sem í þessu

---

⁸ Barbara H. Rosenwein, „Worrying about Emotions in History“ í *The American Historical Review*, 107 / 3 (2002), bls. 821-845. Slóð: <http://www.jstor.org/stable/10.1086/532498>. Síðast skoðað 12.03.2015, bls. 825.

⁹ Sama, bls. 827. „[T]he history of the West is the history of increasing emotional restraint. Greece and Rome may be quickly dismissed: did not Homer sing of the sweet delights of anger? The middle Ages had the emotional life of a child: unadulterated, violent, public, unashamed. The modern period (variously defined) brought with it self-discipline, control, and suppression.“

¹⁰ Rosenwein, „Worrying about Emotions in History“, bls. 826.

samhengi bera með sér neikvæða tilvísun en með því að lýsa tilfinningalífi forn- og miðalda á þennan hátt er sú menning jaðarsett sem óæðri eða verri.

Í tilfelli Elias og félaga, líkt og í þessari ritgerð, er erfitt eða ómögulegt að færa sig undan þeim klyfjum þekkingar, gilda og viðmiða sem marka okkur og móta í þeirri menningu sem við tilheyrum. Jafnvel má mótmæla því að hægt sé að skilja menningarleg gildi og viðmið liðinna alda á öðrum forsendum en okkar eigin. Þær heimildir sem liggja til grundvallar til að kalla fram skilning á lífi fólks á forn- og miðöldum felast að miklum hluta aðeins í þeim textum og textabrotum sem varðveist hafa, svo margar eru eyðurnar til að geta í. Sif Ríkharðsdóttir segir í grein sinni „Hugræn fræði, tilfinningar og miðaldir“:

Ef horft er til miðaldabókmennta með hliðsjón af slíkum hugmyndum, má gefa sér að þær tilfinningar sem þar birtast endurspegli að einhverju leyti tilfinningalíf miðaldamanna, en að þær séu engu að síður mótaðar af hugmyndum um eðli tilfinninga, venjum um framsetningu þeirra og menningarhlutverki þeirra í hverju samfélagi fyrir sig.¹¹

Birtingarmyndir tilfinninga í textum sýna lesandanum framsetningu tilfinninganna sem getur gefið innsýn í ríkjandi gildi og viðmið varðandi tjáningu þeirra. Því má, líkt og Sif bendir á, draga af því ályktanir um menningarlegt hlutverk þeirra.

Platon (427-347 f.Kr.) og Aristóteles (384-324 f.Kr.) settu fram ákveðnar skoðanir og kenningar um tilfinningar, staðsetningu þeirra innan líkamans og samfélagslegan tilgang. Platon taldi tilfinningarnar „blandast saman í „órökrétttri skynjun“ í sál mannsins“.¹² En Aristóteles var því ósammála og taldi þvert á móti að tilfinningar væru rökréttar því þær væru háðar dómi. Aristóteles taldi raunar tilfinningar þjóna mikilvægum samfélagslegum tilgangi til dæmis í dómsmálum, en fólk lét hrífast við málflutning og undir tilfinningalegum áhrifum skipti um skoðun. „Tilfinningar eru það sem lætur menn skipta um skoðun gagnvart dómi sínum, og þeim fylgja ánægja eða kvöl; þetta á við um reiði, vorkunn, ótta og allar svipaðar tilfinningar og andstæður þeirra.“¹³ Aristóteles fjallaði mest um

¹¹ Sif Ríkharðsdóttir, „Hugræn fræði, tilfinningar og miðaldir“ í *Ritið* 3 (2012), bls. 67-89, sjá bls. 68.

¹² Barbara H. Rosenwein, „Emotion Words“ í *Le Sujet des Émotions Au Moyen Âge*, ritstj. Piroska Nagy and Damien Boquet (Frakkland: Editions Beauchesne, 2009), bls. 93-106, sjá bls. 97. „mingle together in “reasonless sensation” within the human psyche.“

¹³ Aristotle, *The “Art” of Rhetoric*, 2.1.8. bls. 173.

tilfinningar í verkinu, *Mælskulistin*, en ekki í verkinu sínu *Um sálina* líkt og í dag gæti talist til röklegs samhengis fyrir tilfinningatengda umræðu. Gæti sú staðreynd verið lýsandi fyrir það sem ólíkt er með ríkjandi sjónarmiðum nú og á tímum forngrikkja:

Þessar aðstæður í sjálfu sér segja okkur nokkuð um mismun milli hinna nútímaensku og forngrísku hugmynda um tilfinningar: að því gefnu að dómur ásamt trú séu þungamiðjan í gangverki tilfinninganna líkt og Aristóteles álítur vera, er eðlilegt *pape* sé skilið sem hluti af list sannfæringarkraftsins.¹⁴

Aristóteles, líkt og Platon á undan honum, lagði áherslu á stjórn tilfinninganna en hann taldi sjálfstjórn æskilega við miklum tilfinningahita. Platon upphafði rökhugsunina og taldi tilfinningar geta haft óæskileg áhrif á hana. Hann skipti líkamanum í two hluta og sagði rökhugsunina tilheyra höfðinu en tilfinningunum fann hann stað neðarlega í líkamanum þar sem þær voru ólíklegrar til að hafa áhrif á hugann. Þannig voru tilfinningarnar álitnar dýrslegar og frumstæðar líkt og Elias og félagar ályktuðu um heil menningarsamfélög fornaldar. Upphafning rökhugsunar lifir enn í dag góðu lífi þó tilfinningar hafi að einhverju leyti hlotið uppreisn æru með vaxandi áhuga á rannsóknum þeim tengdum.

ii Þróun tilfinningahugtaka

Tilfinningahugtök eru ólík á milli tungumála og þróast á mismunandi hátt. Íslenska orðið *tilfinning* er afar opið en það vísar jafnt í kenndir, skynjun og geðshræringu, og skiptir þar samhengið máli fyrir ýtarlegri skilning. Önnur tilfinningatengd hugtök íslenskunnar eru áðurtalin hér að ofan. Heldur fleiri tilfinningahugtök eru til í enskri tungu til að lýsa tilfinningum. Sem dæmi um nokkur hugtök eru: *papos* sem merkir í dag þann hæfileika að geta vakið upp

---

„The emotions are all those affections which cause men to change their opinion in regard to their judgment, and are accompanied by pleasure and pain; such are anger, pity, fear, and all similar emotions and their contraries.“

¹⁴ Konstan, *The Emotions of The Ancient Greeks*, bls. 27. Konstan nefnir hér sérstaklega „modern English“ eða ensku nútímans en við getum yfirfært það að mörgu leyti yfir á nútímaskilning okkar vesturlandabúa á tilfinningum. „This circumstance in itself tells us something about the difference between the modern English and ancient Greek ideas of emotion: given that judgment and belief are central to the dynamics of the emotions as Aristotle conceives them, it is natural that an understanding of the *pathē* should form part of the art of persuasion.“

samúð, *passion* í merkingunni ástríða eða ástríðuhiti, *emotion* sem merkir tilfinning eða geðshræring og *feeling* sem merkir skynjun eða kennd. Orðið *sentiment* er einnig í merkingunni tilfinning eða kennd og *affection* sem merkir ást eða ástúð. Frekari umfjöllun verður um orðið *papos* hér á eftir en ekki verður gerð tilraun til þýðingar á því í ljósi þess hversu fjölbreytt merking þess er og er ekkert eitt íslenskt orð sem nær yfir merkingu þess. *Papos* hefur verið þýtt sem raunir, kenndir eða tilfinningar en í þessari ritgerð heldur orðið ritunarhætti sínum og er oftast notað í merkingunni tilfinning (e. *emotion*). Sé það notað í annarri merkingu verður það gert ljóst hverju sinni.

Forngríkkir notuðust við orðið *papos* í merkingunni þjáning, tilfinning eða hlutlaust ástand en rót orðsins *pa-* merkir þjáning og er því vísunin í þjáninguna ljós.¹⁵ Orðsifjafræðileg þróun tungumálsins færir okkur eðlilega þaðan yfir í latneska orðið *passio* sem einnig merkir þjáning.¹⁶ Ensku hugtökin *passion* (ástríða) og *passivity* (óvirkni) eru meðal hugtaka sem komin eru þaðan ásamt hinu viðamikla merkingarkerfi þjáningar Krists á krossinum eða *Passion of Christ*. Hugtakið ástríða var notað til að lýsa tilfinningum langt fram eftir öldum en um miðja 18. öld tók hugtakið tilfinning/geðshræring (e. *emotion*) við sem almennt lýsandi hugtak yfir tilfinningar.¹⁷ Fræðimaðurinn Thomas Dixon bendir á í verki sínu *From Passions to Emotions: The Creation of a Secular Psychological Category* að rekja megi viðsnúning á notkun þessara tveggja tilfinningahugtaka til hræringa innan sálfræði sem kallaði eftengingu við kirkjuna.

Að tala um „ástríðu [e. *passion*] og ástúð [e. *affection*] sálarinnar“ varð til að draga hugsun manns í net fleiri sérkennandi kristilegra hugtaka og flokka. Á móti kom að flokkur „tilfinninga“ var framandi fyrir hefðir kristinnar hugsunar og var hluti af nýrra og veraldlegra neti orða og hugmynda. [...] „Tilfinningar“, ólíkt „ástúð“, „ástríðu“, „þrá“ og „girnd“ birtist ekki í nokkurri enskri þýðingu á Biblíunni.¹⁸

¹⁵ Konstan, *The Emotions of The Ancient Greeks*, bls. 3.

¹⁶ Orðið *papos* er enn í notkun í enskri tungu. Sem dæmi má nefna athugasemd Jane Eyre í samnefndu verki er hún segir: „What unutterable pathos was in his voice! How hard it was to reiterate firmly, ‘I am going.’“ Charlotte Brontë, *Jane Eyre*, ritstj. Richard J. Dunn, 3. útg. (London: W. W. Norton & Company, 1971), bls. 271.

¹⁷ Orðið *passion* tók við af hinu gamla enska orði *bolung* sem merkir þjáning, eða *bolinan* (v.) að pola. Orðið *thole* er jafnframt enn til í enskri tungu í merkingunni að pola.

¹⁸ Thomas Dixon, *From Passions to Emotions: The Creation of a Secular Psychological Category* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), bls. 4. „To speak of ‘passions and affections of the soul’ was to embed one’s thought in a network of more distinctively Christian concepts and categories. In contrast, the category of ‘emotions’ was alien to traditional Christian thought and

Notkun hugtakanna sem tengdust hinni kristilegu orðræðu og mátti finna í biblíubýðingum fólu í sér vísun í frjálsan vilja og dyggð á meðan ástríða (e. *passion*) vísaði í tilfinningalega óráðsíu og skerðingu viljans.¹⁹ Hugtakið tilfinning/geðshræring (e. *emotion*) veitti því lausn merkingarbundnum hugrenningatengslum og tengdi tilfinningar aðeins við efnisheiminn og líkamann. Fræðimenn á borð við Charles Darwin áttu einnig ríkan þátt í að efla notkun hugtaksins sem hann setti í samband við þróunarfræðilegar og líffræðilegar rannsóknir sínar um svipbrigði manna og dýra.²⁰

Enska hugtakið *emotion* er dregið af hinu latneska orði *motus* sem merkir að færa úr stað en orðið var einnig notað sem myndhverfing fyrir líkamlegt ástand, ofsafengið veður eða sálfræðilegt ástand í tengslum við uppnám.²¹ Önnur tilfinningahugtök svo sem *affectus* (áhrif) og *perturbationis animae* (uppnám sálarinnar) voru einnig notuð af hugsuðum og kennismiðum líkt og Cíceró (106-44 e.Kr.) og hugtökin *motus animae* (hræringar sálarinnar) og *passiones animae* (ástríður sálarinnar) voru notuð af Ágústínusi (354-430 e.Kr.), Tómas frá Akvínó (1225-1274 e.Kr.) og síðar Descartes (1596-1650 e.Kr.).²² Íslenska orðið geðshræring er góð þýðing á hugtakinu *emotion* að því leyti að hún felur í sér svipaða merkingu en það vísar í hreyfingu geðs eða sálar og þannig innri hreyfingu. Hins vegar er nútímaskilningur á orðinu geðshræring frekar í ætt við ástríðu eða skyndilegt umrót á sálarástandi og er hefðbundnara að nota orðið tilfinning, sem líkt og enska hugtakið *emotion*, vísar á nokkuð almennan hátt í upplifun eða skynjanir sem vekja upp kenndir. Í þessari ritgerð verður því almennt notast við hugtakið tilfinning í merkingu enska hugtaksins *emotion*.

Ástríða (e. *passion*) og óvirkni (e. *passivity*) eru andstæð hugtök sem lýsa sterkum óhömdum tilfinningum eða óvirkum og jafnvældum tilfinningum. Þessi hugtök eru nokkuð áberandi í tengslum við tilfinningaumræðu innan *Kallíhróu* í ljósi þess að margar þeirra tilfinninga sem þar birtast eru afar sterkar og oft á tíðum óhamdar eða verulega stríðandi í innra lífi persónanna. Að sama

was part of a newer and more secular network of words and ideas. [...] ‘Emotions’, unlike ‘affections’, ‘passions’, ‘desires’ and ‘lusts’ did not appear in any English translation of the Bible.”

¹⁹ Dixon, bls. 39.

²⁰ Sif Ríkharðsdóttir, „Hugræn fræði, tilfinningar og miðaldir“ í *Ritið* 3 (2012), bls. 67-89, sjá bls. 69-70.

²¹ Averill, „Inner feelings, works of the flesh“, bls. 108-109.

²² Dixon, bls. 40.

skapi getur óvirkni lýst ákveðnu ástandi þess sem verður fyrir því að upplifa svo sterkar tilfinningar en mikil ástríða getur haft lamandi áhrif á manneskjuna.

Orðið ástríða var líkt og áður sagði almennt notað sem tilfinningahugtak fram eftir öldum allt fram á miðja 18. öldina. Dixon bendir á: „„Ástríðu“ var til dæmis hægt að nota til að vísa á óljósan hátt í breitt svið hvata og tilfinninga, eða til að vísa í minni hóp sérstaklega truflandi hugarraskana, svo sem reiði og kynhvatar.“²³ Í dag er merking hugtaksins heldur í ætt við það að upplifa á sterkan hátt ákveðna tilfinningu líkt og að vera mjög hrifinn eða að hafa mikið dálæti á einhverju. Enn fremur vísar orðið í ákafan áhuga, það að hafa ástríðu fyrir einhverju, og svo ástríðuhita sem kynferðislegan losta eða þrá. Ástríða getur verið vakin af ýmsum utanaðkomandi áhrifum eins og lífveru, upplifun, athöfn eða hugmynd. Ástríðutilfinningin getur verið svo yfirþyrmandi að sá sem hana upplifir hefur hvorki stjórn á tilfinningunni sjálfri né gjörðum sínum og er þá í raun þolandí ástríðunnar sem ber hann ofurliði. Sá sem upplifir ástríðuna getur einnig verið tilbúinn til að þjást fyrir sakir ástríðunnar til viðfangsins, en í þeim skilningi felst ákveðin vísun í þjáningu²⁴. Ástríðan er því afar sterk tilfinning sem hellist yfir manneskjuna á þann hátt að gjörðir hennar geta orðið ofsafengnar og ósjálfráðar.

Óvirkni er að vera hlutlaus eða óvirkur gagnvart ákveðnu ástandi eða upplifun og láta þannig eitthvað yfir sig ganga án þess að bregðast við því. Þetta óvirka ástand vísar í þessu samhengi til þess að vera þolandí ákveðinnar upplifunar. Upplfunin verður vegna utanaðkomandi afla sem verka á þolandann og knýja fram breytingu á ástandi hans án þess að hann sé þar gerandi á nokkurn hátt. Tilfinningum er gjarnan lýst í þolmyndarástandi þar sem þær vísa í hvernig þolandinn verður fyrir utanaðkomandi áreiti sem kalla fram ósjálfráð viðbrögð. Sálfræðingurinn James R. Averill segir í grein sinni „Analysis of Psychophysiological Symbolism“:

Í grunni þessara hugtaka er hugmyndin um að einstaklingurinn (eða efnislegur hlutur) sé að ganga í gegnum eða líða einhverskonar

---

²³ Dixon, bls. 5. „‘Passions’ for example could be used to refer in a vague way to a broad range of impulses and feelings, or to refer to a smaller set of particularly troubling disturbances of the mind, such as anger and sexual desire.“

²⁴ Þjánингin er tengd ástríðunni á margan hátt. Meðal annars má nefna ástarguðinn Eros en fórnarlömb ástarinnar þjáðust vegna hans. Jafnframt er ein klassísk ímynd Erosar barn sem skýtur örbum og er þar þjánингin einnig augljós.

breytingu, öfugt við að framkvæma eða hrinda af stað breytingu. Sagnfræðilega hefur „óvirkni“ verið almenna hugtakið sem notað er til að tjá þessa hugmynd. Því má segja að tilfinningaleg hugtök gefi til kynna óvirkni.²⁵

Í íslensku eru fjölmög dæmi þess að orð sem lýsa tilfinningum lýsi jafnframt ástandi þolanda. Sem dæmi má nefna orðasambönd á borð við að verða *hrifinn* af einhverjum sem þýðir að þykja mikið til einhvers koma eða jafnvel að fella hug til einhvers. Merkingin er jákvæð en orðið sjálft vísar í ástand þolanda þess að vera brottnuminn. Að vera *gripinn* einhverju er yfirleitt notað í neikvæðu samhengi með lýsingarorðum á borð við ótta, angist eða vonleysi en orðið sjálft lýsir því að vera þolandi fjötrunar. Að vera *gagntekinn* merkir að vera fylltur einhverri tilfinningu eða vera á valdi tilfinningaránnar og getur bæði verið notað á jákvæðan eða neikvæðan hátt, en bókstafleg merking orðsins lýsir brottnámi af mótaðila. *Hugfanginn* er sá sem er heillaður af einhverju, en orðið sjálft vísar í hugarfjötur. *Heltekinn* er sá sem er svo mjög á valdi tilfinningaránnar, svo sem ástar eða ótta, að sá hinn sami er aðeins einu skrefi frá tortímingu. Orðið sjálft vísar beint í það að vera nístur af dauðanum en þolandinn er þannig gjörsamlega aftengdur sjálfum sér og umhverfi sínu vegna tilfinningaránnar. Averill telur þessa málvenju teygja anga sína inn í samfélagið á þann hátt að samfélagslega og jafnvel lagalega sé viðurkennt að þolendur sterkra tilfinninga hafi ekki fulla stjórn hvorki á sjálfum sér né gjörðum sínum.

Inntak orðsins óvirkni [e. *passivity*] hefur leitt til þess að fjöldi lagalegra, siðferðislegra og annarra gerða af metandi dónum sem í sjálfu sér ná nær til hugtaksins tilfinningar. Lagalega, til dæmis, er manneskja minna saknæm fyrir hegðun sem framin er á valdi tilfinningar (ástríðuglæpir). Siðferðislega, á hinn bóginn, er maður áminntur um að koma í veg fyrir aðstæður sem geta valdið sterkum ástríðum [e. *passions*]. Almennt hafa vestrænar siðferðilegar og vitsmunalegar hefðir sett hátt gildi fyrir skynsamlega, vísvitandi aðgerðir. Þannig að þótt maður geti ekki borið ábyrgð á tilfinningaviðbrögðum (maður geti ekki verið ábyrgur fyrir hegðun handan sjálfstjórnar), eru tilfinningar oftar en ekki taldar verið neikvæðar, og álitnar sem óræðar, ósjálfráðar og dýrslegar.²⁶

²⁵ Averill, „Analysis of psychophysiological symbolism“ í *The Emotions: Social, Cultural and Biological Dimensions*, ritstj. Rom Harré og W. Gerrod Parrott (London: England, 1996), bls. 204-228, á bls. 206. „At the root of these concepts is the idea that an individual (or physical object) is undergoing or suffering some change, as opposed to doing or initiating change. Historically, ‘passivity’ has been the generic term used to express this idea. It may thus be said that emotional concepts imply passivity.“

²⁶ Averill, „Analysis of psychophysiological symbolism“, bls. 206-207. „This connotation of passivity has led to a host of legal, moral, and other types of evaluative judgements which are not

Á Vesturlöndum er, líkt og Averill bendir, á tilhneiting til að upphefja rökhugsunina en líta á tilfinningar og þá sérstaklega sterkar eða óhamdar tilfinningar sem dýrslegar og óæskilegar. Rökhugsun felur í sér mat á hverju sem við kemur út frá sönnunum og því sem hægt er að útskýra svo sem með rökfræði en tilfinningar á hinn bóginn hafa tilhneingingu til að vera óljósar, hvatvísar og á valdi innsæis.²⁷

Vandamál kemur upp þegar jákvæð túlkun sem yfirleitt er tengd rökhugsun rennur saman við hugræna og vitsmunalega virkni í heild sinni; og þá, gagnstætt því eru tilfinningar álitnar ó-hugrænar, að þær krefjist ekki mikillar vitsmunalegrar færni heldur séu háðar líkamlegri formgerð, ólíkt þeirri sem þjónar hinu „hærra“ andlega ferli.²⁸

Tilfinningar hafa því verið nokkur skonar eftirbátur rökhugsunar í sögulegu og menningarlegu tilliti og útskýrir það að hluta skertan hlut þeirra í umfjöllun og rannsóknum fræðimanna.

iii *Papos*

Mikilvægt er að skoða betur forngrískra hugtakið *papos* til að reyna að færast nær forngrískum menningarheimi. Sögumaður verksins skilgreinir söguna með vísan í hugtakið í fyrstu málsgrein verksins er hann segir: „Ég, Karíton frá Afródísíu, ritari hjá lögfræðingnum Ábenagórasí, ætla að segja frá ástarsögu sem gerðist í Sýrakúsu.“ / (Χαρίτων Ἀφροδισιεύς, Ἀθηναγόρου τοῦ ἀγαθοῦ ὑπογραφεύς,

---

intrinsic to the concept of emotion. Legally, for example, a person is less culpable for behaviour committed during emotion (crimes of passion). Morally, on the other hand, one is admonished to avoid situations likely to induce strong passions. In general, Western ethical and intellectual traditions have placed a high value on rational, deliberate action. Thus although a person may not be held responsible for emotional reactions (one cannot be responsible for behaviour beyond his control), the emotions more often than not have been considered negatively, being viewed as irrational, involuntary, and animal-like.“

²⁷ James R. Averill, „Analysis of psychophysiological symbolism“ í *The Emotions: Social, Cultural and Biological Dimensions*, ritstj. Rom Harré og W. Gerrod Parrott (Sage Publications: London, 1996), bls. 204-228, á bls. 207.

²⁸ Averill, „Analysis of psychophysiological symbolism“, bls. 207. „The difficulty arises when the favourable connotations typically associated with rationality accrue to cognitive and intellectual functions in general; and then, by contrast, emotions come to be viewed as being noncognitive, as not requiring a great deal of intellectual competence, and as being dependent upon bodily structures different from those which subserve ‘higher’ mental processes.“

πάθος ἔρωτικὸν ἐν Συρακούσαις γενόμενον διηγήσομαι.)²⁹ Söguna kynnir hann sem ástartilfinningu *pabos erotikon* (πάθος ἔρωτικὸν), en *pabos* er líkt og áður sagði hugtak sem gjarnan var notað í verkum forngríkkja yfir tilfinningar og upplifanir sem hafa tilfinningaleg áhrif en *erotikon* er forskeytið ástar-. Saman vísar *pabos erotikon* þannig í ástartilfinningu eða sögu af ástartilfinningu.

Pabos í víðustu skilgreiningu tengir þessar ólíku merkingar saman sem einhvers konar upplifun, og vísar í hvað það sem einhver eða eitthvað verður fyrir. Þá er gjarnan átt við atvik eða tilviljun í neikvæðri merkingu á borð við óhapp eða ógæfu af einhverju tagi. Áherslan er á þolandann og þá breytingu sem verður á honum vegna hins tiltekna atviks. Upplifunin veldur óafturkræfri breytingu í innra lífi þolandans svo hann verður ekki samur. *Pabos* vísar þó ekki aðeins til þeirra sem lifandi eru, því í víðtækstu merkingu á hugtakið jafnt við um lifandi og dauða hluti. Járn getur þannig verið jafn mikill rétthafi hugtaksins er það þolir högg járnsmiðsins eins og járnsmiðurinn sjálfur getur verið þolandí annara atburða. Þannig veldur hvert högg járnsmiðsins óafturkræfri breytingu á járninu. Á sama hátt verður breyting á innra lífi lifandi þolenda hvort sem þeir verða fyrir því að hnjotá um stein og meiða sig eða að sjá svartan kött hlaupa yfir götu. Hvorki verður fallið eða meiðslin tekin til baka né heldur sýnin af svarta kettinum. Orðið er þó fyrst og fremst notað yfir það sem tengist tilfinningum hvort sem um ræðir að verða fyrir því að upplifa tilfinningu eða valda tilfinningu hjá einhverjum.

Hugtakið *pabos* var ekki aðeins mikið notað í forngrísku heldur gætir áhrifa þess víða í tungumálinu enn í dag. Averill fjallar um ólíka þætti orðsins út frá nútímalegum skilningi í grein sinni „Six metaphors of emotion“ en þar greinir hann *pabos* í þrjá flokka.³⁰ Þessa flokka kallar hann *pabos* -sálarinnar, -skilningarávitanna, og -líkamans. *Pabos* sálarinnar vísar í þá meðvitund sjálfsins þegar tilfinning vaknar vegna atviks sem manneskjan verður fyrir. Sú meðvitund nær jafnframt yfir þær greinanlegu innri breytingar sem verða í kjölfarið. Þessi viðbrögð valda breytingu á ástandi líkama og sálar sem er skilgreind út frá

²⁹ Chariton, 1.1. bls. 29. „I, Chariton of Aphrodisias, clerk of the lawyer Athenagoras, am going to relate a love story which took place in Syracuse.“

³⁰ James R. Averill, „Inner feelings, works of the flesh, the beast within, diseases of the mind, driving force, and putting on a show: six metaphors of emotion and their theoretical extensions“, *Metaphors in the History of Psychology* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), bls. 104-132, sjá bls. 108-109.

menningarbundnum hugtökum um tilfinningar. Þannig má upplifa *fiðring* í maga vegna gleði, ástar eða spennu, *hnút* í maga vegna ótta, en *þyngsl* fyrir brjósti eða *sársauka* hjartanu vegna harms. Þessar tilfinningar geta svo brotist fram í líkamstjáningu á borð við bros, hraðara göngulag, tárum og fleiru.

Papos skilninggarvitanna vísar í allt það sem skilninggarvit líkamans nema stöðugt úr umhverfinu líkt og hljóð, lykt, sjón, bragð og fleira en skynjunin er ekki afturkræf. Við það að sjá hund mása hefur sú mynd samstundis greypt sig í hugann. Myndin þarf ekki að hafa djúpstæða merkingu og jafnvel gleymist hún augnabliki síðar, en breytingin sem myndin af másandi hundinum hafði hefur þegar átt sér stað í líkamanum. Myndin hefur þannig ekki aðeins bæst við hið botnlausa safn skynjana í huga okkar heldur er líklegt að hún hafi kallað fram aðrar tengdar minningar, myndir eða hugsanir um hunda, más, löngun til að klappa hundi eða minning um atvik sem tengist hundi eða mási aðeins lítillega. Þessi atburðarás er virk hvert augnablik meðan við vöcum og skilninggarvitin eru að störfum.

Papos líkamans hefur sterka vísun í tengingu líkama og sálar. Öll skynjun er numin í gegnum skynfæri líkamans sem færa skilaboðin til heila. Heilinn vinnur úr þeim og sendir áfram önnur skilaboð um hvernig bregðast skuli við viðkomandi áreiti. Þessi viðbrögð innan líkamans má segja að séu meðal annars sú breyting sem *papos* veldur því viðbrögðin vekja upp tilfinningar sem svo geta birst í líkamlegum einkennum á borð við fölva, roða og skjálfta. Viðbrögð við utanaðkomandi áreiti eru frávik frá því sem hægt er að kalla eðlilegt ástand líkamans. Jafnvel þótt líkaminn sé stöðugt örvaður í gegnum skilninggarvitin þá eru viðbrögðin á vissan hátt óeðlilegt ástand. Að hnjotá um stein og detta veldur því að líkaminn verður fyrir hnjasí. Líkaminn kallar fram tilfinningu um sársauka sem viðbragð við því áreiti sem hann hefur orðið fyrir. Ástandið er óeðlilegt meðan á sársaukanum stendur en verður eðlilegt aftur þegar sársaukinn er yfirstaðinn.

Enska orðið veikindi (e. *disease*) dregur þetta ágætlega saman en orðið sjálft vísar í óþægindi eða andstæðuna við vellíðan (*dis-ease*). Hér eru óþægindin eða veikindin frávik frá hinu heilbrigða eðlilega ástandi. Viðbrögð líkamans við tilfinningum eru einnig ákveðin veikindi eða frávik frá vellíðunarástandi. Þessi tenging birtist sterkt í tungumálinu en ýmis læknisfræðileg hugtök sem tengjast

veilu líkama og huga eru dregin af *papos*. Dæmi um það eru meinafræði (e. pathology), sýkill (e. pathogen), og geðsjúklingur (e. psychopath) en einnig huglæg hugtök sem lýsa ástandi eða tilfinningalegri færni: aumkunarverður (e. pathetic), samkennd (e. empathy), samúð (e. sympathy) og andúð (e. antipathy). Jafnframt er orðið sjúklingur (e. patient) dregið úr latínu.³¹ Tilfinningarnar eru þannig tengdar sál og líkama á þann hátt að þær geta bæði valdið ánægju en einnig valdið hvers kyns meini.

Þessir þrír þættir mynda heildstæða nálgun á hugtakið *papos*. Við hverja upplifun fer af stað margþætt ferli sem hefur áhrif á sál, skynjun og líkama og framkallar það sem kalla má tilfinningu.

---

³¹ Averill, „Inner feelings, works of the flesh“, bls. 108-109.

1. Útlitsleg tjáning tilfinninga

Hér á undan hefur verið fjallað um tilfinningahugtök og skoðað hvernig ólíkur skilningur markar hugtakið *tilfinningar*. Nú skal aftur snúið að *Kallíhróu* og þeim birtingarmyndum tilfinninga sem þar má finna. Í þessum kafla verður farið yfir hvernig líkamleg tjáning tilfinninga birtist í hreyfingum og últiti. Hvernig sú tjáning hefur áhrif á hinn innbyggða lesanda en jafnframt hvernig tjáningin hefur áhrif eða er ætlað að hafa áhrif á lesandann.

1.1. Líkamlegar birtingarmyndir tilfinninga

Tjáning tilfinninga í *Kallíhróu* birtist lesendum með dramatískara móti í þeirri merkingu að orðanotkun er ýkt, og tjáning tilfinninga er afar líkamleg. Neikvæðar tilfinningar á borð við harm eru gjarnan túnkaðar með því að berja sér á brjóst, rífa í hár sitt og ausa yfir sig ösku. Háreisti kveinstafa og kjökurs er gjarnan í hlutfalli við harminn og fólk fellur hiklaust í jörðina eða að fótum einhvers af gleði, forundran, aðdáun eða örvaentingu. Jafnframt er ekki óalgengt að ungar menn bókstaflega veikist og veslist upp af ást: „og fundu allir til meðaumkunar gagnvart ungmenninu myndarlega sem últit var fyrir að myndi líklega deyja af ástríðu og hreinni sál.“ / (καὶ ἐλεος πάντας είσήγει μειρακίου καλοῦ κινδυνεύοντος ἀπολέσθαι διὰ πάθος ψυχῆς εύφυοῦς.)³² Slíkar lýsingar á tilfinningum eru ekki einsdæmi fyrir þetta tiltekna verk heldur má sjá samhljóm í túlkun tilfinninga í öðrum forngrískum skáldsögum sem fundist hafa. Þetta birtingarform tilfinninganna er harla óalgengt í nútímabókmenntum þar sem tjáningu tilfinninga er oftar lýst á hófstíltari hátt og stinga því hinum yktu lýsingar í stúf við það sem lesendur eiga að venjast í dag. Fræðimaðurinn Jutta Eming bendir á í grein sinni „On Stage. Ritualized Emotions and Theatricality in Isolde’s Trial“ að jafnvel fræðimenn falli í þá gryfju að túlka þessa birtingarmynd tilfinninganna sem leikræna tjáningu. Með því er birtingarmynd tilfinninganna sett á neikvæðan hátt í samband við yktar og jafnvel falskar tilfinningar og

---

³² Chariton, 1.1. bls. 32/33. „And all felt pity for a handsome youth who seemed likely to die from the passion of an honest heart.“

þannig gert lítið úr vægi þeirra eða gildi.³³ Hún segir: „Þessar bókmenntalegu hefðir þar sem tilfinningar eru tjáðar á tjáningarríkan hátt eru taldar ósannari en þær nútímahefðir þar sem tilfinningar eru staðsettar innra með manneskjunni og birtast í líkamanum á mun agaðri hátt.“³⁴ Á þann hátt yfirfæra nútímalesendur skilning sinn og nálgun á þær tilfinningar sem birtast í þessum fornu verkum og túlka þær sem frávik frá því sem er talið vera eðlilegt og rétt. Gott dæmi um líkamlega tjáningu Kallíhróu á tilfinningum sínum er þegar hún fær fregnir af því að Kæreas, hennar heittelskaði, sé láttinn:

Þegar hún heyrði þetta reif hún í klæði sín, sló á augu sín og vanga, og hljóp til baka að húsinu sem hún hafði fyrist komið í er hún var seld í þrældóm. [...] Þegar Kallíhróa hafði fundið næði, settist hún á jörðina og jós ösku yfir höfuð sitt, reitti hár sitt og upphóf harmkvæli: „Kæreas, ég hafði beðið þess að deyja á undan þér eða deyja með þér“

Ἀκούσασα ἡ γυνὴ τὴν ἐσθῆτα περιφρέξατο, κόπτουσα δὲ τοὺς ὄφθαλμοὺς καὶ τὰς παρειὰς ἀνέδραμεν εἰς τὸν οἴκον, ὅποι τὸ πρῶτον είσηλθε πραθεῖσα. [...] Καλλιρόν δὲ ἐρημίας λαβομένη, χαμαὶ καθεσθεῖσα καὶ κόνιν τῆς κεφαλῆς καταχέασσα, τὰς κόμας σπαράξασα τοιούτων ἥρξατο γόων "έγώ μὲν προαποθανεῖν ἡ συωαποθανεῖν ηύξαμην σοι, Χαιρέα".³⁵

Hér tjáir Kallíhróa harm sinn með því að rífa í föt sín, berja á augu sín og kinnar, og strá yfir sig ösku. Við lestur á þessu broti fer ekki á milli mála að upplifir sterkar tilfinningar vegna fréttanna og getur nútímalesandinn sett sig í spor hennar út frá því samhengi sem er gefið. En sú menningarbundna tjáning sem fólgin er í birtingarformi tilfinninganna er lesandanum hulin. Menningarlegt samhengi nútímalesandans hindrar skilning á þessu tjáningarformi svo lesandinn jaðarsetur hina ríku tjáningu sem frávik frá hinu eðlilega. Tjáningin sem hefur merkingu gagnvart hinu innbyggða samfélagi verksins sem og hinum ætlaða lesanda gerir samféluginu og lesandanum ljóst hvers eðlis tilfinningin er.

³³ Jutta Eming, „On Stage. Ritualized Emotions and Theatricality in Isolde’s Trial“, *MLN* 124/4, (2009), bls. 555-571. Slóð: <http://www.jstor.org/stable/29734527> Síðast skoðað 13.03.15, sjá bls. 555.

³⁴ Eming, bls. 556. „These literary traditions in which emotions are communicated in expressive ways are regarded as less authentic than a more recent, modern tradition according to which emotions are located in the individual’s interior and show themselves on the body in much more restrained ways.“

³⁵ Chariton, 3.10. bls. 186/187. „On hearing this, Callirhoe ripped her clothes, and beating her eyes and cheeks, she ran back into the house she had first entered when sold as a slave. [...] When Callirhoe had found some privacy, she sat upon the ground and sprinkled dust upon her head; she tore her hair, and began to utter this lament: “Chaereas, it had been my prayer to die before you or to die with you“.

Því má jafnvel segja að í vissum skilningi sé það samfélagsleg skylda Kallíhróu að framkvæma þessa líkamstjáningu svo ekki megi efast um tilfinningar hennar. Hlutverk tjáningarinnar er þannig tvöföld er hún þjónar persónulegum en jafnframt opinberum tilgangi.

Annað dæmi um líkamlega tjáningu tilfinninga sem stendur nær nútíma skilningi er þegar Plangon eiginkona ráðsmannsins fellur að fótum Kallíhróu biðlandi og í örvæntingu: „hún hljóp óttaslegin til Kallíhróu rísfandi hár sitt. Grípandi um kné hennar, „Ég bið þig“, sagði hún, „húsfreyja, bjargaðu okkur.“ / (καὶ περίφοβος εἰσέδραμε πρὸς τὴν Καλλιρόην, σπαράσσουσα τὴν κόμην ἔσυτῆς λαβομένη δὲ τῶν γονάτων αύτῆς “δέομαί σου” φησί, “κυρία, σῶσον ἡμᾶς.)³⁶ Að falla að fótum og biðla til einhvers er tjáning sem er nútímanum kunnugri, þó ekki endilega í þessu samhengi heldur frekar í tengslum við þá gömlu hefð að falla á kné til að biðja einhvers, til dæmis um hönd í hjónaband.

Lesandinn, sem er móttakandi og túlkandi tilfinninganna, hefur fyrir fram menningarbundin gildi og viðmið um hvernig skuli túlka svipbrigði, líkamstjáningu, rödd og fleira. Líkamstjániningin skiptir miklu máli og er mikilvæg fyrir túlkun lesandans á ólíkum blæbrigðum tilfinninganna. Eming telur ákveðnar birtingarmyndir tilfinninga geta orðið rótgrónar í gegnum endurtekningu tjáningarinnar við ákveðnar aðstæður. Endurtekin líkamstjániningin festist í sessi sem tákna fyrir ákveðna tilfinningu og verður ígildi hennar. Með endurtekningunni verður tjáningarformið hefðbundið (e. *ritualized*):

Athafnir í tengslum við hefðir [e. *ritual*] og hefðbundnar [e. *ritualized*] athafnir eru raunverulega ekki svo frábrugðnar hver annarri nema að því marki sem þær eru stofnanavæddar og samfélagslega rótgrónar. Samfélagsvenja getur kallast hefðbundin um leið og hún inniheldur viðtekna þætti. Þetta þýðir að athafnir eru formbundnar, fagurfræðilegar, endurteknar eða raðað í samfellda röð; og geta einstakir þættir verið settir saman á ólíka vegu. Þessar athafnir innihalda viðtekna tjáningu tilfinninga líkt og grát, harmkvæli, að rífa í hár sitt og berja sér á brjóst. Þær eru samsettar hver með annarri og mynda samfellda röð, sem er aðgengileg og notuð í aðstæðum á borð við harm og iðrun. Á þann hátt verða athafnirnar og viðbrögðin sem um ræðir afar stílfærð, sviðsett og hefðbundin. Vegna hinna hefðbundnu eiginleika, er líkamstjáning

---

³⁶ Chariton, 2.6. bls. 112/113-114/115. „She ran to Callirhoe terrified, tearing her hair. Grasping her by the knees, she said, ‘Mistress, I beg you, save us’“

endurtekin, formúlukennd og kunnugleg viðtakendum, og notuð á viðtekinn hátt. Þessari bókmenntahefð er ekki hægt að gera skil með hugtökum sem spretta úr nútíma orðræðu um sálfræði tilfinninga. Greinandi hugtak sem hægt er að nota í stað, og til viðbótar við hefðbundið, er gjörningur [e. *performativity*].³⁷

Gjörningur (e. *performativity*) er þannig samfelld röð tákna sem falla saman og mynda heild. Judith Butler segir í *Gender Trouble: Feminism and Subversion of Identity* að gjörningur sé endurtekin eða hefðbundin athöfn sem með því að innlima hreyfinguna gerir líkamann að menningarbundnu táknsvæði sem tjáir það sem tímabundið er ríkjandi og viðurkennt samfélagslega: „gjörningur er ekki stök athöfn, heldur endurtekning og hefð sem hefur áhrif með innlimun í samhengi líkamans, [og] að hluta til skilið sem menningarlega viðhaldið um tíma.“³⁸ Samfélagið getur stutt tímabundið við ákveðin tjáningarform tilfinninganna sem síðar falla úr gildi eða þróast í aðrar áttir. Form birtingarmyndanna eða tjáning þeirra er lykill lesandans að túlkun tilfinninganna, en merkingin sem fólgin er í þeim tjáningarformum sem birtast í þessu broti er ekki lengur í gildi. Sú staðreynð að þau séu ekki í gildi lengur felur ekki í sér að tíminn leiði af sér svo andstæða póla skilnings og tjáningar. Ýmislegt getur varðveist milli tímabila og annað þróast. Jafnframt má finna andstæða póla skilnings og tjáningar milli ólíkra menningarsamfélaga í dag. Sem dæmi má nefna þá hreyfingu að snúa höfði lítið eitt til hliðanna. Sú hreyfing er ákveðin líkamstjáning sem telst samfélagslega sampykkt og gegnir meðal annars hlutverki andsvars við ávarpi. Túlkun þessarar hreyfingar er þó afar menningarbundin. Í flestum tilvikum merkir hreyfingin neitun á Vesturlöndum

³⁷ Eming, bls. 562. „Actions in the context of rituals and ritualized actions do not differ from one another substantively but in the degree to which they are institutionalized and socially established. Social practice can be called ritualized once it includes ritual elements. This means that actions are formalized, aestheticized repeated or arranged in sequences; the individual elements can be combined in various ways. These actions include conventionalized expressions of emotions, like crying, audible mourning, tearing out of hair, and beating one's breast. They are combined with each other and form sequences, which are accessed and used in situations of, for instance, grief, and penitence. In this way the actions and reactions in question become highly stylized, staged and ritualized. Because of their ritualistic nature, elements of body language are also repetitive, formulaic, recognizable for the recipients, and used in conventionalized ways. This literary tradition cannot be grasped in the terms provided by modern discourses on the psychology of emotions. An analytical term that can be used instead, and in addition to ritualization, is performativity.“

³⁸ Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and Subversion of Identity*, 2. útg. (London: Routledge, 2007), bls. xv. „Performativity is not a singular act, but a repetition and a ritual, which achieves its effects through its naturalization in the context of a body, understood, in part, as a culturally sustained temporal duration.“

en getur einnig þýtt samþykki, eða jafnvel óvissu í öðrum menningar-samfélögum.

Hinar líkamlegu birtingarmyndir tilfinninganna eru ekki aðeins ætlaðar lesandanum að túlka og skilja, heldur eiga þær í virku samtali milli persóna innan verksins. Eming bendir á að þær tilfinningar sem birtast hjá persónum innan verka fylgi ákveðnum samfélagslegum gildum og viðmiðum. Tjáning tilfinninganna er því ekki aðeins viðbragð einstaklingsins heldur ákveðin röð tilfinningatákna sem mynda eins konar gjörning. Gjörningurinn miðlar tilfinningunni til samfélagsins og framkallar þannig skilning og samkennd. „Tilfinningar má telja persónubundnar að því leyti sem þær tilheyra einstaklingi sem upplifir þær. En á sama tíma fylgja þær félagslegu líkani og eru þar af leiðandi ákvarðaðar af, og gjarnan ætlaðar þjóðféluginu eða samféluginu.“³⁹

Tilfinningar sem tjáðar eru með líkamstjáningu sem ekki er viðurkennd innan samfélagsins eru túlkaðar sem frávik frá því sem telst eðlilegt og verður á einhvern hátt afbrigðileg. Dæmi um það má sjá þegar ríkisstjórinn Miþrídates, sem þá er yfir sig ástfanginn af Kallíhróu, hittir Kæreas og vin hans Pólýkarmus. Við það eitt að heyra talað um Kallíhróu brjótast fram hjá honum ósjálfráð viðbrögð í formi roða og svita en jafnframt sprettur óvart fram hjá honum eitt tár. Sögumaður lætur í veðri vaka að þessi viðbrögð séu nokkuð óeðlileg: „Við þetta roðnaði Miþrídates mjög og út spratt sviti um hann allan, og á einhvern hátt, gegn eigin vilja, fíll tár af hvarmi hans, svo Pólýkarmus setti hljóðan og allir viðstaddir urðu ráðvilltir.“ / (ταῦτα ἀκούσας ὁ Μιθριδάτης, ἐρυθήματος ἐνεπλήσθε καὶ ἕδρου τὰ ἔνδον, καὶ που καὶ δάκρυον αὐτοῦ μὴ θέλοντος προύπεσεν, ὥστε καὶ τὸν Πολύχαρμον διασιωπῆσαι καὶ πάντας ἀπορεῖν τοὺς παρόντας.)⁴⁰ Tilfinningar Miþrídatesar til Kallíhróu hafa farið leynt og opinberlega hefur hann ekkert tilkall til hennar. Hér er því lýst að þau viðbrögð sem Miþrídates sýnir framkallar óöryggi hjá viðstöddum þar sem þeir hafa ekki forsendur til að skilja viðbrögðin sem bæði eru óvænt og úr samhengi við

---

³⁹ Eming, bls. 570. „Emotions can be considered private insofar as they are felt by and belong to an individual. At the same time, however, they follow social models and are therefore determined by and often meant for a society, or a community.“

⁴⁰ Chariton, 4.2. bls. 202/303. „At this Mithridates blushed deeply (violently) and broke into a sweat all over, and somehow in spite of himself a tear actually dropped from his eyes, so that Polycharmus too became silent, and everyone present felt at a loss.“

aðstæðurnar. Tjáning Miþrídatesar er því á skjön við gildi og viðmið samfélagsins um tjáningu tilfinninga sem veldur erfiðleikum við túlkun og þannig óöryggi.

1.2. Innantómar útlitslýsingar: lesandinn blekktur

Mikið fer fyrir lýsingum á últiti Kallíhróu í verkinu. Andlit hennar og líkami eru aðdáunarverð og hvar sem hún kemur er hún jafnvel talin enn fegurri en ýktustu sögusagnir af henni sjálfri. Engin kona stenst samanburð við hana, jafnvel ekki Helena fagra. Nafnið sjálft, Kallíhróa, vísar í fegurðina en *kallos* (κάλλος) merkir fegurð og virðist hún því bókstaflega vera fegurðin holdi klædd. Hér fer lýsing á því er Kallíhróa hefur verið seld og er böðuð af ambáttum:

Þegar að hún var farin ofan í smurðu þær hana með olíu og þerruðu varlega aftur, og undruðust enn frekar yfir henni klæðalausri, því þegar hún var klædd dáðust þær að andliti hennar sem væri guðdómlegt, en gleymdu andliti hennar er þær sáu hina huldu fegurð. Hörund hennar glampaði hvítt, skínandi eins og marmari, en hold hennar svo viðkvæmt að óttast var um að jafnvel snerting fingurs gæti valdið alvarlegu sári.

είσελθοῦσαν δὲ ἡλειψάν τε καὶ ἀπέσμηξαν ἐπιμελῶς καὶ μᾶλλον ἀποδυσαμένης κατεπλάγεσαν· ὥστε ἐνδεδυμένης αὐτῆς θαυμάζουσαι τὸ πρόσωπον ὡς θεῖον, <ά>πρόσωπον ἔδοξαν <τᾶνδον> ἰδοῦσαι· ὃ χρώς γὰρ λευκός ἔστιλψεν εύθὺς μαρμαρυγῇ τινι ὁμοιον ἀπολάμπων· τρυφερὰ δὲ σάρξ, ὥστε δεδοικέναι μὴ καὶ ἡ τῶν δακτύλων ἐπαφὴ μέγα τραῦμα ποιήσῃ.⁴¹

Aðdáun viðstaddir á Kallíhróu er augljós og virðist allt við hana undravert og handan hins mennska. Þessi lýsing er lítið brot af öðrum svipuðum útlitslýsingum en í miðri þeirri ofgnótt er auðvelt að horfa fram hjá því að þessar lýsingar eru í raun innantómar. K. de Temmerman bendir á í grein sinni „Blushing Beauty. Characterizing Blushes in Chariton’s “Callirhoe”“ að sögumaðurinn notist við ákveðin form (e. *template*) útlitslýsinga til að lýsa últiti Kallíhróu sem í raun segi ekki til um raunverulegt últiti hennar: „Með því að nota

⁴¹ Chariton, 2.1.-2.2. bls. 88/89-90/91. „After she had gone in they rubbed her with oil and wiped it off carefully, and marveled at her all the more when undressed, for, wheras when she was dressed they admired her face as divine, they had no thoughts for her face when they saw her hidden beauty. Her skin gleamed white, shining just like a shimmering surface, but her flesh was so delicate as to make one afraid that even the touch of one's finger might cause a serious wound.“

„tóm“ útlitslýsingaform tekstu [Karíton] að lýsa kvenhetjunni án þess að eigna henni nokkur líkamseinkenni.⁴² Í textabrotinu hér að ofan er gefið upp að húð hennar er ljós og viðkvæm. Annað er í raun ekki gefið upp utan hinnar lotningarfullu aðdáunar viðstaddir. Lesandinn skynjar á þennan hátt aðeins fegurðina óbeint í gegnum viðbrögð annarra persóna verksins. Endurtekning á slíkum lýsingum ásamt sterkum viðbrögðum hinna innbyggðu áhorfenda verksins verða til þess að lesandinn er blekktur til að horfa fram hjá þessum skorti á raunverulegum útlitslýsingum. Með því gengst hann inn á sömu hrifningu og áhorfendurnir án þess þó að hafa forsendur fyrir henni. Þær síendurteknu útlitslýsingar og lýsing á viðbrögðum áhorfendanna verður á þennan hátt nokkurskonar gjörningur.

Derek Attridge víesar í hina formalísku framandgervingu í grein sinni „Once more with feeling: art, affect and performance“ er hann heldur því fram að bókmenntir og listir séu á vissan hátt framandi þar sem þær tilheyra ekki hinu hversdagslega, heldur verði upplifun listar einskonar persónulegur viðburður (e. *event*) einstaklingsins. Hann segir að í bókmenntatexta tjái tungumálið ólíkar tilfinningar sem lesandinn gengur í samband við. Tungumálið miðlar þannig tilfinningunum án þess þó að vera gerandinn sem slíkur, heldur verður miðlunin sjálf að einskonar gjörningi:

Hluti þeirrar ánægju sem við upplifum sem þáttakendur í listviðburðum er ánægjan í miðlinum sjálfum er hann afhjúpar að hluta mátt sinn og möguleika. Í tilfelli tungumálsins er þessi máttur margþættur: tungumálið getur sært, hvatt áfram, kennt, skelft, upplífgað, afhjúpað, gert óskýrt. [...] Bókmenntaverk hefur mátt til að framkvæma þessa hluti en – og þetta er hinn mikilvægi aðgreinandi þáttur – án þess í raun að framkvæma þá. [...] Sem bókmenntir, *tjáir* það særindi, kennslu, óskýrleika og svo framvegis, og treystir á að virka sem (e. as if) til að framkalla upplifun sem líkir eftir hugsanagangi og kenndum utan við bókmenntirnar.⁴³

---

⁴² K. de Temmerman, „Blushing Beauty. Characterizing Blushes in Chariton’s “Callirhoe”“, *Mnemosyne*, 60/2 (2007), bls. 235-252 Temmerman, bls. 242. „By using ‘empty’ physiognomical templates, [Chariton] succeeds in ‘describing’ his heroine without attributing to her any physical characteristics.“

⁴³ Derek Attridge, „Once more with feeling: art, affect and performance“ í *Textual Practice* 25/2, (2011), bls. 329-343, sjá bls. 333. „[P]art of the pleasure we experience as participants in the [art] event is a pleasure in the medium itself as it reveals some of its powers and possibilities. In the case of language, those powers are manifold: language can hurt, encourage, teach, dismay, enliven, reveal, obscure. [...] A literary work shows off the power of the language to do some of these things, but – and this is the important, distinctive point – *without actually doing them*. [...] As literature, it *performs* hurting, teaching, obscuring and so on, relying on the effectiveness of the

Lesandinn gengst inn á gjörning tungumálsins og verður þannig þáttakandi í þeim tilfinningum sem tungumálið miðlar. Platon segir í ritgerð sinni „Um fegurðina“ að viðbrögð við fegurð hljóti að „vekja með manni þessar geðshræringar: undrun og ljúft felmtur, löngun, ástríðu og unaðsfullt uppnám.“⁴⁴ Lesandinn tekur þátt í gjörningnum til að upplifa einmitt þessar tilfinningar í gegnum viðbrögð annarra persóna.

1.3. Últit: vísir á innræti?

Útlitið er sá hluti manneskjunnar sem er öllum sýnilegur og ein af birtingarmyndum hennar. Á tímum forngrikkja var útlitið afar mikilvægt og var talið geta gefið innsýn í eða endurspeglad persónuleika manneskjunnar.⁴⁵ Temmerman segir:

Í þessu félagslega samhengi veitti útlitslýsing [e. *physiognomy*] borgurum viðmið og aðferðir til að ráða í hegðun manneskjunnar annars vegar, og að móta á skilvirkan hátt eigin breytni og viðbrögð gagnvart öðrum. Það er augljóst að útlitslýsing var hluti af stærra samhengi sjálfs-tjáningar [e. *self-performance*], þar sem breytileg líkamseinkenni (sem í heildina getur vísað til hugtaksins líkamstjánings [e. *body-language*]) gegndu einnig mikilvægu hlutverki.⁴⁶

Lýsingar á útlitslegri birtingarmynd Kallíhróu eru líkt og áður sagði afar sterkar og er ásýnd hennar allt að því guðleg. Fegurð Kallíhróu er ekki ásköpuð eða tilbúin heldur fullkomlega náttúruleg en jafnt tilhöfð sem í fábreyttum klæðnaði er hún alltaf geislandi. Við útför Kæreasar er Kallíhróa svo fögur að almenningur fær hreinlega ofbirtu í augun við það eitt að horfa á hana: „Raunar gat enginn

---

as if to provide an experience that replicates modes of thinking and feeling in the non-literary domain.“

⁴⁴ Platon, „Um fegurðina 1.6.“ í *Samdrykkjan*, þýð. Eyjólfur Kjalar Emilsson (Reykjavík: Hið íslenzka bókmenntafélag, 1991), bls. 159.

⁴⁵ Þessi hugmyndafræði um að ytra últit segi til um persónuleika er lifandi enn í dag til dæmist í teiknimyndum. Þar má sjá að fegurðin stendur fyrir gott innræti en ljótleikinn fyrir hið illa.

⁴⁶ Temmerman, bls. 240. „In this social context, physiognomy provided the civilian with guidelines and techniques to decipher a man's behavior on the one hand, and to mold efficiently his own conduct and reactions on the other. It is evident that physiognomy was part of a larger game of self-performance, in which also variable physical features (of which the totality can be referred to with the overall term 'body-language') played an important role.“

viðstaddir þolað geislandi fegurð hennar. Sumir snéru höfði sínu frá líkt og sólargeislar skinu í augu þeirra, en aðrir krupu í lotningu; jafnvel börnin upplifðu það líka.“ / (Ούδεις μὲν οὖν οὐδὲ τῶν ἄλλων τὴν μαρμαρυγὴν ὑπήνεγκε τοῦ κάλλους, ἀλλ’ οὶ μὲν ἀπεστράφησαν, ὡς ἀκτῖνος ἡλιακῆς ἐμπεσούσης, <οἱ δὲ> καὶ προσεκύνησαν. ἔπαθόν τι καὶ παῖδες.)⁴⁷ Fjöldinn upplifir fegurðina á líkamlegan hátt og eru börnin ekki undanskilin. Fegurð Kallíhróu er slík að ítrekað er henni einnig líkt við eða hún tekin í misgripum fyrir gyðjuna Afródítu og hún tilbeðin. Á einum stað í verkinu rennur persóna hennar jafnvel saman við gyðjuna sjálfa. Þegar Kæreas og Pólýkarmus koma að ströndum Míletus og fara að hofí Afródítu stendur þar gullslegin stytta af Kallíhróu sem þeir þekkja strax og ákalla. Díónýsíus heyrir af ferðum mannanna: „Hverjur eru þessir ungu menn og hvaðan komu þeir? [...] Hví voru þeir að votta Afródítu minni virðingu?“ / (τίνες εἰσὶν οἱ νεανίσκοι καὶ πόθεν; [...] διατί δὲ τὴν ἐμὴν Ἀφροδίτην προσεκύνουν;)⁴⁸ Hér er óljóst hvort hann eigi almennt við um ferðir þeirra að hofinu, gyðjuna sjálfa eða styttuna af Kallíhróu. Allt rennur saman í eitt og um stundarsakir hverfur öll aðgreining.

Tilfinningalíf Kallíhróu birtist á margan hátt sem afar óvirkt og ber lítið á öðrum tilfinningum en þeim sem hún ber til Kæreasar og ættjarðarinnar. Þó að ekki sé dregið úr því að ást hennar og þrá sé einlæg og að margsinnis sé tekið fram stolt hennar yfir föður sínum og föðurlandi þá aðallega birtist hún sem fórnarlamb aðstæðna og viðfang áhorfs og þrár. Sé sú hugmyndafræði um að samræmi sé milli útlits og persónuleika rétt þá skyldi ætla að persóna Kallíhróu sé jafn góð eða fögur að innræti og úlit hennar segir til um. Kallíhróa birtist sannarlega sem afar indæl, saklaus og hreinlíf stúlka en lýsingar á innræti hennar eru ekki jafn stórbrotnar og útlitslysingarnar. Þessar tvær ólíku birtingarmyndir af persónunni, úlit og tilfinningalíf, eru afar áhugaverðar í ljósi þess að Kallíhróa er alls ekki persónuleikalaus. Hún er hvorki lifandi gyðjulíkneski né persónugerving Afródítu heldur handan ímyndarinnar er hún manneskja sem hefur skoðanir á lífi sínu og kringumstæðum. Á stöku stað má finna litla glugga í

---

⁴⁷ Chariton, 4.1. bls. 194/195. „In fact not a single one there could withstand her dazzling beauty. Some turned their heads away as though the sun’s rays shone into their eyes, and others actually knelt in homage; even children were affected.“

⁴⁸ Chariton, 3.9. bls. 180/181. „Who are these young men and where did they come from? [...] Why were they paying homage to my Aphrodite?“

innra tilfinningalíf hennar og fjölgar þeim gluggum lítið eitt eftir því sem líður á verkið. Tilfinningar Kallíhróu til eigin fegurðar er gott dæmi um þetta. Hún fordæmir útlit sitt og telur fegurðina vera bölvun (καλλον κακων). Hún jafnvel ásakar fegurðina fyrir allar þær hrakfarir sem hún hefur mátt þola:

Ó svikula fegurð, þú ert orsök allra minna rauna! Vegna þín var ég myrt; vegna þín var ég sold í þraeldóm; vegna þín giftist ég öðrum á eftir Kæreasi, vegna þín var ég flutt til Babylóníu; vegna þín stóð ég fyrir dólmstólum. Hversu margar eldraunir hefur þú látið mig þola – sjóræningja, hafið, gröfina, þraeldóminn, réttarsalinn! En það erfiðasta að umbera er ást konungsins, og nefni ég þá ekki reiði konungsins: ottalegri er þó afbrýðisemi drottningarinnar.

Ὥ κάλλος ἐπίβοθλον, σύ μοι πάντων κακῶν αἴτιον. διὰ σὲ ἀνηπέθην, διὰ σὲ ἐπράθην, διὰ σὲ ἔγημα μετὰ Χαιρέαν, διὰ σὲ είς Βαβύλωνα ἤχθην, διὰ σὲ παρέστην δικαστηρίῳ. ποσοις με παρέδωκας; λησταῖς, θαλάττῃ, ταφῷ, δοθλείᾳ, κρίσει. πάντων δέ μοι βαρύτατον ὁ ἔρως βασιλέως. καὶ οὐπώ λέγω τήν τοῦ βασιλέως ὄργήν· φοβερωτέραν ἡγοῦμαι τὴν τῆς βασιλίδος ζηλοτυπίαν.⁴⁹

Í þessari tilvitnun úr verkinu fær persónuleiki Kallíhróu meira vægi og dýpt. Útlit hennar virðist hafa sjálfstætt hlutverk innan verksins sem persóna hennar stendur í raun utan við. Kallíhróa upplifir ekki sína eigin fegurð á sama hátt og hinir og virðist heldur ekki gera sér grein fyrir því valdi sem hún býr yfir. Fegurðin er henni aðeins sem fjötur um fót og orsök allra hennar erfiðleika.

Handan útlitsins fá persóna og tilfinningalíf Kallíhróu að blómstra en fær lesandinn fá tækifæri til að upplifa það blómlega tilfinningalíf. Kallíhróa sýnir að hún er árædin og óttast hvorki breytingar né nýja staði, líkt og hún bendir á sjálf er hún fylgir Díónýsíusi til Babylóníu, en það sem vekur með henni ótta er að á næsta stað muni enn á ný einhverjum þykja hún falleg: „Ég óttast ekki svo mjög lengd ferðalagsins, heldur að þar muni einnig einhverjum þykja ég fögur.“ / (φοβοῦμαι γὰρ οὐχ οὐτως τὸ μῆκος τῆς ἀποδημίας ὡς μὴ δόξω κάκεῖ καλή τινι.)⁵⁰ Aftur er það fegurðin sem hún segir vera bölvun (καλλον κακων) en í raun eru það tilfinningaleg viðbrögð annarra við fegurðinni sem hún óttast því

⁴⁹ Chariton, 6.5. bls. 306/307-308/309. „O treacherous beauty, you are the cause of all my woes! Because of you, I was killed; because of you, I was sold as a slave; because of you, I married another after Chaereas; because of you, I was brought to Babylon; because of you, I stood before the tribunal. To how many ordeals have you surrendered me – to pirates, the sea, the tomb, slavery, the courtroom! But hardest of all to bear is the king's love. And I still do not mention the king's anger: more frightening I consider the queen's jealousy.“

⁵⁰ Chariton, 5.1. bls. 234/235. „I fear not so much the length of the journey, but rather that there too someone will think me beautiful.“

tilfinningum annarra getur hún hvorki stjórnað né séð fyrir á hvaðan hátt þær munu beinast að henni.

Sama er uppi á teningnum þegar hún er dregin fyrir rétt, en þá álítur hún fegurðina hafa orðið til að vega að heiðri fjölskyldu sinnar:

Ó svikula fegurð, gefin mér frá náttúrunnar hendi aðeins svo lendur jarðar mætti fylla rógburði um mig! Dóttir Hermokratesar er leidd fyrir dómstól og hefur ekki föður sinn sér til varnar! Þegar aðrir koma í dómssalinn biðja þeir um mildi og samúð, en ótti minn er sá að ég muni gleðja augu dómarans.

κάλλος ἐπίβουλον, εἰς τοῦτο μόνον ὑπὸ τῆς φύσεως δοθέν, ἵνα μου πλησθῇ γῇ διαβολῶν. Ἐρμοκράτους θυγλατηρ κρίνεται καὶ τὸν πατέρα συνήγορον οὐκ ἔχει· οἱ μὲν [γάρ] ἄλλοι ἐπὰν δικαστήριον εἰσίστωσιν, εὗνοιαν εὑχονται καὶ χάριν, ἐγὼ δὲ φοβῦμαι μὴ ἀρέσω τῷ δικαστῇ.⁵¹

Í þessum aðstæðum er það ekki nýr vonbiðill sem Kallíhróa óttast því hún veit að það er konungurinn sem er dómarinn en hún veit jafnframt að hann hefur augastað á henni. Ótti hennar er því fólgin í þeim tilfinningum sem hann ber til hennar og hvaða afleiðingar ástríða hans getur haft á líf hennar.

Í fyrri hluta verksins er Kallíhróa afar hlédræg og óvirk en eftir barnsburð má segja að ákveðin kaflaskil verði í hvernig persónuleika hennar er miðlað til lesandans. Eftir barnsburðinn telur sögumaðurinn ástæðu til að gera þessari breytingu skil er hann bendir á að hún öðlast við þessa reynslu þroska: „Hún jafnaði sig fljótt af barnsburði og varð sterkari og stærri, ekki lengur stúlka heldur með þroska konunnar.“ / (Ταχέως δὲ αὐτὴν ἀνέλαβεν ἐκ τοῦ τόκου καὶ κρείττων ἐγένετο καὶ μείζων, ούκέτι κόρης, ἀλλὰ γυναικὸς ἀκμὴν προσλαβοῦσα.)⁵² Við þann þroska er líkt og persóna hennar fái frekar að blómstra því eftir barnsburðinn fjölgar þeim skiptum sem lesandinn fær innsýn í tilfinningalíf Kallíhróu. Eitt þeirra skipta er í samskiptum við Artaxates þræl konungsins er hann reynir að fá hana til að þýðast konunginn: „Fyrstu viðbrögð Kallíhróu voru, ef hún gæti, að plokka augun úr þeim illvirkja.“ / (Καλλιρόν δὲ τὸ μὲν πρῶτον ὥρμησεν, εἴ δυνατόν, καὶ τοὺς ὄφθαλμοὺς ἔξορύξαι τοῦ

⁵¹ Chariton, 5.4. bls. 252/253. „O treacherous beauty, given me by nature only that earth might be filled with slanders about me! The daughter of Hermocrates is being brought to trial and has not her father to defend her! When others enter the courtroom they beg for kindness and sympathy, but my fear is that I may please the eye of the judge.“

⁵² Chariton, 3.7. bls. 174/175. „She soon recovered from the birth and became stronger and bigger, no longer a girl but a mature woman.“

διαφθείροντος αύτήν.)⁵³ Hið áhugaverða við þessa lýsingu á hugsunum Kallíhróu er hversu grótesk og ofbeldisfull viðbrögð hún sýnir við uppástungunni og hversu andstæð þessi viðbrögð eru hinni óvirku eða mildu ímynd hennar frá fyrri hluta verksins. Í þessu atriði kemur í ljós sterkur persónuleiki sem hefur ekki aðeins löngun, heldur einnig það ímyndunarafl sem þarf til að bregðast við á jafn gróteskan hátt sem þennan.⁵⁴ Stuttu síðar þegar þrællinn móðgar Kallíhróu þaggar hún niður í honum og má greina ákveðna fyrirlitningu er hún ávarpar hann ekki sem jafningja heldur sem þræl: „Kallíhróa reiddist þessari móðgun við Καλλιρέας οὐδεὶς μάνης καὶ τοῦ θεοῦ φόβον“ / (ήγανάκτησε Καλλιρόν Χαιρέου λοιδορηθέντος καὶ "εύφήμησον" εἶπεν, "ἄνθρωπε").⁵⁵ Sá persónuleiki sem glittir í hér í þessum dæmum dýpkar upplifun lesandans á persónuleika Kallíhróu og sýnir að hún er fjarri því að vera viljalaust gyðjulíkneski sem aðeins þjónar hlutverki sem viðfang áhorfs og þrár, heldur er hún manneskja með skap, tilfinningar og eigin langanir og þrár.

Í samskiptum er líkaminn og hið ytra útlit, líkamstjáning og svipbrigði, það táknsvæði sem miðlar allri tjáningu manneskjunnar. Móttakandinn túlkar þau tákna sem miðlað er út frá táknerfi sem líkt og tungumálið er aðeins aðgengilegt þeim sem það þekkja. Hægt er að lesa í útlitið og útlitslega tjáningu bæði til að læra að þekkja tilfinningalegt ástand manneskjunnar en einnig kynnast innræti hennar. Hið sama á við um texta en lesandinn sem móttakandi á í virku sambandi við textann og gengst inn á gjörning tungumálsins og upplifir þær tilfinningar sem það miðlar. Sú líkamlega tjáning tilfinninga sem birtist í *Kallíhróu* er skrifuð inn í táknerfi sem er menningarbundið svo nútímalesandinn hefur ekki forsendur til skilnings og neyðist til að upplifa þær birtingarmyndir á forsendum eigin menningarbundins skilnings.

---

⁵³ Chariton, 6.5. bls. 304/305. „Callirhoe's first impulse was, if she could, to pluck out the eyes of this corrupter.“

⁵⁴ Að stinga augun úr getur hér jafnframt verið vísun í leikverkið *Ödipus konungur* eftir forngrískra tragedíuskálindið Sófókles.

⁵⁵ Chariton, 6.7. bls 312/313. „Callirhoe was maddened by this insult to Chaereas and said, 'Keep quiet, fellow!'“

2. Áhrif tilfinninga innan líkamans

Tilfinningar hafa margvísleg áhrif á líkamann og má finna mörg dæmi í verkinu um hvernig persónur upplifa líkamleg viðbrögð tilfinninganna. Forngríkkir skipuðu tilfinningum og rökhugsun niður í líkamann í röð mikilvægis en þeir töldu tilfinningarnar dýrslegar og óæðri rökhugsuninni. Í þessum kafla verður fjallað um með hvaða hætti glíman við tilfinningarnar birtist og þau áhrif sem tilfinningarnar hafa á líkamann.

2.1. Tilfinningar í líkamanum

Forngríkkir töldu *pabos* vera hverja þá upplifun eða atvik sem manneskjan verður fyrir og veldur breytingu innan manneskjunnar eða líkamans. Það er ekki svo fjarri sanni því líkt og heila- og taugalæknirinn Antonio Damasio bendir á í verki sínu *Descartes' Error: Emotions, Reason and the Human Brain* þá veldur öll skynjun líkamans einhverskonar breytingu á líkamsstarfseminni: „Boð um allar þessar breytingar eru stöðugt send til heilans í gegnum taugapóla sem koma áfram skilaboðum frá húð, æðum, innyflum, sjálfvirkum vöðvum, liðamótum og svo framvegis.“⁵⁶ Við erum þannig stöðugt í breytilegu líkamlegu ástandi sökum upplifana og skynjunar líkamans. Damasio tekur dæmi um hvernig áhrif tilfinninga megi greina á margvíslegan hátt innan líkamans við ólíkar tilfinningar:

Ef þú hittir gamlan vin (í huganum), getur hjarta þitt slegið hraðar, húð þín roðnað, vöðvarnir í andlitinu breytast í kringum munninn og augun til að draga fram glaðlega tjáningu, og aðrir vöðvar verða slakir. Ef þú heyrir af dauðsfalli kunningja, getur hjartað þitt slegið þungt, munnurinn þornað upp og húð þín hvítnað, hluti magans dredst saman, vöðvarnir í hálsi þínum og baki spennast upp á sama tíma og andlitsvöðvar mynda grímu hryggðar. Á hvorn veginn sem er breytist margt í virkni innyfla (hjarta, lungu, magi, húð), beinagrindarvöðva (þeir sem er festir við beinin), og innkirtla (líkt og heiladinguls og nýrnahetta).⁵⁷

⁵⁶ Antonio Damasio, *Descartes' Error: Emotions, Reason and the Human Brain* (London: Vintage books, 2006), bls. 143. „All these changes are being signaled continuously to the brain through nerve terminals that bring to it impulses from skin, blood vessels, viscera, voluntary muscles, joints, and so on.“

⁵⁷ Sama, bls. 135. „If you meet an old friend (in your imagination), your heart may race, your skin may flush, the muscles in your face change around the mouth and eyes to design a happy

Samspil huga og líkama er slíkt að við það eitt að ímynda sér ákveðnar aðstæður verða margskonar breytingar innan líkamans sem hrinda af stað ferli sem meðal annars kallar fram það sem kalla má tilfinningar. Mörg þessara viðbragða eru ósýnileg líkt og hraðari hjartsláttur eða hækkaður blóðþrýstingur en önnur viðbrögð má auðveldlega sjá líkt og fölva, roða, svita eða skjálfta. Roði og fölvi eru líkamleg einkenni sem geta orðið innan líkamans vegna veikinda, hita eða kulda, en einnig sem viðbragð vegna tilfinningalegrar upplifunar. Roða og fölva útskýrir Damasio á þennan hátt: „Grunnvirkni í sléttum vöðvum í veggjum slagæða getur aukist, og framkallað samdrátt og þynningu æða (niðurstaðan er fölvi); eða dregist saman, en í því tilviki myndu sléttu vöðvarnir slaka á og æðar víkka (niðurstaðan er roði).“⁵⁸ Aristóteles og samtímamenn hans gátu kannski ekki útskýrt jafn ýtarlega virkni líkamans við fölva eða roða, en þeir skildu vel að líkamleg viðbrögð eru órjúfanlegur hluti tilfinninganna. Aristóteles segir í verki sínu *Siðfræði Níkomakkosar*: „þeir sem blygðast sín roðna en þeir sem óttast um líf sitt blikna. Hvort tveggja virðist því vera á vissan hátt líkamlegt, sem bendir frekar til þess að blygðun sé kennd en ástand.“⁵⁹ Aristóteles taldi því roða og fölva tengjast tilfinningalegu ástandi en ekki persónuleika manneskjunnar.

Í gegnum verkið má því sjá dýpkun á persónuleika Kallíhróu í gegnum líkamlegan þroska og tilfinningalega opinberun og er kinnroðinn ákveðið táknað fyrir það ferli. Kinnroða Kallíhróu er lýst á fjórum stöðum í verkinu en þessi viðbrögð eru látin hjá líða af öðrum persónum verksins. Lýsingur roðans má því heldur telja ætlaða lesandanum til túlkunar. Fyrstu tvö skiptin tengjast stolti og skömm eftir að Kallíhróa hefur verið sold en roðinn sprettur fram þegar hún er minnt á frelsisskerðingu sína og hina nýju stöðu. Hér má ætla að það sé fjölskyldustolt hennar og stéttarstaða sem sprettur fram en það hefur beðið

expression, and muscles elsewhere will relax. If you hear of an acquaintance's death, your heart may pound, your mouth dry up, your skin blanch, a section of your gut contract, the muscles in your neck and back tense up while those in your face design a mask of sadness. In either case, there are changes in a number of parameters in the function of viscera (heart, lungs, gut, skin), skeletal muscles (those that are attached to your bones), and endocrine glands (such as the pituitary and adrenals).“

⁵⁸ Damasio, bls. 135. „The baseline activity of smooth muscles in artery walls may increase, and produce contraction and thinning of blood vessels (the result is pallor); or decrease, in which case the smooth muscle would relax and blood vessels dilate (the result is flushing).“

⁵⁹ Aristóteles, *Siðfræði Níkomakkosar*, fyrra bindi (Reykjavík: Hið íslenzka Bókmennatafélag, 1995), 4.9. sjá bls. 369.

hnekki.⁶⁰ Eins og áður hefur verið bent á má sjá ákveðna þróun í opinberun persónuleika Kallíhróu eftir því sem líður á verkið. Temmerman bendir á að þessa þróun megi sjá kristallast í líkamlegum tilfinningaviðbrögðum kinnroðans. Síðari tvö skiptin er Kallíhróa roðnar segir Temmerman líkamsviðbrögðin ekki hafa að gera með skömm er tengist fjölskyldu eða fallinni stéttarstöðu, heldur frekar persónu Kallíhróu og gjörðum hennar. Kallíhróa roðnar þegar hún segir Díónýsíusi að hún muni giftast honum en í þeim aðstæðum er bundin vitneskjan um að hún er þá þegar barnshafandi og er því vísvitandi að blekkja Díónýsíus. Temmerman bendir á að roðinn verði til vegna þessa óheiðarleika en aðeins lesandinn er kunnugur sannleikanum og getur því túlkað eðli kinnroðans. Síðasta skiptið sem Kallíhróa roðnar er eftir að hún hefur verið sameinuð að nýju með Kæreasi en þarf að gera upp samskipti sín við Díónýsíus. Hún biður Statíru drottningu fyrir bréf til Díónýsíusar þar sem hún fer fram á að hann ali upp barn þeirra en jafnframt að hann giftist ekki aftur. Temmerman bendir á að í þessu bréfi felist áframhaldandi ósannindi um faðerni barnsins, tilraun Kallíhróu til að halda í Díónýsíus jafnvel að henni fjarverandi en þar að auki er þetta bréf sent án vitundar Kæreasar. Hér má því ætla að kinnroðinn stafi af sektarkennd gagnvart eiginmönnunum tveimur sem hún ber tilfinningar til en fer jafnframt á bak við þá báða.⁶¹ Lýsingar á líkamlegum viðbrögðum geta líkt og hér er lýst markað þroska persóna á sama tíma og þær miðla tilfinningu persónanna til áhorfenda eða lesenda og gegna lýsingarnar því margþættu hlutverki.

2.2. Þrískipting líkamans

Forngrikkir höfðu ákveðnar hugmyndir um skiptingu líkama og sálar en Platon sagði sálina vera tvískipta og skiptast í röklegan hluta annars vegar og óroklegan hins vegar. Raunar er talið að hugmyndin um skiptingu sjálfssins milli ástríðna (e. *passion*) og rökhugsunar (e. *reason*) megi rekja til heimspekinsins Anaxagórasar (498-428 f.Kr.) sem taldi hugann vera ástríðulausan. Platon lagði áherslu á að staðsetja hugsanir og tilfinningar í líkamanum eftir því sem hann taldi viðeigandi

---

⁶⁰ Temmerman, bls. 244.

⁶¹ Sama, bls. 246.

eftir gildi og mikilvægi, en hinn röklega hluta sálarinnar taldi hann líkt og Anaxagóras vera ódauðlegan. Þann hluta sjálfssins sagði hann tilheyra höfðinu en hinn óroklega hluta sjálfssins sagði hann tilheyra líkamanum fyrir neðan háls og teljast til dauðlegra hluta. Rökhugsunin sem hann taldi vera æðsta form hugsunar sagði hann vera virka (e. *active*) en ekki óvirka (e. *passive*) og þannig væri hún hreyfanleg. Forngríkkir töldu hreyfinguna í eðli sínu vera hringlaga og því var hreyfing hugsunarinnar einnig hringlaga sem passaði vel við hið hringlaga form höfuðsins. Höfuðið var einnig viðeigandi heimili fyrir rökhugsunina því höfuðið er efsti hluti líkamans og þannig næst guði en einnig eftirmynnd hins hringlaga forms umheimsins sem Platon taldi bæði röklegan og skynsaman.⁶² Hinum óroklega hluta sjálfssins var svo skipt í two undirflokk; skap og löngunarhluta:

Ein gerð sálar, segjum við, er það sem maðurinn lærir með, önnur er skap hans, yfir þriðju gerðina höfum við ekkert eitt nafn sem henni er eiginlegt vegna þess hve margbreytt hún er. En við nefndum hana eftir því sem er mest og sterkast í henni og kölluðum hana löngunarhlutann vegna hinnar ólmu löngunar í mat, drykk og kynnautn og annað sem þessu fylgir.⁶³

Hinn óroklegi hluti sjálfssins hýsti tilfinningar en því neðar sem þær voru í líkamanum því minni líkur voru á að þær gætu haft áhrif á eða spillt hugsuninni.⁶⁴ Platon staðsetti þær tilfinningar sem hann taldi til skaps eða skapgerðar í brjóstið. Það voru tilfinningar á borð við reiði, en þær voru aðskildar frá höfðinu með hálsinum en voru samt sem áður nægjanlega nálægt til að geta verið kallaðar til af skynseminni þegar þurfa þótti til varnar einstaklingnum. Fyrir neðan þindina staðsetti hann þær tilfinningar sem tengdust líkamlegum nautnum og voru best geymdar sem lengst frá höfðinu:⁶⁵

Svo það er þá ekki óskynsamlegt af okkur, sagði ég, að gera ráð fyrir því að hér sé um tvennt ólíkt að ræða: eitt sem sálin hugsar með og við köllum skynsemi, og annað sem hún elskar, hungrar og þyrstir með og sem lætur hana ókyrrast af hvers konar löngun. Þetta sálarafli segjum við að sé skyni skroppið og löngunarfullt, fylginatur sumrar svölunar og nautnar. [...] Því skulum við aðgreina í sálinni þessi tvö afbrigði. En

⁶² Averill, „Inner feelings, works of the flesh“, bls. 108-109.

⁶³ Platon, *Ríkið 2*, þýð. Eyjólfur Kjalar Emilsson (Reykjavík: Hið íslenzka bókmenntafélag, 2009), 9.580d-e, bls. 297.

⁶⁴ Averill, „Inner feelings, works of the flesh“, bls. 108-109.

⁶⁵ Sama, bls. 209-210.

hvort er skapið, og það sem okkur rennur í skap með, þriðja afbrigðið eða myndi það vera samgróið öðru hvoru hinna?⁶⁶

Hinir þrír þættir sálarinnar voru sjaldnast samræmanlegir. Þannig gat skapið lagst á sveif með rökhugsuninni gegn löngunarhlutanum eða jafnvel öfugt og knúið löngunarhlutann áfram. Þetta gat skapað innri átök hjá einstaklingnum sem gat til dæmis upplifað sterka löngun eftir einhverju sem hann þó vissi að var rangt og fyrirleit vitsmunalega. Ef hann þjáðist af veikleika viljans, *akrasia* (άκρασία), og létt undan löngunarhlutanum gat skapið virkjast svo maðurinn gat reiðst sjálfum sér fyrir að láta undan lönguninni. Þannig var glíma einstaklingsins þegar þessir þrír hlutar tókust á⁶⁷:

Platon taldi að þegar fólk hefur misvísandi langanir vegna ólíkra hagsmuna mismunandi hluta sálarinnar, þá ræðst aðgerðin af þeim hluta sem er sterkestur. Ef röklegi hlutinn er ekki sterkesti þátturinn og tilraunir hans bugaðar af neðri hlutanum, þjáist maðurinn af *akrasia* [veikleika viljans]. Maður veit (í röklega hlutanum) hvað maður ætti að gera, en verður sannfærður um að láta eithvað annað gerast.⁶⁸

Þó er ekki auðvelt verkefni að fá hinum óstýrilátum tilfinningar og langanir til að lúta valdi rökhugsunar. Konungurinn Artaxerxes, hinn mikli stjórnandi Litlu-Asíu og sonur sólarinnar, er ekki undanskilinn mannlegum tilfinningum en hann berst við ást sína og löngun til Kallíhróu. Rökhugsunin segir honum að tilfinningarnar séu óviðeigandi og að hann skuli ekki láta undan en á sama tíma kalla löngunarhlutinn eftir svölun. Í verkinu er löngunarhlutinn persónugerður sem ástarguðinn Eros sem reiðist mótsprynu konungsins gegn ástríðunni. Eros sættir sig ekki við annað en að koma vilja sínum í framkvæmd svo hann varpar myndum af Kallíhróu í huga konungsins til að kynda undir löngun hans og þrá. Þegar konungurinn fer á veiðar birtist Kallíhróa honum fyrir hugskotssjónir sem veiðigýðjan Artemis.

---

⁶⁶ Platon, *Ríkið 1*, 439d, sjá bls. 340-341

⁶⁷ Simo Knuuttila, *Emotions in Ancient and Medieval Philosophy* (Oxford University Press: Oxford, 2004), bls. 8.

⁶⁸ Sama, bls. 10-11. „Plato believed that when people have conflicting desires due to the different interests of the parts of the soul, the resulting action is determined by the most powerful. If the reasoning part is not the strongest factor and its attempts are conquered by the lower parts, the person suffers from *akrasia* [weakness of the will]. One knows (in the reasoning part) what should be done, but is persuaded to let something else happen.“

Hann sá aðeins Kallíhróu, þó hún væri þar ekki; hann heyrði aðeins í henni, þó hún talaði ekki. Í raun hafði Eros fylgt honum til veiða og verandi guð sem vill hafa yfirhöndina og að sjá konunginn veita mótsprunu með því er hann taldi skipulagða áætlun, snéri Eros kænskubragðinu gegn honum og notaði lækninguna sjálfa til að kynda upp í hjarta hans. Eros fyllti huga hans og sagði, „Hversu yndislegt væri að sjá Kallíhróu hér, með kjólinn dreginn upp að hné og armana bera, með kinnroða í andliti og þanið brjóst. Sannarlega

„eins og hin örvumglaða Artemis gengur eftir einhverju fjalli annað hvort hinum háa Taýgetos eða Erýmanþos til að gamna sér að göltum og fráum hjörtum“

Þegar konungur dró þá mynd upp í huga sér, brann hann af ástríðu.

ἔβλεπε δὲ Καλλιρόην μόνην τὴν μὴ παροῦσαν, καὶ ἥκουεν ἐκείνης τῆς μὴ λαλούσης. συνεξῆλθε γὰρ ἐπὶ τὴν θήραν ὁ Ἔρως αὐτῷ, καὶ, ἀτε δὴ φιλόνεικος θεός, ἀντιτατόμενον ἰδὼν καὶ βεβουλευμένον, ὡς ὕετο, καλῶς, εἰς τούναντίον τὴν τέχνην περιέτρεψεν αὐτῷ καὶ δι’ αὐτῆς τῆς θεραπείας ἔξεκαυσε τὴν ψυχήν, ἐνδον παρὼν καὶ λέγων "οἶον ἦν ἐνθάδε Καλλιρόην ἵδεν, κνήμας ἀνεζωσμένην καὶ βραχίονας γεγυμνωμένην, πρόσωπον ἐρυθήματος πλῆρες, στῆθος ἀστάθμητον. ἀληθῶς

οὖν δ' Ἀρτεμις εῖσι κατ' οὐρεος ίοχέαιρα,
ἡ κατὰ Τηγετον περιμήκετον Ἡ Ἐρύμανθον,
τερπομένη κάπροισι καὶ ὠκείης ἐλάφοισι.

ταῦτα ἀναζωγραφῶν καὶ ἀναπλάττων ἔξεκαίτε σφόδρα.⁶⁹

Enginn má við ofureflinu og þegar guðirnir ætla að koma einhverju til leiðar er erfitt að bera sigur úr býtum. Óvist er hvort löngunarhlutanum hafi verið eignað þvílíkt vald yfir manneskjunni sem valdi guðanna, en konungurinn er sannarlega fórnarlamb aðstæðna og er löngun hans ósjálfráð. Eros í þessu sambandi stendur þá fyrir hinn órókréttalöngunarhluta en þannig er heppilegt að útskýra óhaminn tilfinningahita sem er óæskilegur og hreinlega tekur ráðin af manneskjunni.

Glíman við löngunarhlutann getur verið erfið líkt og í tilviki konungsins en Platon sagði að eina raunverulega leiðin til að geta haft stjórn á hinum óæskilegu tilfinningum væri að hljóta heimspekilega menntun og læra þannig að þekkja

⁶⁹ Chariton, 6.4. bls 298/299. Inndregnar línur tilvitnunarinnar eru tilvísun Karítóns í *Ódysseifskviðu*: Hómer, *Ódysseifskviða*, bls. 68. He saw only Callirhoe, though she was not there; he heard only her, though she was not speaking. In fact Love had accompanied him to the hunt, and being a god who likes to win and seeing that the king was opposing him with well-laid plans, as he thought, Love turned his own strategy against him, and used the very cure to set his heart on fire. Love entered his mind and said, "How wonderful it would be to see Callirhoe here, with her dress tucked up to her knee and her arms bared, with flushed face and heaving bosom. Truly

„even so roves the archer Artemis over the mountains,
along the ridges of Taygtus or Erymanthus,
as she delights in the hunt of boar or speedy deer“

As the king so pictured and imagined her, his passion flared up.“

mikilvægi rökhugsunarinnar og hina réttu leið til sjálfsstjórnar. Þannig er hægt að þjálfa hina two tilfinningahluta sjálfsins til hlýðni.

Akrasia verður hreinlega ómöguleg þegar hin metandi dómgreind röklega hlutans er nægjanlega við stjórn. Það gerist þegar maður hefur hlotið heimspekilega menntun. Í ákjósanlegustu aðstæðum er skaphlutinn vaninn á að hlusta á rök og er virkjaður aðeins af hlutum sem rökhlutinn telur verðuga tilfinningalegra viðbragða, og löngunarhlutinn er fullkomlega fullnægður með hið takmarkaða hlutverk sem honum er látið eftir.⁷⁰

Sögumaður fjallar oft um þessa glímu rökhugsunar og löngunarhlutans en Díónýsíus á sérstaklega erfitt með hana: „Þá var hægt að sjá baráttu milli skynsemi og ástríðu, því þrátt fyrir að vera tiginn maður kaffærður af þrá, streittist hann á móti og reyndi að hefja sig yfir hinar stríðu öldur.“ / (Τότ' ἦν ιδεῖν ἀγῶνα λογισμοῦ καὶ παθους. καίτοι γὰρ βαπτιζόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας γενναῖος ἀνὴρ ἐπειπᾶτο ἀντέχεσθαι. καθάπερ δὲ ἐκ κύματος ἀνεκυπτε λέγων πρὸς ἔαυτὸν.)⁷¹ Díónýsíus er maður af tignum ættum og hefur því hlotið menntun í líkingu við þá er Platon hvetur til. Baráttan er Díónýsíusi mögulega þungbærari fyrir þær sakir að hann þekkir hið rétta ætlaða ástand og finnur hvernig löngunarhlutinn vinnur gegn því, en í stöðu hans innan samfélagsins er fólgin sú krafa að hann sýni fordæmi.

Þær tilfinningaólgur sem birtast ósjaldan í verkinu eru áhugaverðar í ljósi þeirrar áherslu sem lögð er á skynsemina og því að halda aftur af tilfinningunum. Í öðru dæmi beinir Miþrídates Kæreasi aftur inn á braut skynseminnar eftir að Kæreas hefur heyrt að Kallíhróa sé á lífi eftir allt saman og vill ólmur æða af stað að finna hana. Miþrídates beinlínis segir við hann að hann þurfi að fjarlægja sig tilfinningunum til að geta tekið skynsamlega ákvörðun um framhaldið: „Flýtir þinn sprettur frekar af tilfinningum en skynsemi svo þú sérð ekki það sem er líklegt til að gerast.“ / (νῦν γὰρ σπεύδεις πάθει μὰλλον ἢ λογισμῷ, μηδὲν τῶν

---

⁷⁰ Knuuttila, bls. 10-11. „*Akrasia* becomes practically impossible when the evaluative judgements of the reasoning part are sufficiently authoritative. This happens when one has undergone the philosopher's education. In the optimal cases, the spirited part is habituated to listening to reason and is activated only by things which the reasoning part regards as worthy of emotional response, and the appetitive part is wholly satisfied with the limited role left to it.“

⁷¹ Chariton, 2.3. bls. 98/99. „Then you could observe a struggle between reason and passion, for although engulfed by desire, as a noble man he tried to resist, and rising above the waves, as it were.“

μελλόντων προορώμενος.)⁷² Sú kenning að tilfinningarnar séu óæskilegar við ákvarðanatöku og að skynsemin sé það tól sem réttast sé að beita til að fá sem besta útkomu, hefur verið afar lífseig og lifir í raun enn ágætu lífi í dag. Damasio telur að sannarlega geti tilfinningar verið órókréttar og heftandi fyrir ákvörðunatöku: „Hamslausar eða óstýrilátar tilfinningar geta verið mikil uppsprettu órókréttar hegðunar. [...] Að því er virðist eðlileg skynsemi getur truflast af lúmskri hlutdrægni sem á rætur sínar í tilfinningum.“⁷³ Damasio bendir þó á að „Tilfinningaleg skerðing geti talist jafn mikilvæg uppsprettu órókréttar hegðunar.“⁷⁴ En í rannsóknum hans á framheilaskaða hefur komið í ljós að skert hæfni til að upplifa tilfinningar eða finna til samkenndar og hæfnin til að taka rókréttar ákvarðanir haldist í hendur og séu því tilfinningar afar veigamikill þáttur þegar kemur að ákvarðanatöku. Mikilvægi tilfinninga er því meira en áður hefur verið talið. Hæfnin til að geta fundið til tilfinninga er vanmetin og bendir ekkert til að hamingjan sé fólgin í tilfinningaleysi (ἀπάθεια) líkt og Platon vildi meina og Stóumenn héldu í heiðri.

2.3. Ást í meinum eða ástarmein

Í verkinu birtist ástríðan í mörgum ólíkum myndum. Á dögum forngrikkja voru tilfinningarnar taldar geta orðið svo sterkar að þær gátu bugað manneskjuna svo hún kenndi sér meins á líkama eða sál. Ástarmein eða ástsýki er gott dæmi um afleiðingu þess að ástríðu er ekki svalað. Eftir að Kæreas sér Kallíhróu í fyrsta sinn verður hann umsvifalaust ástfanginn. Raunar verða þau það bæði: „Παῦ υρδοῦ ἀστφαγίν ψεγαῖ σταδ: ...feγυρδ̄ ἁφδ̄ veriδ̄ ιοφνδ̄ μεδ̄ γοφγλγνδ̄.“⁷⁵ / (ταχέως οὗ πάθος ἐρωτικὸν ἀντέδωκαν ἀλλήλοις . . . . . τοῦ κάλλους τῇ εύγενίᾳ

---

⁷² Chariton, 4.4. bls. 210/211. „Your present haste springs more from emotion than reason, and you do not foresee what is likely to happen.“

⁷³ Damasio, bls. 52. „[U]ncontrolled or misdirected emotion can be a major source of irrational behavior. [...] [S]eemingly normal reason can be disturbed by subtle biases rooted in emotion.“

⁷⁴ Sama, bls. 53. „Reduction in emotion may constitute an equally important souce of irrational behavior.“

⁷⁵ Þýðingin segir „Þau urðu ástfangin við fyrstu sýn“ en verkið segir „Þau gáfu hvort öðru *pápos erotikon strax*“ og vísar með því í fyrstu setningu verksins „ætla að segja frá ástarsögu sem gerðist í Sýrakúsu.“ / „πάθος ἐρωτικὸν ἐν Συρακούσαις γενόμενον“.

συνελθόντος.)⁷⁶ Ást við fyrstu sýn hleypir af stað sterkum tilfinningum en áhrif tilfinninganna láta ekki á sér standa. Kæreas finnur strax verulega fyrir líkamlegum áhrifum ástarinnar, en hann verður allur máttvana svo hann á erfitt með gang. Lýsingin ber með sér mikinn hetjubrag enda er mikilvægt að draga ekki úr göfuglyndi hans þó líkaminn sýnist veikburða: „Svo sleginn reiðarslagi, gat Kæreas varla komist heim; líkt og helsærð hetja í bardaga, of stoltur til að falla en of veikburða til að standa uppréttur.“ / (Ο μὲν οὖν Χαιρέας οἰκαδε μετὰ τοῦ τραύματος μόλις ἀπήει, καὶ ὥσπερ τις ἀριστεὺς ἐν πολέμῳ τρωθεὶς καιπίαν, καὶ καταπεσεῖν μὲν αἰδούμενος, στῆναι δὲ μὴ δυνάμενος.)⁷⁷ Slík vaneta líkamans líkt og lýst er hér verður aðeins að viðvarandi ástandi ef ástin er ekki endurgoldin, eða ef hindrun er á vegi elskendanna svo tilfinningunni fæst ekki svalað. Kæreasi og Kallíhróu, líkt og Rómeó og Júlíu nokkrum öldum síðar, er meinað að giftast fyrir þær sakir að tilheyra sitthvorri stórfjölskyldu borgarinnar. Kæreas verður þá ástsjúkur, byrjar að veslast upp og að endingu leggst í rúmið:

Meinsemdin versnaði og fór hann ekki lengur út, sótti jafnvel ekki tómstundir sínar. Hans var saknað af íþróttaleikvanginum sem var nánast tómur, því unga fólkið dáði hann. Forvitni þeirra kallaði fram orsök veikinda hans og fundu allir til meðaumkunar gagnvart ungmanninu myndarlega sem útlit var fyrir að myndi líklega deyja af ástríðu og hreinni sál.

τῷ δὲ ηὗξετο τὸ κακὸν ὥστε μηδὲ ἐπὶ τὰς συνήθεις προϊέναι διατριβάς. ἐπόθει δὲ τὸ γυμνάσιον Χαιρέαν καὶ ὥσπερ ἔρημον ἦν. ἔφίλει γὰρ αὐτὸν ἡ νεολαία. πολυπραγμονοῦντες δὲ τὴν αἵτίαν ἔμαθον τῆς νόσου, καὶ ἔλεος πάντας είσήει μειρακίου καλοῦ κινδυνεύοντος ἀπολέσθαι διὰ πάθος ψυχῆς εύφυοῦς.⁷⁸

Í þessu broti má sjá hvernig ástríða Kæreasar yfirtekur vilja hans á þann hátt að hann fær engu um það ráðið. Löngun til að fara út eða sinna því sem áður vakti gleði er horfin. Líkaminn lætur enn fremur undan og tilfinningin ein ræður ríkjum. Grikkir til forna töldu að líðan mansins ákvarðaðist af jafnvægi eða ójafnvægi ákveðinna vökva eða vessa innan líkamans. Vessakenningin á rætur

⁷⁶ Chariton, 1.1. bls. 30/31. „They fell in love at first sight: ...beauty had been matched with nobility.“

⁷⁷ Sama, 1.1. bls. 30/31. „So smitten, Chaereas could barely make his way home; like a hero mortally wounded in battle, he was too proud to fall but too weak to stand.“

⁷⁸ Sama, 1.1. bls. 32/33. „[The] malady grew worse, and he no longer went out even to his usual pastimes. The gymnasium missed Chaereas and was virtually deserted, for the young people loved him. Their curiosity found out the cause of his sickness, and all felt pity for a handsome youth who seemed likely to die from the passion of an honest heart.“

sínar að rekja allt aftur til 5. aldar f.Kr. til Hippokratesarfræðanna en Hippokrates (460-370 f.Kr.) hefur oft verið nefndur faðir læknisfræðinnar. Orðið vessi (e. *humour*) á raunverulega við um alla þá vökvu sem finnast í líkamanum en vessakenningin tekur aðeins til fjögurra: blóð (vor/loft), gult gall (sumar/eldur), svart gall (haust/jörð) og slím (etur/vatn).⁷⁹ Hlutfall vessanna var meðal annars talið stýrast af árstíðum, frumefnum og tengjast aldurstímabilum í lífi hvers og eins allt frá æsku til ellíára. Fræðimaðurinn Noga Arikha segir í grein sinni „Just Life in a Nutshell“: Humours as Common sense“:

Vessarnir sem stýrðu hinum smáa heimi líkamans voru taldir vera í sambandi við umheiminn – með hin fjögur frumefni og tilheyrandi fjóra þætti (hita, kulda, þurrk, raka) ásamt hinum fjóru árstíðum, aldurstíðum, tíma dags og jafnvel hinar fjóru höfuðáttir, að endingu plánetur og stjörnumerki.⁸⁰

Hlutfall vessanna er þannig hverju sinni afar flæðandi og í sterkum tengslum við ytri aðstæður. Hver vessi er tengdur ákveðnu aldurstímabili og hefur ríkjandi einkenni sem ýtir undir ákveðin persónuleikaeinkenni hjá manneskjunni. Æskan sem hefur ríkjandi *blóð* er gjarnan glaðsinna og/eða bjartsýn, ungar hafa ríkjandi gult gall og eru gjarnan bráðlyndir og/eða uppstökkir. Þeir sem eru á miðjum aldri hafa svart gall ríkjandi og hættir til þunglynds en þeir sem eldri eru hafa slím ríkjandi og eru oft hæglyndir og/eða daufgerðir.⁸¹ Vessakenningin er ekki algild og eins fyrir alla heldur er hlutfallið milli vessanna misjafnt fyrir hvern og einn og tengist fyrst og fremst líkama, lífshlaupi, árstíðum, mataræði eða jafnvel dagsformi hvers og eins. Séu vessarnir í jafnvægi þá er manneskjan í góðu líkamlegu og andlegu jafnvægi en sé það ekki tilfellið þá brjótast fram ýmis veikindi í líkama og sál.⁸²

Dagný Kristjánssdóttir segir í grein sinni „Hugarsýki“ að það sé þó ekki aðeins á valdi vessanna að framkalla líkamlegt eða andlegt mein, heldur verði að

⁷⁹ Noga Arikha, *Passions and Tempers: A History of the Humours*, Slóð: <http://www.passionsandtempers.com/v1/page.php?l=en&p=humours>, (Síðast skoðað 10. 02. 2015), bls. 303-314, bls. 306.

⁸⁰ Noga Arikha, „Just life in a nutshell: Humours as common sense“, *Philosophical forum*, 39:3 (2008), frá Academic Search Premier (Síðast skoðað 10.02.2015), bls. 303-314, bls. 306. „The humours that governed the microcosm of the body were also imagined to be in correspondence with the macrocosm – with the four elements and the corresponding four qualities (hot, cold, dry, moist), with the four seasons, the time of life, the time of day, and even the four cardinal points, eventually with planets and astrological signs.“

⁸¹ Arikha, *Passions and Tempers: A History of the Humours*, bls. 307.

⁸² Sama, bls. 308.

koma til ójafnvægi í vessum ásamt ákveðinni skapferlishneigð. „[B]est var að vökvarnir væru í jafnvægi en jafnvægisleysi og slagsíða yfir á eina hlið eru ákveðnar öfgar sem ekki eru sjúklegar í sjálfu sér. [...] Þetta eru fremur hneigðir til skapferlis sem stafa af líkamsgerð einstaklingsins og geta en þurfa ekki að verða sjúklegar.“⁸³ Ástarmein verður helst hjá ungmennum sem hafa gult gall ríkjandi en þegar ungmenni verður ástfangið fer þar saman mikill tilfinningahiti ásamt hinu heita bráðláta gula galli sem ýtir undir ástríðuna. Við það var talið að of mikill hiti gæti brennt gula gallið svo það yrði að svörtu galli og þannig framkallað þunglyndi.⁸⁴ Einkennin sem Kæreas þjáist af hér, skortur á löngun til athafna eða að vera meðal fólks, horfin gleði sem áður var og mikil líkamleg vanlíðan má einmitt telja einkenni þunglyndis.

Platon víesar í vessakenninguna er hann segir í *Samdrykkjunni*: „Vist verður að vera hægt að sætta andsnúnustu öflin í líkamanum og fá þau til að fella hugi saman. En andsnúnust eru þau öndverðustu: kalt og heitt, súrt og sætt, þurrt og rakt og annað þvíumlíkt.“⁸⁵ Hér ræðir hann hversu mikilvægt það sé að ná jafnvægi til að nálgast ást og hamingju: „Hvenær sem öflin sem ég nefndi fyrr mætast í hinni háttvísu ást – hið heita og hið kalda, þurra og raka – og samstillast og blandast, færa þau mönnum hagsæld og heilbrigði sem og öðrum dýrum og gróðri og engu gera þau rangt til.“⁸⁶ Platon leggur hér áherslu á samstillinguna sem færir ekki aðeins innra jafnvægi og hamingju einstaklingsins heldur stuðlar einnig að ytra jafnvægi sem birtist í því „að gera ekki öðrum rangt til“ eða sýna öðrum skilning og umburðarlyndi.

Hið flókna sampil utanaðkomandi áreitis, skynjana og aðstæðna sem manneskjan upplifir, hefur áhrif á líkamann og líkamleg viðbrögð. Samband líkama og sálar er afar lifandi og breytilegt en manneskjan getur verið svo á valdi tilfinninganna að hún kenni sér meins í líkamanum. Líkaminn bregst við tilfinningum á ólíkan hátt til dæmis með roða, fölva, skjálfta eða svita og er birtingarmyndum slíkra líkamlegra viðbragða ætlað að miðla tilfinningalegu ástandi persóna til lesenda.

⁸³ Dagný Kristjánssdóttir, „Hugsýki“ í *Undirstraumar* (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 1999), bls. 326-342, sjá bls. 328.

⁸⁴ Sama, bls. 327.

⁸⁵ Platon, „Um fugurðina 1.6.“, 186:D, bls. 71-72.

⁸⁶ Sama, 188:A, bls. 74.

3. Samfélagsleg viðmið tilfinninga

Samfélag heldur utan um það sem telst rétt eða rangt í hegðun og tjáningu og veitir jafnframt félagslegt taumhald gagnvart því sem fellur utan hins samþykkta. Samfélög eru ólík milli mismunandi menningarsvæða og tímabila en geta einnig verið ólík innan sama samfélags milli mismunandi félagslegra afkima. Í þessum kafla verður fjallað um hvernig mismunandi gildi og viðmið hafa áhrif á hegðun og tjáningu tilfinninga, smærri tilfinningasamfélög innan samfélaga og menningarbundinn mun á flokkun tilfinninga í Grikklandi til forna og í dag.

3.1. Menningarbundin gildi og viðmið

Ákveðin gildi og viðmið eru mikilvæg til að geta átt í samskiptum við aðra því þau leggja línurnar um hvað sé rétt eða rangt. Þannig geta manneskjur sammælst um ákveðið samskiptamynstur sem byggist á skilningi og er báðum til hagsbóta. Í samskiptum er mikilvægt að manneskjan geti sett sig í spor annarra til að skilja hvaða tilfinningum verið er að miðla hverju sinni. Til þess að kalla fram þann skilning verða báðir aðilar, það er að segja sá sem miðlar tilfinningunni og sá sem túlkar hana, að vinna eftir sama eða svipuðu táknerfi. Fræðimaðurinn Sif Ríkharðsdóttir segir í grein sinni „Hugræn fræði, tilfinningar og miðaldir“:

Til að túlka tilfinningaviðbrögð annarrar persónu réttilega verða báðir aðilar að sammælast á einn eða annan hátt um merkingu slíkra viðbragða. Það felur í sér að framsettar tilfinningar má skilgreina sem tákna þar sem skilningur á tilfinningum og viðbrögðum við þeim felast í réttri túlkun á viðkomandi kenndum. Af því leiðir að tilfinningatákn geta eins og önnur tákna verið margræð, búið yfir viðbótarmerkingum eða aukamerkingum, verið menningarlega hlaðin o.s.frv.⁸⁷

Þessi samfélagslegu tilfinningatákn eru grundvöllur skilnings en tungumálið er sá miðill sem samfélagið reiðir sig hvað mest á í tjáskiptum og þá einnig til að miðla tilfinningum. Með tungumálinu er hægt að færa aðra nær skilningi á hinni eiginlegu tilfinningu sem verið er að upplifa hverju sinni. Ef manneskja brosir er

---

⁸⁷ Sif Ríkharðsdóttir, „Hugræn fræði, tilfinningar og miðaldir“ í *Ritið 3* (2012), bls. 67-89, sjá bls. 76.

hægt að túlka látbragð hennar sem ánægju eða gleði en færi hún í orð tilfinningu sína býr hún til samhengi sem aðrir geta samsamað sig við og þannig gengið inn í tilfinninguna. Tungumálið skapar einnig vettvang til að upplifa eða skilja aðstæður annarra, jafnvel að þeim fjarstöddum. Þannig hefur tungumálið mátt til að veita fullnægjandi upplýsingar svo hægt sé að nálgast skilning og finna annað hvort til samkenndar eða samúðar. Tilfinningarnar eru þannig aftengdar líkamanum og verða að tilfinningatákni sem tilheyrir menningarlegum gildum og viðmiðum. Hið sama má segja um skilning og upplifun á tilfinningum í texta: „Slík tákngerving tilfinninga sést einna best í bókmenntum, þar sem tilfinningar í textum eru hvorki raunverulegar, líffræðilegar né gegna þróunarfræðilegu hlutverki eins og mannlegar tilfinningar. Þess í stað má segja að þær séu birtingarmynd persónulegra og félagslegra samskipta.“⁸⁸ Túlkun hinna tilfinningalegu birtingarmynda fer þó forgörðum sé ekki til staðar skilningur á þeim táknum sem liggja til grundvallar til dæmis ef ólík gildi og viðmið stýra miðlun og túlkun. Skilningurinn afmarkast af þekkingarsviði manneskjunnar og þeim menningarheimi sem hún býr við. Þau gildi og viðmið sem tíðkast á einum stað geta verið gjörólík á öðrum stað eða tíma. Rosenwein ræðir þetta í grein sinni „Worrying about Emotions in History“ en þar segir hún:

Líkamleg og andleg hæfni til að hafa tilfinningar er almenn, en hvernig sjálfar tilfinningarnar eru kallaðar fram, upplifðar og tjáðar ræðst af menningarlegum viðmiðum sem og hneigð einstaklingsins. [...] Tilfinningar reiða sig á tungumálið, menningarlegar hefðir, væntingar og siðferðilegar skoðanir. Þetta þýðir að hver menning hefur sínar reglur um tilfinningar og hegðun; hver menning beitir þannig ákveðnum hömlum á sama tíma og hún heldur í heiðri ákveðin tjáningarför.⁸⁹

Öll tjáning og skilningur, eða miðlun og túlkun, eru þannig bundin menningarlegum gildum og viðmiðum. Í *Kallíhróu* eru mörg dæmi þess að persónur hafi löngun til að bregðast við tilfinningum sínum á ákveðinn hátt en

---

⁸⁸ Sif Ríkharðsdóttir, bls. 76.

⁸⁹ Barbara H. Rosenwein, „Worrying about Emotions in History“ í *The American Historical Review* 107/3 (2002). Slóð: <http://www.jstor.org/stable/10.1086/532498>. Síðast skoðað 12.03.2015, bls. 821-845, sjá bls. 836-837. „The physical and mental capacity to have emotions is universal, but the ways those emotions are themselves elicited, felt, and expressed depend on cultural norms as well as individual proclivities. [...] Emotions depend on language, cultural practices, expectations, and moral beliefs. This means that every culture has its rules for feelings and behaviour; every culture thus exerts certain restraints while favoring certain forms of expressivity.“

láti heldur stjórnast af því sem samfélagið ætlast til af þeim, það er að segja hinum ríkjandi gildum og viðmiðum um tjáningu tilfinninga. Díónýsíus þarf, líkt og áður hefur komið fram, ítrekað að halda aftur af sér þegar kemur að tilfinningum hans til Kallíhróu, en samfélagsstaða hans sem háttvirtur þegn í ábyrgðarstöðu krefst þess að hann hagi sér á ákveðinn hátt. Að auki er staða hans þrengri en ella þar sem hann er nýorðinn ekkill og í viðjum þess stífa ramma sem það samfélagslega hlutverk býður honum, meðal annars í opinberri hegðun og klæðnaði. Díónýsíus getur ekki sýnt Kallíhróu áhuga opinberlega og treystir sér heldur ekki til að láta í ljósi tilfinningar sínar gagnvart vinum sínum eða nánum þrælum af ótta við viðbrögð þeirra:

Hún dró sig í hlé til sinna hefðbundnu vistarvera, meðan Díónýsíus helsleginn af ást reyndi að hylma yfir sárið líkt og hæfði hverjum þeim sem var vel upp alinn og gerði sérstakt tilkall til dyggða karlmennskunnar. Hann vildi ekki að þjónar hans litu niður á hann né að vinir hans teldu hann barnalegan svo hann hélt sjálfum sér með tangarhaldi allt kvöldið, og hélt að hann myndi ekki vekja eftirtekt, en gerði sig meira áberandi með þögninni.

Ἡ μὲν οὖν ἀπῆλθεν εἰς τὴν σοῦκησιν τὴν συνήθη· Διονύσιος δὲ ἐτέτρωτο μέν, τὸ δὲ τραῦμα περιστέλλειν ἐπειπᾶτο, οἷα δὴ πεπαιδευμένος ἀνὴρ καὶ ἔξαιρέτως ἀρετῆς ἀντιποιούμενος. μῆτε τοῖς οίκεταις θέλων εὐκαταφρόνητος δοκεῖν μῆτε μειρακιώδης τοῖς φίλοις, διεκαρτέρει παρ' ὅλην τὴν ἐσπέραν, οἴόμενος μὲν λανθάνειν, κατάδηλος δὲ γινόμενος μᾶλλον ἐκ τῆς σιωτῆς.⁹⁰

Hér tekur höfundur sérstaklega fram að glíma Díónýsíusar við tilfinningar sínar er að miklu leyti bundin uppeldinu og vísar þannig í samfélagsstöðu hans. Díónýsíus þarf líkt og áður hefur komið fram að sýna að hann beri höfuð og herðar yfir aðra sem ekki gegna sömu stöðu og viðhafa þá sjálfsstjórni sem þeirri stöðu sæmir. Aristóteles líkt og Platon taldi slíka sjálfstjórni æskilega við óhömdum tilfinningum en hann sagði að viðeigandi heimspekileg menntun væri helst lærð snemma á lífsleiðinni þegar manneskjan væri enn ómótuð. Við mikla ástríðu sagði hann þurfa að beita valdi: „Yfirleitt virðast kenndir ekki láta undan

---

⁹⁰ Chariton, 2.4. bls. 98/99. „She retired to her regular quarters, while Dionysius, love-smitten, tried to conceal the wound, as became somebody well-brought up who made especial claim to manliness. Not wanting his servants to look down on him, or his friends to think him immature, he kept a tight rein on himself throughout the evening, thinking he would not be noticed, but making himself more noticeable by his very silence.“

rökum heldur valdi.⁹¹ Þar á hann við að á ákveðnum stað í ferli ástríðunnar verði að þvinga fram viðeigandi hegðun til að viðhalda skynsemi í hegðun og samskiptum.⁹² Glíma Díónýsíusar felst einmitt í því að þvinga fram rétta hegðun og hemja ólgandi tilfinningar sínar. Með því sinnir hann samfélagsskyldum sínum og skilur að tilfinningarnar falla utan hins samþykkta og eru í raun óviðeigandi eða jafnvel skamarlegar:

Skammast þú þín ekki, Díónýsíus, verðugur og nafntogaður leiðtogi Íóníu, maður sem ríkisstjórar, konungar og ríkisborgarar líta upp til – skammast þú þín ekki fyrir að þjást af strákslegu hugarangri? Þú verður ástfanginn við fyrstu sýn og það á miðjum sorgartíma og áður en þú hefur heiðrað anda konu þinnar sálugu. Er þetta ástæðan fyrir því að þú fórst út í sveit, til að fagna nýju hjónabandi enn í sorgarklæðum – og það með ambátt sem mögulega tilheyrir öðrum manni?

οὐκ αἰσχύνη, Διονύσιε, ἀνὴρ ὁ πρῶτος τῆς Ἰωνίας ἐνεκεν ἀρετῆς τε καὶ δόξης, ὃν θαυμάζουσι σατράπαι καὶ βασιλεῖς καὶ πόλεις, παιδαρίου πρᾶγμα πάσχων; ἀπαξ ἴδων ἔρᾶς, καὶ ταῦτα πενθῶν, πρὶν ἀφοσιώσασθαι τοὺς τῆς ἀθλίας δαίμονας. τούτου γε <ἐνεκεν> ἥκες εἰς ἄγρὸν ἵνα μελανείμων γάμους θύσης, καὶ γάμους δούλης, τὰχα δὲ καὶ ἀλλοτρίας;⁹³

Díónýsíus afneitar ekki tilfinningunum heldur gengst við þeim, en jafnframt skammast sín því tilfinningarnar ganga gegn þeim gildum og viðmiðum sem hann þekkir og heldur í heiðri. Hér virðist helst vega þyngst hlutverk hans og skyldur sem ekkill, bæði gagnvart samfélagini en einnig gagnvart láttini eiginkonunni. Hann hefur því ekki samþykki samfélagsins til að tjá þær tilfinningar sem hann ber til Kallíhróu.

Kæreas dregur á hinn bóginn hvergi dul á þær tilfinningar sem hann ber til Kallíhróu eftir lát hennar og brotthvarf, heldur fá þær að flæða frjálst og óhindrað bæði í einrúmi og opinberlega. Kæreas hefur hlotið fyrirgefningu

⁹¹ Aristóteles, *Siðfræði Níkómakkosar: síðara bindi*, þýð. Svavar Hrafn Svavarsson (Reykjavík: Hið íslenzka bókmenntafélag, 1995), 1179b sjá bls. 259.

⁹² Daniel N. Robinson, „Vignette 1: Aristotle on the Emotions“ í *The Emotions: Social, Cultural and Biological Dimensions*, ritstj. Rom Harré og W. Gerrod Parrott (London: Sage Publications, 1996), bls. 20-23, sjá bls. 22.

⁹³ Chariton, 2.4. bls. 98/99-100/101. „Are you not ashamed, Dionysius, the leader of Ionia in worth and reputation, a man whom governors, kings, and city-states admire – are you not ashamed to be suffering the heartache of a boy? You fall in love at first sight, and that too while still in mourning and before you have propiated the spirits of your poor wife. Is this why you came to the country, to celebrate a new marriage still clothed in black – and that too with a slave girl who may even belong to another man?“

samfélagsins vegna gjörða sinna þar eð hann var ekki sjálfráður þegar hann sparkaði í Kallíhróu vegna óráðs ástríðunnar sem hann var haldinn. Hann hefur því samúð samfélagsins og þarf hvorki að sýna sjálfsstjórн né halda aftur af tilfinningum sínum á nokkurn hátt. Þvert á móti ber honum frekar skylda til að sýna samfélagini harm sinn sem hann gerir á ýmsan hátt. Harmkvæli hans eru hávær og grátur hans er einnig tíður og mikill. „Af harmkvælunum báru Kæreasar hæst.“ / (τούτων δὲ θρηνούντων μάλιστα Χαιρέας ἤκουετο.)⁹⁴ Dæmi um líkamstjáningu og útlit sem birtingarmynd Þegar Kæreas ávarpar fjöldann til að greina frá framvindu mála í leitinni að Kallíhróu þá stendur hann frammi fyrir þeim þögull og illa til hafður:

Íbúarnir sátu í óvissu. Kæreas kom fyrstur inn, klæddur svörtu, fólur, ótilhafður, alveg eins og þegar hann fylgdi konu sinni til grafar. Hann neitaði að stíga upp á sviðið heldur stóð fyrir neðan, fyrst grét hann í langan tíma og þó hann vildi tala, gat hann það ekki. Fjöldinn hrópaði „Hugrekki! Talaðu!“

Ο μὲν οὖν δῆμος μετέωρος καθῆστο, Χαιρέας δὲ πρῶτος εἰσῆλθε μελανείμων, ώχρός, αύχμῶν, οἷος ἐπὶ τὸν τάφον ἡκολούθησε τῇ γυναικί, καὶ ἐπὶ μὲν τὸ βῆμα οὐκ ἡθέλησεν ἀναβῆναι, κάτω δέ που στὰς τὸ μὲν πρῶτον ἐπὶ μολὺν ἔκλαε χρόνον καὶ φθέγξασθαι θέλων οὐκ ἡδύνατο· τὸ δὲ πλῆθος ἐβόα "Θάρρει καὶ λέγε.⁹⁵

Bæði framkoma og útlit Kæreasar tjá þær tilfinningar sem honum búa í brjósti en hér er hin samfélagslega tilfinningasýning augljósari þar sem hann beinlínis stendur fyrir framan fjöldann og tjáir tilfinningar sínar. Rödd hans er ekki til staðar svo þögnin og útlitið verða staðenglar tjáningarinna. Tjáningin er þannig ekki fólgin í orðum heldur í mörgum tilfinningatáknum sem saman mynda einskonar gjörning sem aftur er ætlaður bæði hinum innbyggðu áheyrendum en einnig lesandanum að túlka. Kæreas er svartklæddur að hætti syrgjenda, er fólur og ótilhafður, og ber líkamlegt útlit þannig merki um ákveðið óheilbrigði. Einnig er sérstaklega bent á að útlit hans sé hið sama og þegar Kallíhróa var borin til grafar sem víesar í að harmur hans sé engu minni en á sjálfan greftrunardaginn. Í þessu samhengi er áhugavert að bera saman útlit

---

⁹⁴ Chariton, 1.6. bls. 52/53. „Of the lamentations those of Chaereas were the loudest.“

⁹⁵ Chariton, 3.4. bls. 154/155-156/157. „The citizens sat in suspense. Chaereas entered first, clad in black, pale, disheveled, just as when he accompanied his wife to the tomb. He declined to mount the platform but, standing below, at first he wept for a long time and, though wishing to speak, could not. The crowd shouted, ‘Courage! Speak!’“

Kallíhróu á greftrunardeggi Kæreasar sem ólíkt Kæreasi er geislandi fögur. Útlitsleg birtingarmynd Kæreasar gæti þótt eðlilegri birtingarmynd harms í dag heldur en birtingarmynd Kallíhróu svo erfitt er að lesa þá merkingu sem fólgin er í svo ólíkum birtingarmyndum tilfinninganna við sömu aðstæður.

Tilfinningar Kæreasar og Díónýsíusar í viðjum menningarlegra gilda um tjáningu þar sem tilfinningar Díónýsíusar eru óæskilegar og er nauðsynlegt að halda þeim til hlés, en tilfinningar Kæreasar eru opinberar og er þeim ætlað að vera það.

3.2. Tilfinningasamfélög

Samfélagið mótar tungumálið og viðbrögð okkar við tilfinningunum en þau gildi og viðmið sem eru ríkjandi hverju seinni eru breytileg. Þau geta einnig verið breytileg milli ólíkra hópa innan samfélagsins en Rosenwein vill meina að innan samfélaga þrifist mörg minni samfélög eða hópar sem tilheyra ólíkum félagslegum afkimum. Hvert smærra samfélag viðhefur sín eigin gildi og viðmið og eru því nokkurskonar tilfinningasamfélög (e. *emotional communities*):

Fólk bjó – og býr – í því sem ég legg til að sé kallað „tilfinningasamfélög.“ Þau er nákvæmlega það sama og félagsleg samfélög – fjölskyldur, hverfi, þing, iðngreinasamtök, klaustur, kirkjusöfnuðir – en fræðimaðurinn sem rannsakar þau leitast framar öllu eftir því að fletta ofan af tilfinningakerfum: hvað þessi samfélög (og einstaklingarnir innan þeirra) skilgreina og meta að sé þeim hagkvæmt eða hættulegt; matið sem þau framkvæma um tilfinningar annarra; eðli hinna virku tenginga milli fólks sem það hefur samþykkt og sá háttur tilfinningalegrar tjáningar sem þau búast við, ýta undir, bola og fyrirlíta.⁹⁶

Tilfinningasamfélög deila innbyrðis sömu viðhorfum til þess er þau telja hagkvæmt eða hættulegt lífi þeirra og/eða persónu. Rosenwein leggur til að fólk

⁹⁶ Barbara H. Rosenwein, „Worrying about Emotions in History“ í *The American Historical Review* 107/3 (2002). Slóð: <http://www.jstor.org/stable/10.1086/532498>. Síðast skoðað 12.03.2015, bls. 821-845, sjá bls. 842. „People lived – and live – in what I propose to call “emotional communities.” These are precisely the same as social communities – families, neighborhoods, parliaments, guilds, monasteries, parish church memberships – but the researcher looking at them seeks above all to uncover systems of feeling: what these communities (and the individuals within them) define and assess as valuable or harmful to them; the evaluations that they make about others’ emotions; the nature of the affective bonds between people that they recognize; and the modes of emotional expression that they expect, encourage, tolerate, and deplore.“

geti ferðast frjálslega á milli þessara smærri samfélaga og tilheyrt mörgum þeirra samtímis. Þannig getur sami einstaklingurinn tilheyrt kirkjusamfélagi, kráarsamfélagi, starfssamfélagi, og nágrannasamfélagi en hvert og eitt þessara samfélaga getur haft ólík gildi og viðmið:

Ég legg enn fremur til að fólk flytji (og hafi flutt) stöðugt frá einu slíku samfélagi til annars - frá krám til réttarsala, - og aðlagi tilfinningalegar birtingarmyndir sínar og úrskurði um hagkvæmni og hættu (með meiri og minni velgengni) til þessara mismunandi umhverfa. [...] Ekki aðeins kallar hvert samfélag eftir formi og höftum, og tjáir tilfinningar á ólíkan hátt, heldur eiga jafnvel misvísandi gildi og gerðir innan sama þjóðfélags, svo ekki sé minnst á óeðlilegir einstaklingar, sinn sess.⁹⁷

Einstaklingur kann að tilheyra mörgum ólíkum tilfinningasamfélögum og leikur því samkvæmt þeim reglum sem eru ríkjandi í hverju þeirra. Hæglega má sjá að það sem telst vera rétt eða rangt er ekki endilega hið sama innan kirkjusamfélags eða krárarsamfélags þó gildi eða viðmið geti að sjálfsögðu skarast milli samfélaga. Þekking einstaklingsins er þó skilyrt við félagslegar aðstæður hans og veitir ekki innsýn í eða skilning á ríkjandi gildum og viðmiðum allra tilfinningasamfélaga, heldur aðeins þeirra sem hann tilheyrir. Þessar óskrifuðu samfélagsreglur eru eins lifandi og samfélögin sem þær tilheyra og taka breytingum eftir þeim.

Sá sem er útlendingur hefur ekki þær forsendur sem þarf til að hafa þekkingu á hinu nýja samfélagi og verður að spila af fingrum fram. Kallíhróa og Kæreas fara frá aðstæðum sem eru þeim kunnugleg þar sem gildi og viðmið eru þekkt. Þau ferðast vítt og breitt um Litlu-Asíu og eru berskjölduð gagnvart öðrum samfélögum og reglum þeirra. Þegar Kallíhróa hefur verið sold til Míletus er hún ekki aðeins fjarri heimahögum heldur hefur samfélagshlutverki hennar verið kollvarpað. Hún er ekki lengur yfirstéttastúlka heldur þræll og það á nýum stað. Hér er lýst hvernig Kallíhróa upplifir óöryggið í hinum nýju aðstæðum: „Í feimni hennar gagnvart mannfjöldanum vissi Kallíhróa ekki hvað hún átti að gera. Allt virtist henni skrýtið og hún gat ekki einu sinni séð hina kunnuglegu Plangon sem

---

⁹⁷ Rosenwein, „Worrying about Emotions in History“, bls. 842. „I further propose that people move (and moved) continually from one such community to another – from taverns to law courts, say – adjusting their emotional displays and their judgments of weal and woe (with greater and lesser degrees of success) to these different environments. [...] not only does every society call forth, shape, constrain, and express emotions differently, but even *within the same society* contradictory values and models, not to mention deviant individuals, find their place.“

var upptekin við móttöku húsbóndans.“ / (αίδουμένη δὲ ἡ Καλλιρόη τὸ πλῆθος οὐκ εἶχεν ὁ τι πράξειε· πάντα γὰρ ἦν αὔτῃ ξένα καὶ οὐκ ἔβλεπεν ούδε τὴν συνήθη Πλαγγόνα, ἀλλ’ ἐκείνη περὶ τὴν ὑποδοχὴν ἐγίνετο τοῦ δεσπότου.)⁹⁸ Kallíhróa er feimin og óörugg og veit ekki hvað hún á að gera eða hvernig hún skuli hegða sér í þessum nýju aðstæðum. Sögumaður tekur fram að hið eina kunnuglega, Plangon kona ráðsmannsins, er ekki viðstödd svo lesandinn fær tækifæri til að skilja aðstæður hennar til fullnustu. Ekkert er kunnuglegt og er hún því ein og berskjölduð gagnvart hinu nýja samfélagi en einnig gagnvart tilfinningum sínum.

Í sama dæmi og áður þegar þrællinn Artaxatex býður Kallíhróu að gerast hjákona konungsins sýnir hún að þrátt fyrir að vera í nýjum og ókunnugum aðstæðum er hægt að bera skynbragð á þau gildi og viðmið sem ber að virða:

Fyrstu viðbrögð Kallíhróu voru, ef hún gæti, að plokka augun úr þeim illvirkja; en líkt og kurteis og gáfuð kona, mundi hún í snarheitum hvar hún var, hver hún var og hver það var sem talaði við hana. Svo hún hélt aftur af reiði sinni og gaf útlendingnum kænskulegt svar. „Megi ég aldrei vera svo galin“ sagði hún, „að telja sjálfa mig verðuga hinum mikla konungi!“

Καλλιρόην δὲ τὸ μὲν πρῶτον ὥρμησεν, εἴ δυνατόν, καὶ τοὺς ὄφθαλμούς ἔξορύξαι τοῦ διαφθείροντος αὔτῃ, οἷα δὲ γυνὴ πεπαιδευμένη καὶ φρενήρης, ταχέως λογισαμένη καὶ τὸν τόπον καὶ τίς ἔστιν αὔτῃ καὶ τίς ὁ λεγων, τὴν ὄργὴν μετέβαλε καὶ κατειρωνεύσατο λοιπὸν τοῦ βαρβάρον. „μὴ γὰρ οὖτω“ φησὶ „μαινοίμην, ἵνα ἔμαυτῃν ἀξίαν εῖναι πεισθῶ τοῦ μεγάλου βασιλέως.⁹⁹

Í upphafi setningarinnar er settur fyrirvari, „ef hún gæti“, til að benda á að Kallíhróa veit fyrir fram að þetta er löngun sem verður ekki uppfyllt, óskhyggja sem aðeins er ætlað að brjótast út í hinu innra tilfinningalífi en ekki í framkvæmd. Mögulega má segja að sum gildi og viðmið séu nokkuð almenn milli tilfinningasamfélaga líkt og að ekki sé viðeigandi að plokka augu út úr höfði einhvers, eða að það sé samfélagslegt taumhald hennar eigin lærðu hegðunar menningarlegra gilda og viðmiða sem stýrir því að hún framkvæmir ekki verknaðinn. Ekki er þó fráleitt að tilfinningasamfélög, til dæmis í ólíkum löndum,

⁹⁸ Chariton, 2.3. bls. 96/97. „In her shyness of the crowd, Callirhoe did not know what to do. Everything was strange to her and she could not even see the familiar Plangon, since the latter was busy with the reception of her master.“

⁹⁹ Sama, 6.5. bls. 304/305. „Callirhoe’s first impulse was, if she could, to pluck out the eyes of this corrupter; but as a polite and intelligent woman, she quickly remembered where she was, who she was, and who was talking to her. So she restrained her anger and gave the oriental an evasive reply. “May I never be so mad,” she said, “as to consider myself worthy of the Great King!“

geti deilt svipuðum gildum og viðmiðum um hvað sé gott eða slæmt, hagkvæmt eða hættulegt, þó fjarlægðin aðgreini þau.

Þráin eftir Kæreasi er uppsprettan að þessum hörðu viðbrögðum Kallíhróu en einnig má leiða að því líkum að uppástungan sé niðrandi og veki þannig upp stolt hennar eða að hún hrófli við löngun hennar og þrá eftir að vera Kæreasi trú. Í samskiptum við þræl konungsins segir hún:

Hvað getur konungurinn gert mér sem er verra en það sem ég hef nú þegar þolað? Ég var grafin lifandi, og er gröfin þrengri en hvaða fangelsi sem er; ég var látin í hendur grafræningjum. Og nú verð ég að þola mína mestu ógæfu: þrátt fyrir að Kæreas sé hér, fæ ég ekki að sjá hann.

τί με δύναται βασιλεὺς ὃν πέπονθα διαθεῖναι χαλεπώτερον; ζῶσα κατεχώσθην· παντὸς δεσμωτηρίου τάφος ἔστι στενότερος. ληστῶν χερὶ παρεδόθην. ἄρτι τὸ μέγιστον τῶν κακῶν πάσχω· παρόντα Χαιρέαν οὐ βλέπω.¹⁰⁰

Allt sem hún hefur þurft að ganga í gegnum bliknar í samanburði við það að vita af Kæreasi nálægt sér en geta ekki verið hjá honum. Þráin eftir Kæreasi er einskonar leiðarstef í gegnum verkið en segja má að sú þrá skjóti ef til vill svolítið skökku við, því þegar hér er komið sögu hefur Kallíhróa þegar gifst Díónýsíusi og átt samlíf með honum sem eiginkona hans. Konstan bendir á í verki sínu *Sexual Symmetry: Love in the Ancient Novel and Related Genres* að tryggð sé afar mikilvæg í samböndum innan forngrísku skáldsögunnar. Sú tryggð sé þó frekar skilgreind sem tryggð hjartans en holdsins:

Tryggð er miðja hinnar grísku skáldsögu, en tryggð er ekki fullkomlega það sama og skírlífi. Í þremur af skáldsögunum, hefur annaðhvort karlhetjan eða kvenhetjan kynferðislega reynslu utan aðal sambandsins [...] en það virðist ekki grafa undan eða stefna í hættu hugmyndinni um tryggð. Að sama skapi, setja grísku skáldsögurnar ekki í forgrunn eða leggja áherslu á afdráttarlausan mun milli hugmynda um ást og girnd eða líkamlega ástríðu.¹⁰¹

---

¹⁰⁰ Chariton, 6.7. bls. 312/313. „What can the king devise for me that is worse than what I have already endured? I was buried alive, and a tomb is narrower than any prison; I was delivered into the hands of pirates. And now I am suffering the greatest of my misfortunes: though Chaereas is here, I cannot see him.“

¹⁰¹ Konstan, *Sexual Symmetry: Love in the ancient novel and related genres*, bls. 8. „Fidelity is at the center of the Greek novel, but fidelity is not precisely the same thing as chastity. In three of the novels, either the hero or the heroine has a sexual experience outside the primary relationship [...] but this does not appear to undercut or compromise the ideal of faithfulness. Correspondingly, the Greek novels do not bring to the foreground or emphasize a categorical difference between the ideas of love and those of lust or corporeal passion.“

Sögumaður gætir þess að val Kallíhróu um að giftast að nýju er ekki geðþóttaákvörðun hennar sjálfrar heldur nauðsyn vegna aðstæðna hennar. Báðir möguleikarnir sem standa henni til boða eru gerðir henni siðferðislega hagstæðir. Hún getur valið milli þess að vera Kæreasi trú og fylgt hjartanu eða valið framtíð barnsins og fylgt móðureðlinu. Jafnvel þó hún kjósi barnið fram yfir tryggð sína við Kæreas þá er trúnaðurinn við hann engu minni því í barninu felst minning um hann. Með því að tryggja framtíð barnsins heiðrar hún minningu Kæreasar og samband þeirra um leið.

Þegar hún velur barnið velur hún jafnframt að giftast aftur en Kallíhróa sýnir aldrei að hún þrái Díónýsíus. Fræðimaðurinn Brigitte Egger heldur því fram að þær konur sem sýni opinberlega þrá til karlmanns séu alltaf andhetjur:

[Kvenpersónur] sem hafa frumkvæði að því að leita uppi karl-söguhetjuna eru alltaf í hlutverki andhetjunnar, „hin konan“ í sögunni, sem leyfist slík kynhneigð en getur aldrei unnið. [...] Í hinum skáldsögunum eru skírlífi og sjálfsöruggri kynhneigð skipt milli tveggja andstæðra gerða af konum, Kallíhróa ein sameinar báðar gerðir í persónu sinni.¹⁰²

Kallíhróa leitast ekki eftir því að giftast aftur og sýnir ekki að hún hafi löngun til annarra manna en Kæreasar. Samt sem áður er hægt að flokka hana bæði sem hina trúfostu konu en einnig sem kynferðislega sjálfsörugga konu vegna þess hún giftist aftur og á samlíf með þeim manni. Kallíhróu er þó ekki útskúfað sem „hin konan“ því hún hefur ekki gert neitt rangt. Kallíhróa hefur aðeins hagað sér samkvæmt gildum og viðmiðum samfélagsins og því er hegðun hennar samþykkt.

---

¹⁰² Brigitte Egger, „Looking at Chariton’s Callirhoe, í *Greek Fiction: The Greek Novel in Context*, ritstj. J.R. Morgan og Richard Stoneman (London: Routledge, 1994), bls. 40. „[S]uch initiators who actively seek out the male protagonist are always cast as the antagonist, ‘the other woman’ of the story, who is permitted such sexuality but must never win. [...] in the other novels chastity and assertive sexuality are assigned to two contrasted female types, Callirhoe alone combines the two within herself.“

3.3. Er tilfinning rétt eða röng, góð eða slæm?

„Siðvenjur sem tengjast bæði því sem er viðeigandi í tilfinningum innan ákveðins samhengis og svo tjáningu tilfinninga, hafa breyst gríðarlega í tímans rás.“¹⁰³ Sannarlega á það einnig við um hvað sé skilgreint sem tilfinningar á hverju tímabili fyrir sig. Tilfinningar sem Aristóteles tekur til og nefnir eru: „reiði (όργη) og andstæða hennar, ánægja (πλήρωσις); ást (φιλία) og hatur (μῖσος); ótti (φόβος) og andstæða hans, traust (θάρσος); skömm (αἰσχύνη) og óskammfeilni (ἀναισχυντία); góðsemi (χάρις) og vanþakklæti (άχαριστος); vorkunn (ἔλεος) og réttlát reiði (νέμεσις); og að lokum, öfund (φθόνος) og afbrýðisemi (ζῆλος).“¹⁰⁴ Margar þeirra tilfinninga sem finna má á listum sem þessum virðast vera jafngildar í dag og þá og má þar nefna tilfinningar á borð við ást og hatur. Aðrar tilfinningar líkt og vorkunn eða réttlát reiði virðast hafa misst samfélagslegt mikilvægi sitt svo minni áhersla er lögð á þessar tilfinningar og svo eru einnig tilfinningar eins og einsemd sem í dag eru mikilvægar eða viðurkenndar, sem ekki er að finna á listum forngríkkja yfir tilfinningar.

Forngrikkir höfðu ákveðnar skoðanir á því hvað gat talist tilfinning. Aristóteles segir þrjú atriði þurfa að koma til svo tilfinning geti vaknað, lunderni manneskjunnar sjálfrar, manneskjan sem tilfinningin beinist að og tilefni tilfinningarinnar. Komi aðeins eitt eða tvennt til af þessu þrennu leiðir það ekki til þess að vekja tilfinningar.¹⁰⁵ Í ljósi þessa bendir Konstan á að þær tilfinningar sem eru sjálfsprottnar vegna aðstæðna handan beins vilja eða verknaðar annarrar manneskju geti því ekki talist til tilfinninga. Í aðstæðum þar sem einhver verður fyrir hughrifum af tónlist, finnur fyrir almennri depurð eða fyllist andagift af náttúrufegurð, falla þau hughrif ekki að skilgreiningunni samkvæmt

---

¹⁰³ Eming, bls. 570. „Conventions regarding both the appropriateness of emotions in specific context and the expression of emotion have varied greatly over time.“

¹⁰⁴ Rosenwein, „Emotion Words“ bls. 97-98. „anger (όργη) and its opposite, satisfaction (πλήρωσις); love (φιλία) and hatred (μῖσος); fear (φόβος) and its opposite, confidence (θάρσος); shame (αἰσχύνη) and shamelessness (ἀναισχυντία); favor/grace (χάρις) and ingratitude (άχαριστος); pity (ἔλεος) and indignation (νέμεσις); and lastly, envy (φθόνος) and emulation (ζῆλος).“

¹⁰⁵ Aristotle, *The “Art” of Rhetoric*, 2.1.8. bls. 173. „The disposition of mind which makes men angry, the person with whom they are usually angry, and the occasions which give rise to anger.“

skilningi Aristótelesar. Þar er ekkert viðfang eða gjörð sem veldur hughrifunum heldur aðeins aðstæður eða hlutir.¹⁰⁶

Á lista Aristótelesar getum við sérstaklega tekið eftir fjarveru tilfinninga á borð við depurð, einmanaleika, eða sorg, sem geta stafað af óviðráðanlegum orsökum frekar en af óvinveittum áformum af hálfu annarra. [...] Viðbrögð við eðlilegum missi, öfugt við siðferðislega hlaðin félagsleg samskipti og baráttu um stöðu og yfirburði var ekki hluti af kjarnatilfinningum á klassískra tímanum.¹⁰⁷

Forngríkkir skilgreindu þannig tilfinningar frekar út frá félagslegum forsendum en einstaklingshughrifum. Það er að segja, að verða fyrir einhverju af völdum annarrar manneskju frekar en að finna fyrir hughrifum af völdum þess sem ekki er hægt að hafa stjórn á, líkt og umhverfi eða náttúru. Tilfinningar tengjast þannig fólki og samskiptum þeirra í millum: „Tilfinningarnar á lista Aristótelesar beinast fyrst og fremst að fulltrúum, framar öllu, mennskum fulltrúum. Maður finnur ekki til samúðar, reiði, öfundar eða kappgirni vegna velgengni eða mistaka dauðra hluta, né heldur þakklæti, reiði, hatur, eða skömm, taldi Aristóteles.“¹⁰⁸

Konstan leggur til að ástæðan fyrir vali Aristótelesar á þeim tilfinningum er liggja til grundvallar felist í grískum hugsanavenjum: „sem skildu tilfinningar sem viðbrögð, ekki við atburðum heldur við aðgerðum eða aðstæðum sem skapast vegna aðgerða, sem hafa í för með sér afleiðingar fyrir mann sjálfan eða aðra í tengslum við þjóðfélagsstöðu.“¹⁰⁹ Því má segja að þó hugtakið *pabos* hafi í grunninn afar víðtæka merkingu þá vísar notkun þess helst í þá breytingu sem verður innra með einstaklingnum við að verða þolandir aðstæðna af hálfu einhvers annars. Eða líkt og Aristóteles segir: „reiður maður verður alltaf að vera reiður við tiltekinn einstakling (til dæmis við Kleon, en ekki við menn almennt), og vegna þess sem þessi einstaklingur hefur gert, eða var um það bil að fara að

---

¹⁰⁶ Konstan, *The Emotions of The Ancient Greeks*, bls. 38-39.

¹⁰⁷ Sama, bls. 39-40. „We may particularly note the absence from Aristotle's inventory of such sentiments as sadness, loneliness, or grief, which may result from circumstances beyond anyone's control rather than from a hostile intention on the part of others. [...] Such responses to natural loss, as opposed to morally charged social interactions and struggles for status and advantage, are not part of the core set of emotions in the classical period.“

¹⁰⁸ Konstan, *The Emotions of The Ancient Greeks*, bls. 38. „The emotions in Aristotle's catalogue are directed principally at agents, above all human agents. One does not feel pity, indignation, envy, or emulousness at the success or failure of inanimate things, nor again gratitude, anger, hatred, or shame, in Aristotle's view.“

¹⁰⁹ Sama, bls. 40. „which understood emotions as responses not to events but to actions, or situations resulting from actions, that entail consequences for one's own or others relative social standing.“

gera, eitthvað gegn honum eða einhverjum vina hans.¹¹⁰ Komi hið þrenna ekki saman; hugarástand, gjörð manneskjunnar og aðstæður, getur tilfinningin ekki vaknað hið innra.

Í hverri tilfinningu er að mati Aristótelesar falinn dómur þar sem manneskjan dæmir milli þess hvort upplifunin er góð eða slæm og skilgreinir með því tilfinninguna og afstöðu sína gagnvart henni:

Í kjarna hverrar tilfinningar er fólginn metandi dómur. Til að einhver verði reiður, hræddur, dapur, ástfanginn, fylltur viðbjóði, stoltur, og svo framvegis, þarf að meta ástandið á vissan hátt - sem gott eða slæmt, hagkvæmt eða hættulegt, réttlátt eða óréttlátt, fallegt eða ljótt, og svo framvegis.¹¹¹

Líkt og Rosenwein bendir á getur dómurinn aðeins fallið innan þess ramma sem samfélagsleg gildi og viðmið segja til um að sé gott, slæmt, rétt eða rangt.¹¹² Þannig tekur hugurinn afstöðu til aðstæðna, hvernig skuli brugðist við eða hvort aðstæðurnar krefjist þess að eitthvað sé að gert eður ei. „Ef sterk hvöt er til þess að endurgjalda kvöl fyrir kvöl, þá hlýtur sú tilfinning að vera í samsvarandi tengslum við dóminn sjálfan.“¹¹³ Hafi til að mynda reiði verið vakin vegna óréttlætis verður til hvati til að rétta hlut hins særða með hefnd. Því sá sem varð fyrir óréttlætinu hefur hlut sinn ójafnan vegna gjörða einhvers annars og mun þurfa að leita hefnda til að hlutlaust ástand náist á ný. Hafi reiði verið vakin á annan hátt án þess að óréttlæti hafi verið beitt þá er tilfinningin annars eðlis og krefst ekki aðgerða gegn neinum þar sem enginn er sekur um níðingsskap. Dómurinn felst þannig ekki í tilfinningunni sjálfri, heldur þessari aðgreiningu milli þess sem teljast náttúruleg og ómeðvituð viðbrögð og þeirra viðbragða sem byggð eru á vitsmunalegu og lærðu hugsanaferli.

Persónur verksins eru oft fylltar réttlátri reiði sökum þess að þær eru fórnarlömb aðstæðna, leikja guðanna eða illri fyrirætlan annarra. Snemma í

---

¹¹⁰ Aristotle, *The "Art" of Rhetoric*, 2.2.2. bls. 173. „the angry man must always be angry with a particular individual (for instance, with Cleon, but not with men generally), and because this individual has done, or was on the point of doing, something against him or one of his friends.“

¹¹¹ Averill, „Inner feelings, works of the flesh“, bls. 106. „At the core of any emotion is an evaluative judgment. For someone to be angry, frightened, sad, in love, disgusted, proud, and so forth, requires that the situation be evaluated in a certain way – as good or bad, as beneficial or harmful, as just or unjust, as beautiful or ugly, and so forth.“

¹¹² Rosenwein, „Worrying about Emotions in History“, bls. 836.

¹¹³ Robinson, bls. 22. „[I]f there is a strong impulse ‘for returning pain for pain’, then the emotion must bear a coherent relationship to the judgment itself.“

hjónabandi þeirra Kæreasar og Kallíhróu er Kæreas blekktur til að gruna konu sína um að bjóða til gleðskapar að honum fjarstöddum. Hann fyllist réttlátri reiði yfir þeirri tilhugsun og finnst að sér vegið, en Kallíhróa sem saklaus er af þeim verknaði fyllist sömuleiðis réttlátri reiði yfir tilhæfulausum ásökunum:

Þar sem hann stóð ringlaður og skjálfandi, var eiginkona hans alveg grunlaus um hvað hafði gerst og bað hann um að segja sér ástæðu reiði hans. Með blóðhlaupin augu og þykka rödd sagði hann, „það er sú staðreynd að þú hefur gleymt mér sem særir svo,” og hann ásakaði hana fyrir veisluhöldin. En hún, sönn hershofðingjadóttir og full stolts, reiddist hinum óréttlátu ásökunum og sagði: „Enginn hefur komið til skemmtana í hús föður míns. Kannski þitt hús sé vant skemmtunum, og að hjónaband þitt hafi sært ástmenn þína.” Er hún sagði þetta sneri hún sér frá og leyfði tárum sínum að renna með höfuðið hulið.

άπορουμένου δὲ αύτοῦ καὶ τρέμοντος ἡ γυνὴ μηδὲν ὑπονοοῦσα τῶν γεγονότων ἱκέτευεν εἰπεῖν τὴν αἵτιαν τοῦ χόλου. ὁ δὲ ὑφαίμοις τοῖς ὄφθαλμοῖς καὶ παχεῖ τῷ φθέγματι “κλαίω” φησὶ “τὴν ἐμαυτοῦ τύχην, ὅτι μου ταχέως ἐπελάθου,” καὶ τὸν κῶμον ὀνείδισεν. ἡ δὲ οἷα θυγάτηρ στρατηγοῦ καὶ φρονήματος πλήρης πρὸς τὴν ἀδικον διαβολὴν παρωξύνθη καὶ “οὐδεὶς ἐπὶ τὴν πατρῷαν οἰκίαν ἐκώμασεν” εἶπε, “τὰ δὲ σὰ πρόθυρα συνήθη τυχόν ἔστι τοῖς κώμοις, καὶ τὸ γεγαμηκέναι σε λυπεῖ τοὺς ἐραστάς.” ταῦτα είποῦσα ἀπεστράφη καὶ συγκαλυψαμένη δακρύων ἀφῆκε πηγάς.¹¹⁴

Deila unga parsins sem sprettur upp af blekkingum sýnir mikla breidd í tilfinningum þeirra. Hér virðist tilfinningaskalinn vinda upp á sig þar sem kringumstæður og mótsvör hvors annars espa upp aðrar tilfinningar, sem svo aftur vekja upp líkamleg viðbrögð. Kæreas verður svo reiður að líkami hans skelfur, augun verða blóðhlaupin og rödd hans afskræmist. Stolt Kallíhróu magnast svo upp við hinan óréttmætu ásakanir að hún ásakar hann á móti. Hér er áhugavert að Kallíhróa nefnir fyrrverandi ástmenn (έραστής)¹¹⁵ Kæreasar og telur þá mögulega vera valda að útbreiðslu hinna óréttmætu sögusagna. Velta má upp spurningunni um hvort það sé vegna afbryðisemi hennar til ástmannanna,

---

¹¹⁴ Chariton, 1.3. bls 40/41. „As he stood confused and trembling, his wife, quite unsuspicious of what had happened, begged him to tell her the reason for his anger. With bloodshot eyes and thick voice he said, “It is the fact that you have forgotten me that hurts so much,” and he reproached her for the reveling. But she, true daughter of a general and full of pride, was angered by the unjust accusation and said. “No one has come reveling (party) to my father’s house. Perhaps your vestibule (house) is used to revels, and your marriage has hurt your boyfriends.” Saying this she turned away and, with her head covered, let her tears pour forth.“

¹¹⁵ Erastes (έραστής) er nafn yfir eldri ástmenn. Kæreas er þá í þessu samhengi ungi ástmaðurinn eromenos (έρώμενος).

sem gæti verið ástæða þess að hún nefnir þá hér. Viðbrögð hennar eru að hylja andlit sitt og gráta en viðbrögð Kæreas við afbrýðisemi sinni eru að fyllast óstjórnlegri reiði og sparka í Kallíhróu. Ekki er víst að grátur Kallíhróu stafi aðeins af afbrýðisemi heldur getur hann einnig stafað af særðu stolti og óréttmætum ásökunum eða vegna orðasennunnar í heild sinni. Þó er ástæða til að nefna að samlífi milli ungra og eldri karlmanna var menningarlega samþykkt en framhjáhald var það ekki og samkvæmt því ásakanirnar á hendur Kallíhróu alvarlegri og tilfinningahitinn meiri.

Fræðimaðurinn Daniel N. Robinson bendir á að réttlát reiði eins og kemur fyrir í rifrildi ungu elskendanna er ekki refsiverð þar sem hún er vakin upp af óréttlátri meðferð og því skal heldur refsa þeim sem henni olli: „nokkur [skyldi ekki] vera dæmdur harkalega vegna reiði ef sú ástríða er vakin vegna óréttlætis. Heldur er það upphafsmáðurinn sem er ámælisverður.“¹¹⁶ Í tilviki Kallíhróu og Kæreasar er brotamaðurinn þeim hulinn og bæði eru þau fórnarlömb blekkingarinnar. Þau rétta því hvort sinn hlut með sættum sín á milli: „Sátt milli elskenda er auðveld og þeir taka gjarnan við afsökunarbeiðni hvor frá öðrum. Þannig að með því að breyta raddblæ sínum fór Kæreas að tala blítt við hana, og kona hans fagnaði strax breyttri afstöðu hans. Þetta kynti undir ástarhita þeirra enn frekar.“ / (εύκολοι δὲ τοῖς ἐρῶσιν αἱ διαλλεγαὶ καὶ πᾶσαν ἀπολογίαν ἡδέως ἀλλήλων προσδέχονται. μεταβαλλόμενος οὖν ὁ Χαιρέας ἥρξατο κολακεύειν, καὶ ἡ γυνὴ ταχέως αὐτοῦ τὴν μετάνοιαν ἡσπάζετο. ταῦτα μᾶλλον ἔξεκαυσε τὸν ἐρωτα.)¹¹⁷ Að vekja upp og finna tilfinningar með svo sterkum hætti líkt og verður í tilfinningaátökum sem þessum, er ekki ósennilegt að allar tilfinningar verði sterkari og verða þau því enn ástfangnari.

Sumar tilfinningar eru góðar á þann hátt að þær vekja vellíðan, en aðrar eru óþægilegar og valda vanlíðan. Aristóteles taldi að í hverri tilfinningu væri ávallt fólgin kvöl (λῦπη) eða vellíðan (ἡδονή). Auðveldlega má sjá hvernig í reiði felist kvöl og í gleði vellíðan, en Aristóteles skipti tilfinningunum ekki eftir því hvort þær væru góðar eða slæmar, eða væru í jákvæðu eða neikvæðu samhengi. Í

---

¹¹⁶ Robinson, bls. 22. „One [is not] to be judged harshly for anger if this passion is unjustly provoked. Rather, it is the instigator who is blameworthy.“

¹¹⁷ Chariton, 1.3. bls 40/41. „[R]econciliation between lovers is easy and they gladly accept any apology from each other. Thus Chaereas, changing his tone, began to talk sweetly to her, and his wife quickly welcomed his change of attitude. This increased the ardor of their love all the more.“

sumum tilfinningum sagði hann bæði geta falist kvöl og vellíðan og er ástin dæmi um slíka tilfinningu sem bæði getur verið ljúf og sár samtímis. Ekki er heldur sjálfgefið að í tilfinningalegum andstæðupörum, líkt og ótta eða trausti, skiptist kvöl og vellíðan bróðurlega á milli á þann hátt að annað valdi kvöl og hitt sé spegillinn. Andstæðupör geta bæði falið í sér kvöl. Þá getur vellíðan verið fólgin í tilfinningum sem alla jafna eru taldar neikvæðar og kvalafullar líkt og reiði. Aristóteles segir að: „í reiði sé ávallt fólgin ákveðin vellíðan vegna vonarinnar um komandi hefnd. Því það er ánægjulegt að hugsa til þess að maður muni hljóta það sem maður stefnir að.“¹¹⁸ Vellíðanin felst þannig ekki endilega í tilfinningunni sem slíkri heldur þeirri tilhugsun um að koma fram hefndum á manneskjunni sem framdi verknaðinn. Þannig er sú vellíðan sem fólgin er í reiðinni ekki tengd augnablikinu sjálfu heldur óskhyggju eða ætlan í komandi framtíð.

Stóumenn vildu þvert á móti forðast sterkar tilfinningar á borð við reiði og raunar allar tilfinningar því kenningar þeirra boðuðu allt að því öfgafullt tilfinningalegt meinlætalíf. Hið æskilega ástand var stóisk ró og tilfinningaleysi eða fullkomið hlutleysi gagnvart tilfinningum (ἀπαθεια). „Kenning þeirra var sú að til að öðlast hamingju yrði einstaklingurinn að læra að láta sig hina ytri hluti engu varða og temja sér þess í stað að lifa lífinu fyrst og fremst innra með sér, á þeim vettvangi þar sem hann gæti haft stjórn á einhverju.“¹¹⁹ Fólk átti að umbera og þola allt sem fyrir bar líkt og það hefði í raun óskað sér þess sjálft, einungis hinn dyggðugi gat orðið verðugur, farsæll og hamingjusamur.

Dygðugt líferni er eina skilyrði mannlegrar hamingju. [...] Það sem ræður úrslitum er munurinn á þeim sem hafa þekkingu og dygð til að bera annars vegar og hins vegar þeim sem eru án hvors tveggja. Þeir fyrrnefndu eru hamingjusamir og hinir ekki. Þekking, dygð og hamingja spretta af réttu sálarástandi og eru fullkomlega óháð ytri aðstæðum. Hvers konar þekking og dygð hefur þau áhrif að maðurinn verður ónæmur fyrir öllum ytri skakkaföllum?¹²⁰

Kenningar stóumanna um bælingu tilfinninga og innri skynjana til að upphefja sjálfan sig til dyggða og þannig til hamingju voru afar stífar og óraunhæft að

¹¹⁸ Aristotle, *The "Art" of Rhetoric*, 2.2.2. bls. 173-175. „anger is always accompanied by a certain pleasure, due to the hope of revenge to come. For it is pleasant to think that one will obtain what one aims at.“

¹¹⁹ Gunnar Skirbekk og Nils Gilje, *Heimspeksaga*, þýð. Stefán Hjörleifsson, 2. útg. (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2008), bls. 138.

¹²⁰ Skirbekk og Gilje, *Heimspeksaga*, bls. 138.

nokkur gæti uppfyllt þær nema „vitrингurinn“ sem var nokkurskonar ímynd hins aldyggðuga. Díónýsíus keppist við að hafa taumhald á sér í anda stóumanna en sú glíma reynir sannarlega á þolrif hans. Lesandinn fær innsýn inn í hina ætluðu hegðun sem hann leitast við að fylgja og svo hinar stríðu tilfinningar sem kalla á hann. Hann raunar hreykir sér af sjálfsstjórn og yfirvegun en þegar Kallíhróa hefur samþykkt að giftast honum á hann í erfiðleikum með að halda aftur af ástríðunni.¹²¹

Ástríða hans óx og þoldi engar tafir á hjónabandinu: sjálfstjórn er erfið þegar hægt er að láta undan lönguninni. Þrátt fyrir gott uppeldi var Díónýsíus fastur í storminum og sál hans var umlukin. En hann þvingaði sjálfan sig til að hefja sig yfir oldur ástríðu sinnar.

Τὸ μὲν οὖν ἐρωτικὸν παθος ἔστευδε [δὲ] καὶ ἀναβολὴν οὐκ ἐπέτρεπε τοῖς γάμοις· ταμεύεσθαι γὰρ δύσκολον ἔξουσίαν ἐπιθυμίας. Διονύσιος δὲ ἀνήρ πεπαιδευμένος κατείληπτο μὲν ὑπὸ χειμῶνος καὶ τὴν ψυχὴν ἐβαπτίζετο, ὅμως δὲ ἀνακύπτειν ἐβιάζετο καθάπερ ἐκ τρικυμίας τοῦ παθους.¹²²

Sjálfstjórnin er hið ákjósanlega ástand og hinar stríðandi tilfinningar er nokkuð sem hann verður að standa af sér. Díónýsíus þvingar hér fram rétta hegðun líkt og Aristóteles kennir, ástandið er bæði kvalafullt fyrir hann þó á sama tíma ánægjulegt því ánægjan er fólgin í framtíðarnautn.

Samfélagsleg gildi og viðmið sem stýra túlkun og tjáningu tilfinninga eru mikilvæg því þau aðstoða við tjáskipti og auðvelda fólk i að geta fundið til samkenndar með öðrum. Þessi gildi og viðmið geta á hinn bóginn einnig verið krefjandi og ýtt á að manneskjan sýni ákveðna tjáningu, þá geta þau jafnframt verið heftandi og útskúfað þeim sem stíga yfir mörkin. Þau eru þó alltaf breytingum háð og taka mið af fólkini sem byggir samfélagið. Með því að lesa í samfélagslegar lýsingar og samskipti milli fólks innan texta má gera sér í hugarlund það menningarsamfélag sem textinn er skrifaður inn í og getur varpað ljósi á hefðir og venjur liðinna alda.

---

¹²¹ *Papos erotikon* (ἐρωτικὸν παθος) er hér þýtt sem ástríða.

¹²² Chariton, 3.2. bls. 138/139. „His passion mounted and brooked no delay to the marriage: control is irksome when desire can be indulged. Though well brought up, Dionysius was caught in the tempest and his heart was engulfed. Yet he forced himself to rise above the billows of his passion.“

4. Áhrif á tilfinningar annarra

Hægt er að hafa áhrif á tilfinningar annarra með margvíslegum hætti þeim til ánægju eða ama. Skemmtanir og leikhús eru gott dæmi um aðstæður þar sem fólk sækist eftir því verða fyrir tilfinningalegum áhrifum. Kenningar Aristótelesar í *Skáldskaparlistinni* um *kabarsis* í tragedíum miða að tilfinningalegri upplifun sem veitir andlegan og tilfinningalegan létti. Mælskulistin er annað dæmi um hvernig hafa má áhrif á tilfinningar annarra svo sem fyrir dómstólum. Hér á eftir verður rætt um hvernig hafa má áhrif á tilfinningar annarra og í hverju slík áhrif eru fólgin.

4.1. *Kabarsis* og tenging við nýju kómedíuna

Í *Kallíhróu* má sjá margar tengingar við leikritun og þá helst nýju kómedíuna. Þó að efni nýju kómedíunnar hafi verið staðbundið ólíkt efni Kallíhróu þar sem persónur ferðast vítt og breitt þá má sjá ýmsa þætti sem vísa beint eða óbeint í leikhúshefðina. Í því samhengi má nefna eiginlegar sviðslýsingar, viðveru sögumanns, áhrif fjöldans á gang mála svipað hinum tragiska kór, staðlaða persónusköpun og vísun í hið aristótelíska hugtak *kabarsis*. Hinn alráði sögumaður ávarpar lesandann í upphafi síðustu bókar verksins og tilkynnir honum með vísun í *kabarsis* (tilfinningaaflausn) að efni þeirrar bókar muni verða til að kæta lesandann og létta lund hans eftir yfirlögðum hrakfarum:

Ég held að þessi síðasta bók muni reynast ánægjulegust fyrir lesendur mína, sem mótefni gegn hinum illu atburðum úr undanförfnum bókum. Ekki meiri sjóræningjastarfsemi eða þrælahald eða réttarhöld eða slagsmál eða sjálfsvíg eða stríð eða handtökur í þessari bók, heldur heiðarleg ást og lögmætt hjónaband!

Νομίζω δὲ καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο σύγγραμμα τοῖς ἀναγινώσκουσιν ἦδιστον γενήσεσθαι· καθάρσιον γάρ ἔστι τῶν ἐν τοῖς πρώτοις σικυθρωπῶν. οὐκέτι ληστείᾳ καὶ δουλείᾳ καὶ δίκῃ καὶ μάχῃ καὶ ἀποκαρτέρησις καὶ πόλεμος καὶ ἀλωσις ἐν τούτῳ, ἀλλὰ ἔρωτες δίκαιοι <καὶ> νόμιμοι γάμοι.¹²³

---

¹²³ Chariton, 8.1. bls. 362/363. „I think that this last book will prove the most enjoyable for my readers, as an antidote to the grim events in the preceding ones. No more piracy or slavery or trials or fighting or suicide or war or captivity in this one, but honest love and lawful marriage!“

Loforð sögumanns um viðsnúning frá hrakförum yfir í ánægjulegan endi vísar bæði í hinn hefðbundna ánægjulega endi nýju kómedíunnar en einnig í *kaparsis* tragedíunnar. Aristóteles sagði að í tragedíunni væri fólginn möguleikinn á því að veita aflausn eða útrás fyrir erfiðar tilfinningar svo sem vorkunn og skelfingu: „[Harmleikur] sýnir athafnir manna með leik, en lýsir þeim ekki með frásögn, og með því að vekja vorkunn og skelfingu nær hann að veita þessum tilfinningum útrás.“¹²⁴ Tilg heldur því fram að þessi breyting innan verksins sé því raunar hálfgerður viðsnúningur úr tragedíu yfir í kómedíu, en hann leiðir að því líkum að höfundur *Kallíhróu* hafi meðvitað haft leiðbeiningar Aristótelesar um skáldskap úr *Skáldskaparlistinni* að leiðarljósi.¹²⁵ Ánægjulegur og jákvæður endir þekktist sannarlega innan skáldskaparins en hafði fram til þessa almennt ekki tilheyrt ástarsögum sem enduðu yfirleitt á tragískan hátt.¹²⁶ Aristóteles sagði ánægjulegan endi aðeins eiga að vera ætlaðan gamanleikjum sem hann taldi sitja skör lægra en tragedíuna sem var að hans mati háleitara form.¹²⁷

Kaparsis (καθαρσις) þýðir hreinsun í bókmenntalegum skilningi í þeirri merkingu að áhorfandinn eða lesandinn upplifir tilfinningalega hreinsun. Áhorfandinn upplifir sig í sporum sögupersónunnar, gengur inn í áskapaða tilfinningaham hennar og gerir að sínum. Við það bindur áhorfandinn eigin tilfinningar við hinn tilbúna tilfinningaham sögupersónunnar en þegar verkinu lýkur greinir áhorfandinn sig aftur frá persónunni og varpar af sér hinum áskapaða ham. Við það varpar hann jafnframt af sér þeim tilfinningum sem hann hefur bundið við verkið og stendur eftir á einhvern hátt léttari. Raunar má líta á hreinsunina á tvennan máta sem annars vegar getur falist í líkamlegum skilningi, að jafna út innra ójafnvægi í ætt við vessakenninguna og hugmyndir Platons um samstillinguna:

Hreinsun í þeim skilningi að fá útrás fyrir óstýrilátar kenndir með því að láta hrífast af frásögnum um hetjudáðir, glæpi og sterkar tilfinningar. Þannig varðveitum við samstillinguna og höldum áfram að lifa í samræmi við hugsjónina um meðalhófið. Þetta er nokkurs

¹²⁴ Aristóteles, *Um skáldskaparlistina*, þýð. Kristján Árnason (Reykjavík: Hið íslenzka bókmenntafélag), 1449b6, sjá bls. 53.

¹²⁵ Tilg, bls. 135.

¹²⁶ Sama, bls. 132. „[A]s far as the history of Greek prose fiction is concerned, it seems that love stories prior to Chariton did not end well. Scholars have often drawn attention to the fact that ‘ideal’ erotic novellas in classical literature inevitably reach a tragic finale.“

¹²⁷ Aristóteles, *Um skáldskaparlistina*, 1453b13, sjá bls. 64.

konar lækningartúlkun sem minnir á vessakenninguna: Sá sem er haldinn of sterkum og öfgakenndum tilfinningum getur veitt þeim útrás í listinni og hreinsast af þeim.¹²⁸

Eða hins vegar að líta á hreinsunina sem andlega upplifun þar sem manneskjan setur sig í spor annarrar manneskju og upplifir aðstæður á annan hátt en áður og öðlast við það nýja reynslu: „Göfgun í þeim skilningi að vaxa og þroskast við það að öðlast nýja reynslu. Þá er markmiðið ekki að losna við óæskilegar tilfinningar, heldur er listin líkt og frjósamur jarðvegur fyrir sálina.“¹²⁹ *Kaparsis* er þannig leið til að hafa áhrif á tilfinningar annarra á þann hátt að manneskjan verður ekki söm á eftir.

Persónusköpun með stöðluðum persónugerðum má finna í verkinu sem svipar til nýju kómedíunnar¹³⁰:

Hinn siðlausí eða óhentugi ungi maður; kjánalegi gamli karlinn, eða foreldrið; þrifalega eiginkonan; tálkvendið eða hin leikna gleðikona; klóki þrællinn; taugaveiklaða sníkjudýrið; varnarlausa ungmeyin; og *miles gloriosus* eða sjálfumglaði hermaðurinn.¹³¹

Í verkinu má finna margar svipaðar persónur og lýst er hér. Þar má nefna þrælahjónin Fokas og Plangon í hlutverki hinna klóku þræla en þau eru ráðagóð og húsbóndaholl Díónýsíusi, þræl konungsins í hlutverki taugaveikluðu afætunnar en hann er smjaðrari og tækifærissinni, foreldrar Kæreasar koma við sögu ásamt unga ástfangna parinu sem líkt og áður sagði er ávallt þungamiðja í verkum nýju kómedíunnar. Einnig gæti Kallíhróu svipað til hinnar varnarlausu ungmeyjar sem flutt er frá einum stað til annars og Kæreas til hins óhentuga unga manns en framan af verkinu reynist honum ómögulegt að ráða við tilfinningar sínar og reynir ítrekað að leita á náðir sjálfsmorðs sem lausn frá hinu knýandi tilfinningaástandi.

Líkindi við sviðsetningu má finna í verkinu en sögumaður hrósar sér á einum stað innan verksins yfir líkindum við sviðsetningu í leikhúsi. Það er þegar allar persónur standa frammi fyrir dómstólum og Kæreas sem allir töldu láttin

---

¹²⁸ Skirbekk og Gilje, bls. 127.

¹²⁹ Sama, bls. 127.

¹³⁰ Peófrastos (371-287 f. Kr.) skrifaði verkið *Manngerðirnar* þar sem hann fjallar um og lýsir stöðluðum persónugerðum.

¹³¹ Stott, bls. 42. „[T]he profligate or impractical young man; the senex, or parent; the matronly wife; the meretrix, or accomplished courtesan; the clever slave; the nervous parasite; the vulnerable maiden; and the miles gloriosus, or swaggering soldier.“

hefur þá nýstigið fram öllum að óvörum: „Hvaða leikskáld hefur nokkurntímann sviðsett svo ótrúlegar kringumstæður? Áhorfandinn gæti talið sig staddan í leikhúsi fylltu öllum hugsanlegum tilfinningum. Allar voru þar í einu - tár, gleði, furða, samúð, vantrú, bæn.“ / (ποῖος ποιητὴς ἐπὶ σκηνῆς παράδοξον μῆθον οὐτως εἰσήγαγεν; ἔδοξας ἀν ἐν θεάτρῳ παρεῖναι μυρίων παθῶν πλήρει· πάντα ἦν ὄμοῦ, δάκρυα, χαρά, θάμβος, ἔλεος, ἀπιστία, εύχαί.)¹³² Hér dregur sögumaðurinn fram hinari ólíku tilfinningar sem leika lausum hala hver ofan í aðra í anda leikhússins en hann gæti einnig verið að vísa í upplifun lesandans líkt og áhorfanda leikhússins sem upplifir slíkar tilfinningar og *kaparsis* í kjölfarið.

Aðrar lýsingar á atríðum sem minna um mjög á sviðssenur er einnig að finna í verkinu þar sem fjöldinn er stór þáttakandi í aðstæðum, tilfinningum, og jafnvel lífi aðalpersóna. Fjöldinn birtist við allar mögulegar aðstæður og vísar hlutverk hans nokkuð til hins tragiska kórs, en afar dýnamískt samband virðist vera milli fjöldans og aðalpersóna sögunnar. Fjöldann skipa jafnt menn, konur og börn, og er enginn undanskilinn: „Περὶ σκηνῆς ἡ κυρία τῆς ἀναγωγῆς ἡμέρα, τὸ πλῆθος εἰς τὸν λιμένα συνέδραμεν, οὐκ ἄνδρες μόνον, ἀλλὰ καὶ γυναῖκες καὶ παῖδες, καὶ ἡσαν ὄμοῦ δάκρυα, εύχαί, στεναγμοί, παραμυθία, φόβος, θάρσος, ἀπόγνωσις, ἐλπίς.)¹³³ Hlutverk fjöldans virðist vera að ýta undir tilfinningar persónanna eða vekja upp ákveðin viðbrögð lesandans með því að draga fram tilfinningalegar áherslur líkt og í dæminu hér að ofan þegar brottför er í vændum og ýta viðbrögð fjöldans undir tilfinningalega upplifun lesandans á þessu augnabliki. Fjöldinn í heild sinni sýnir einnig gjarnan sömu tilfinningalegu viðbrögðin svo sem aðdáun líkt og þegar allir Persar í heild sinni krjúpa í lotningu yfir fegurð Kallíhróu: „Andlit Kallíhróu skein með útgeislun sem glampaði í augum allra, líkt og þegar á dimmri nóttu sést blindandi glampi. Lostnir furðu krupu Persar niður í lotningu.“ / (έξέλαμψε δὲ τὸ Καλλιρόης πρόσωπον, καὶ μαρμαρυγή κατέσχε τὰς ἀπάντων

---

¹³² Chariton, 5.8. bls. 266/267. „What dramatist ever staged such an extraordinary situation? An observer would have thought himself in a theatre filled with every conceivable emotion. All were there at once – tears, joy, astonishment, pity, disbelief, prayer.“

¹³³ Sama, 3.5. bls 162/163. „When the appointed day for departure arrived, the people flocked to the harbor, not only men but also woman and children, and there simultaneously occurred tears and prayers, moaning and encouragement, terror and courage, resignation and hope.“

ðóψεις, ώσπερ ἐν νυκτὶ βαθείᾳ πολλοῦ φωτὸς αἱφνίδιον φανέντος· ἐκπλαγέντες δὲ οἱ βάρβαροι προσεκύνησαν.)¹³⁴ Fræðikonan Maarit Kaimio bendir á í grein sinni „How to Enjoy a Greek Novel: Chariton Guiding His Audience“ að fjöldinn taki á ákveðinn hátt við hlutverki kórs hinna forngrísku tragedía og gamanleikja sem tæki höfundar til að hafa áhrif á tilfinningar lesandans.¹³⁵ Þetta segir hún vera nokkuð sérkennandi fyrir það sem hún kallar hina nýju skáldsögu líkt og *Kallíhróu*: „Ákveðin notkun hins trygga, aðdáandi, skelfda, grátandi og samúðarfulla fjölda sem fylgir eftir hinum nístandi tilfinningum karlhetja og kvenhetja, er þróun sem virðist sérkennandi fyrir nýju skáldsöguna líkt og við þekkjum hana frá Karíton.“¹³⁶ Fjöldinn verkar þannig sem lyftistöng fyrir hverja þá tilfinningu sem aðalpersónan upplifir svo lesandinn verður fyrir sterkari tilfinningalegum áhrifum.

4.2 Mælskulistin

Mælskulistina taldi Aristóteles vera afar mikilvæga en eitt af því sem einkenndi hana var listin til að hafa áhrif á tilfinningar annarra, á meðvitaðan hátt, og með ákveðnu stílbragði: „Tilfinningar láta menn skipta um skoðun gagnvart dómi sínum, og þeim fylgja ánægja eða kvöl; þetta á við um reiði, vorkunn, ótta og allar svipaðar tilfinningar og andstæður þeirra.“¹³⁷ Mælskulistin er meðal annars ríkjandi í leikverkum þar sem Aristóteles sagði það vera einkenni „snjallari og betri skálða að láta efni leiksins vekja þessar tilfinningar. Því sögu ber[i] að semja þannig, að menn geti, við það að heyra um atburðina og án þess að hafa neitt fyrir

¹³⁴ Chariton, 5.3. bls. 244/245. „Callirhoe's face shone with a radiance which dazzled the eyes of all, just as when on a dark night a blinding flash is seen. Struck with amazement, the Persians knelt in homage.“

¹³⁵ Maarit Kaimio, „How to Enjoy a Greek Novel: Chariton Guiding His Audience“ í *Arctos* 30 (1996), bls. 49-73, sjá bls. 67.

¹³⁶ Sama, bls. 66. „[T]he consistent use of a loyal, admiring, fearing, crying and pitying crowd accompanying the much more piercing emotions of the heroes and heroines is a development apparently peculiar to the early novel as we know it from Chariton.“

¹³⁷ Aristotle, *The “Art” of Rhetoric*, 2.1.8. bls. 173. „The emotions are all those affections which cause men to change their opinion in regard to their judgement, and are accompanied by pleasure and pain ; such are anger, pity, fear, and all similar emotions and their contraries.“

augum sér, fyllzt skelfingu og vorkunn.¹³⁸ Því þannig siptir máli hvernig sagt er frá því með mælskulistinni einni saman hvort hægt er að ná fram *kaparsis* hjá áhorfendum. Einnig var mælskulistin æskileg við málflutningi dómsmála eða hvar þar sem ræðumennsku þurfti við.

Aristóteles taldi raunar mælskulistina vera tæki sem hægt væri að nota til að ná fram vilja sínum, óháð góðri eða illri fyrirætlan, væri henni aðeins beitt á réttan hátt. Hann sagði þrennt þurfa að koma til, að kynna persónu (*ebos*) ræðumanns í hagstæðu ljósi, vekja upp tilfinningar (*pabos*) hjá áheyrendum til að ýta undir þann dóm sem óskað er eftir og sýna að það sem sagt er sé stutt með rökum (*logos*).¹³⁹ Gott dæmi um þetta er ræða foreldra Kæreasar er hann hyggst leggjast í háskafullan leiðangur og sigla um Miðjarðarhafið að vetrarlagi í leit að Kallíhróu. Við brottför koma aldraðir foreldrar Kæreasar að máli við hann en ræða þeirra ber öll merki mælskulistar:

Ariston, faðir Kæreasar, var borinn vegna hás aldurs og veikinda. Hann fleygði handleggjum sínum um háls sonar síns, hélt sér fast og grét og sagði: „Hví ert þú að fara frá mér sonur minn, gömlum manni og næstum dauðum? Ég mun sannarlega aldrei sjá þig aftur. Bíddu aðeins í nokkra daga svo ég geti dáið í örnum þér; þá jarðarðu mig og farðu af stað.“ Móðir hans einnig, hélt um kné hans og sagði: „Ég bið þig, barnið mitt, ekki skilja mig eftir hér aleina, settu mig heldur í bátinn. Ég skal vera léttur farmur, en ef ég reynist vera byrði og til vandræða, kastaðu mér í sjóinn og sigldu áfram.“ Að svo sögðu reif hún kjól sinn opinn og sagði, er hún beraði brjóst sitt,

sonur minn, lát þér hug við þetta ganga, og kenn í brjósti um mig.
Hafi eg nokkuru sinni gefið þér brjóst til raunaléttis.

Ἄριστον δὲ, ὁ Χαιρέου πατήρ, ἐσχάτω γέρα καὶ νόσω φερόμενος, περιέφυ τῷ τραχήλῳ τοῦ παιδὸς καὶ ἀνακρεμάμενος αὐτοῦ [τοῦ τραχήλου] κλαίων ἔλεγε "τί με καταλείπεις, ὡς τέκνον, ἡμιθνῆτα πρεσβύτην; διτι μὲν γὰρ οὐκέτι σε ὅψομαι δῆλον. ἐπίμεινον δὲ κἄν ὀλίγας ἡμέρας, ὅπως ἐν ταῖς χερσὶ ταῖς σαῖς ἀμιθάνω· θάψον δέ με καὶ ἀπιθι." ἡ δὲ μήτηρ τῶν γονάτων αὐτοῦ λαβομένη "έγὼ δέ σου δέομαι" φησίν, "ὦ τέκνον, μή με ἐνταῦθα καταλίπης ἔρημον, ἀλλ' ἐμβαλοῦ τριήρει φορτίον κοῦφον· ἀν δὲ ὡς βαρεῖα καὶ περιττή, ρίψατέ με εἰς τὴν θαλασσαν ἦν σὺ πλεῖς." ταῦτα λεγούσα περιερρήξατο τὴν ἐσθῆτα καὶ προτείνουσα τὰς θηλὰς "τέκνον" φεσί,
"τάδ' αἰδεο καί μ' ἐλένσον

¹³⁸ Aristóteles, *Um skáldskaparlistina*, bls. 66-67.

¹³⁹ Aristotle, *On Rhetoric: A Theory of Civic Discourse*, þýð. George A Kennedy (Oxford: Oxford University Press, 1991), formáli bls. ix.

αύτήν, εἶ ποτέ τοι λαθικηδέα μαζὸν ἐπέσχον.”¹⁴⁰

Ræða þeirra beggja sýnir fram á réttmæti kröfu þeirra. Með því að koma fram með þessum hætti sýna foreldrarnir persónu sína í hagstæðu ljósi fyrir það að vera foreldrar hans og benda á veitta þjónustu og fórnfýsi af þeirra hálfu sem slíkir en í því felst einnig skylda Kæreasar gagnvart þeim. Tjáning eigin tilfinninga ásamt þeim rökum sem þau færa er til þess fallin að vekja upp tilfinningar en rökin sýna þau fram á með því að benda á aldur og væntanlega félagslega stöðu þeirra skilji hann þau eftir. Þessi ræða hefur svo djúpstæð áhrif á Kæreas að hann efast nægjanlega um réttmæti leiðangursins og setur að jöfnu skyldu sína gagnvart foreldrunum og þrá sína eftir Kallíhróu: „Kæreas var niðurbrotinn af bænum foreldra sinna, og hann kastaði sér fyrir borð, óskandi eftir að deyja til að forðast að þurfa að velja á milli þess að gefa upp leit sína að Kallíhróu og að valda foreldrum sínum kvöl.“ / (Κατεκλάσθη Χαιρέας πρὸς τὰς τῶν γονέων ἱκεσίας καὶ ἔρριψεν ἐαυτὸν ἀπὸ τῆς ωεώς εἰς τὴν θάλασσαν, ἀποθανεῖν θέλων, ἵνα φύγῃ δυοῖν θάτερον, ἢ [τὸ] μὴ ζητεῖν Καλλιρόην ἢ [τὸ] λυπῆσαι τοῦς γονεῖς.)¹⁴¹ Í þessari stöðu getur hann ekki valið á milli svo hann kýs heldur að fremja sjálfsmorð og þannig binda endi á þetta tilfinningalega ástand sem er honum ofviða.

Aristóteles taldi mælskulistina þannig beinlínis vera hæfileikann til að geta leitt viðmælendur sína að þeirri niðurstöðu sem mælandinn taldi ákjósanlegasta. Á þann hátt að geta í öllum tilfellum séð fyrir allar tiltækar leiðir til að beita viðmælandann sannfæringarkrafti. Takmark mælskulistarinnar að snúa öndverðri skoðun í hagstæða var því að nokkru leyti byggð á því að geta vakið

---

¹⁴⁰ Chariton, 3.5. bls. 162/163-164/165. Inndregnar línum tilvitnunarinnar eru tilvísun Karítos í *Ilíonskviðu*: Hómer, *Ilíonskviða*, þýð. Sveinbjörn Egilsson (Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs, 1973), 2282, sjá bls. 437. „Ariston, Chaereas’ father, was carried because of advanced age and sickness. He flung his arms about the neck of his son, and clinging to him wept and said, “Why are you leaving me, my son, an old man and almost dead? I shall certainly never see you again. Just wait a few days so that I can die in your arms; then bury me and go.” His mother, too, clasped his knees and said, “I beg you, my child, do not leave me here all alone, but put me on the boat. I shall be a light load, but if I prove a burden and a nuisance, throw me into the sea and sail on.” So saying she tore open her dress and said, holding out her breasts,

“Son, have respect for these and take pity upon me
if ever I gave you the teat to soften your sorrows.”

¹⁴¹ Chariton, 3.5. bls 164/165. „Chaereas was shattered by his parents’ appeals, and he threw himself overboard, wishing to die so as to avoid having to chose between giving up his search for Callirhoe and causing pain to his parents.“

upp ákveðnar tilfinningar með viðmælandanum sem Aristóteles sagði vera einna áhrifaríkast ef hægt væri að koma því við hjá dómurum í dómsmálum:

Markmið mælskulistar er dómur - því dómar eru áberandi í meðvitaðri mælskulist og dómsmeðferðir eru dómur - ekki einungis er nauðsynlegt að íhuga hvernig skuli gera ræðuna sjálfa lýsandi og sannfærandi heldur ætti ræðumaður einnig að sýna að hann búi yfir ákveðnu eðli og ætti að vita hvernig á að setja dómarann í ákveðið hugarástand. Því það skiptir miklu máli við að framkalla sakfellingu.¹⁴²

Það var því kappsmál að koma áheyrandanum í tilhlýðilegt hughrifaástand svo hann sveigðist með málflutningnum og væri líklegrí til að fella dóm mælandanum í hag því ef áheyrandinn var jákvæður gagnvart þeim sem átti að dæma þá var hann líklegrur til að fella niður dóminn eða dæma mildilega en væri hið gagnstæða raunin væri málið tapað.¹⁴³

Sögunaður verksins virðist hafa nokkuð góða innsýn inn í málaferli og dómsmál og er ástæða til að taka orð hans í byrjun trúanleg er hann kynnir sig sem ritara málafærslumanns. Bæði Díónýsíus og Miþrídates tala máli sínu fyrir konungi og áheyrendum. Díónýsíus veit ekki til þess að Kæreas er á lífi og telur sig hafa réttmætan málstað og niðurlægir Miþrídates er hann segir hann þurfa að vekja menn upp frá dauðum til að geta framið hjúskaparbrot: „Hann getur ekki einu sinni haldið því fram að honum hafi verið ókunnugt um dauða Kæreasar, því við gerðum gröf hans á meðan Miþrídates var í Míletos og hann tók þátt í sorg okkar. En þegar hann vill drýgja hór, þá reisir hann hina dauðu til lífs!“ / (καὶ γὰρ οὐδὲ τοῦτο δύναται λέγειν, ὅτι τεθνηκέναι Χαιρέαν ἡγνόει· τούτου γὰρ ἐν Μιλήτῳ παρόντος ἔχώσαμεν ἐκείνῳ τὸν τάφον, καὶ συνεπένθησεν ἡμῖν. ἀλλ’ ὅταν μοιχεῦσαι θέλῃ Μιθριδάτης, ἀνίστησι τοὺς νεκρούς.)¹⁴⁴ Miþrídates svarar fyrir sig með tilkomumikilli ræðu sem er þrungin leyndardómi er hann þykist hafa ákveðna vitneskju umfram aðra, sem hann sannarlega hefur. Hann vinnur með óvissuna:

---

¹⁴² Aristotle, *The "Art" of Rhetoric*, 2.1-2, bls. 169. „[T]he object of Rhetoric is judgement – for judgements are pronounced in deliberative rhetoric and judicial proceedings are a judgement - it is not only necessary to consider how to make the speech itself demonstrative and convincing but also that the speaker should show himself to be of a certain character and should know how to put the judge into a certain frame of mind. For it makes a great difference with regard to producing conviction.“

¹⁴³ Aristotle, *The "Art" of Rhetoric*, 2.1.4. bls. 171.

¹⁴⁴ Chariton, 5.6. bls. 260/261. „He cannot even claim that he was ignorant of Chaereas' death, because we built his tomb while Mithridates was there in Miletus and he joined in our mourning. However, when he wishes to commit adultery, he brings the dead to life!“

Díónýsíus, áskorun þín til mín er ekki þér í hag. Ég sver að ég er vinur þinn og bandamaður. Dragðu ákæru þína til baka. Það er þér í hag. Biddu konunginn að fella niður málið. Dragðu það til baka og segðu: „Miþrídates hefur ekki gert neitt rangt. Ég ásakaði hann að ástæðulausu. „Ef þú þrjóskast við, munt þú sjá eftir því. Þú munt verða sjálfdaemdur. Ég vara þig, þú munt tapa Kallíhróu. Konungurinn mun sjá að það er ekki ég heldur þú sem ert níðingurinn!

προκαλῇ με, Διονύσιε, πρόκλησιν οὐδαμῶς <σοι> συμφέρουσαν. μαρτύρομαι· φίλος είμί σοι καὶ ξένος. ἀπόστηθι τῆς κατηγορίας· συμφέρει σοι. βασιλέως δεήθητι παραπέμψαι τὴν δίκην. παλινωδίαν εἰπὲ 'Μιθριδάτης ούδεν ἀδικεῖ· μάτην ἐμεμψάμην αύτόν.' ἂν δὲ ἔπιμείνῃς, μετανοήσεις· κατὰ σαυτοῦ τὴν ψῆφον οἶσεις. προλέγω σοι, Καλλιρόην ἀπολέσεις. οὐκ ἔμέ βασιλεὺς ἀλλὰ σὲ μοιχὸν εὐρήσει. ¹⁴⁵

Ræðuna telur sögumaður vera afar snjalla og bera góð merki mælskulistarinnar. Hún skapar vissulega spennu, snýr vörn í sókn og tilfinningalegan meðbyr meðal áheyrenda. Í raun tryggir Miþrídates þá útkomu sem hann sækist eftir því Díónýsíus, sem telur sig vera í rétti og sótti málið til að byrja með, getur ekki hætt við vegna orða Miþrídatesar, hann verður að fylgja málinu eftir. Miþrídates vinnur rétt með alla þætti mælskulistarinnar með því að sýna að hann sé ekki sá illvirki sem hann er ákærður fyrir heldur sé einmitt þvert á móti afar viðkunnanlegur og hjálpsamur. Hann sýnir með rökum að aðgerðir hans voru réttmætar og ræðan sannarlega hreyfir við tilfinningum áheyrenda og fær þá til að breyta dómi sínum líkt og Aristóteles sagði að væri einmitt hlutverk *pápos* innan mælskulistarinnar. „[Það er með sannfæringarkrafti] gegnum áheyrendur þegar þeir eru leiddir til að finna tilfinningar [*pápos*] vegna ræðunnar; því við gefum ekki sama dóm hrygg og glöð eða þegar verið er vingjarnlegur og fjandsamlegur.“¹⁴⁶

Að finna til getur verið eftirsótt en einnig markað djúp spor í sálarlíf manneskju. Að verða fyrir upplifun getur þannig haft varanleg áhrif á tilfinningalífið manneskjunni til ánægju eða kvalar. Þannig er einnig hægt

¹⁴⁵ Chariton, 5.7. bls. 264/265. „Dionysius, your challenge to me is not in your interest. I swear I am your friend and ally. Withdraw your charge. This is in your interest. Ask the king to dismiss the suit. Recant, and say, ‘Mithridates has done no wrong. I blamed him without cause.’ If you persist, you will regret it. You will stand self-condemned. I warn you, you will lose Callirhoe. The king will find not me, but you, the adulterer!“

¹⁴⁶ Aristotle, *On Rhetoric: A Theory of Civic Discourse*, 1. 5, bls. 38. „[There is persuasion] through the hearers when they are led to feel emotion [*pathos*] by the speech; for we do not give the same judgment when grieved and rejoicing or when being friendly and hostile.“

meðvitað að hafa áhrif á tilfinningar annarra á sama hátt og einhverjir geta sóst eftir því að láta hafa áhrif á tilfinningar sínar. Að ganga inn í ímyndaðar tilfinningar sem eru á einhvern hátt meiri en þær sem manneskjan býr að getur þanið út tilfinningaskynjunina og orsakað létti þegar hinum ímynduðu tilfinningum sleppir. Mælskulistin er mikilvæg til að koma slíkri samsömu til leiðar en einnig er hægt að hafa áhrif á skynjun og tilfinningalíf með mælskulistinni til að kalla fram þau áhrif sem eru mælandanum í hag.

Lokaorð

Tilfinningar eru sammannlegar og hafa verið til og upplifðar á öllum tínum. Með frekari rannsóknum á sviði tilfinninga færumst við nær eiginlegum skilningi á taugalíffræðilegri verkan líkamans við skynjun, og því flókna samspili sem á sér stað við að upplifa tilfinningar. Á hinn bóginn er jafn erfitt sem áður að festa niður skilning á nokkru jafn huglægu og því hvað felst í tjáningu og miðlun tilfinninga innan hvers menningarsamfélags fyrir sig. Lykilinn er þar helst að finna innan hins menningarbundna samhengis sem er mis erfitt að nálgast. Aristóteles sagði tilfinningar byggjast á dómi um hvað teldist gott eða slæmt, rétt eða rangt en síður felst einmitt í hinu lærða menningarsamhengi. Líkaminn sinnir sínu hlutverki óháð lærða samfélagini eða hinum samfélagslega lærðu viðbrögðum og framkallar ósjálfráð viðbrögð við áreiti sem meðal annars felast í roða, svita, skjálfta, hraðari hjartslætti og hærri blóðþrýstingi svo eitthvað sé nefnt. Skilningurinn sem lagður er í þessi viðbrögð er hins vegar menningarbundinn. Menningarsamfélagið felur þannig í sér ramma sem heldur utan um miðlun og túlkun tilfinninga.

Þær birtingarmyndir tilfinninga sem sjá má í *Kallíhróu* eru mjög líkamlegar og jafnvel dramatískar. Stílfærðar hreyfingar, líkamstjáning og ákveðið háttarlag, líkt og að berja sér á brjóst, rífa í föt sín eða ausa yfir sig ösku, verða hefðbundnar sem með endurtekningu í ákveðnum aðstæðum festast í sessi sem tákni fyrir þær tilfinningar. Samsett tákni mynda gjörning sem talar til áhorfandans eða lesandans og miðlar tilfinningunni eða því tilfinningaástandi sem manneskjan upplifir hverju sinni. Slík tjáning auðveldar miðlun og túlkun svo auðveldara er að ganga inn í tilfinninguna af skilningi og upplifa samkennd eða samúð.

Tilfinningin er því fremur túlkuð hið ytra en hið innra en það er einmitt síður munur tjáningar sem stingur í stúf við lestur verksins í dag. Tilfinningar í dag tilheyra frekar hinu innra lífi manneskjunnar og er tjáningu þeirra heldur ætlað að vera stillt í hóf. Sú staðreynd að tjáning tilfinninganna birtist með slíku móti í verkinu þarf ekki að útiloka að tilfinningar hafi ekki einnig tilheyrta hinu innra lífi líkt og sjá má í tilfinningalífi Kallíhróu. Tilfinningar hennar eru ýktar á opinberum vettvangi þar sem þeim er miðlað til hins

samfélagsins eða lesandans, en lesandinn fær einnig innsýn inn í innra tilfinningalíf hennar við það dýpkar persóna hennar. Þeim gluggum fjölgar eftir því sem líður á verkið sem túlka má sem ákveðna framvindu í þroska persónunnar. Þannig má á líta á sögu hennar sem þroskasögu þar sem birtingarmyndir tilfinninganna marka þann þroska.

Einnig má greina heimspekkilegar hugmyndir um tilfinningar líkt og kenningar Platons um hömlur eða hófsemi tilfinninganna. Platon lagði áherslu á samstillingu en upphafði á sama tíma rökhugsunina á kostnað tilfinninganna sem hann taldi dýrslegar og óæskilegar. Samstillingin fólst því ekki svo mjög í jafnri aðkomu allra þátta innan sálarinnar heldur frekar drottnandi rökhugsun sem aðrir þættir manneskjunnar, skap og löngunarhlutinn, lutu. Slíkt taumhald má aðallega sjá í persónunni Díónýsíusi sem stendur fyrir glímu rökhugsunar og tilfinninga. Stéttarstaða hans og ábyrgð gagnvart samfélaginu er áberandi en einnig er greinilegt að hann hefur hlotið það heimspekkilega uppeldi sem Platon og Aristóteles sögðu vera grundvöll þess að geta hamið hinar ólgandi tilfinningar.

Til að reyna að svara þeirri spurningu hvernig tilfinningunum var ætlað að hafa áhrif á lesendur kemur tvennt til greina. Að samfélagið hafi gert kröfu á tjáningu tilfinninganna með þeim hætti sem tilfinningarnar birtast í verkinu, eða að tjáningin sé að einhverju leyti ýkt í anda leikverka eða nýju kómedíunnar og sé því ekki nema að litlum hluta spegill samfélagsins. Þó greina megi sterkar líkingar við nýju kómedíuna er líklegra að áhrifa hennar gæti minna er kemur að tjáningu tilfinninganna þar sem slíkar birtingarmyndir tilfinninga einskorðast ekki við *Kallíhróu* heldur má sjá svipaða tjáningu þeirra í öðrum forngrískum skáldsögum. Því má ætla að lesa megi tilfinningalegar birtingarmyndir verksins sem einskonar samfélagsspegil hvað varðar gildi og viðmið sem stýra því hvað telst rétt í tjáningu og miðlun tilfinninga. Þó ber að geta þess að þetta eina verk stendur ekki fyrir öll skáldverk forngríkkja og jafn líklegt að samfélagsleg gildi og viðmið hafi verið breytileg milli samfélaga og tímabila þá eins og þau eru nú.

Heimildaskrá

Aðalheimildir:

Chariton, *Callirhoe*, þýð. G. P. Goold (Cambridge: Harvard University Press, 1995)

Collected Ancient Greek Novels, þýð. B. P. Reardon (London: University of California Press, 1989)

Aðrar heimildir:

Arikha, Noga, „Just life in a nutshell”: Humours as common sense“, *Philosophical forum*, 39 / 3 (2008), bls. 303-314, (síðast skoðað 10.02.2015)

Arikha, Noga, *Passions and Tempers: A History of the Humours*, sjá:

<http://www.passionsandtempers.com/v1/page.php?l=en&p=humours>,
(síðast skoðað 10.02.2015)

Aristotle, *On Rhetoric: A Theory of Civic Discourse*, þýð. George A Kennedy
(Oxford: Oxford University Press, 1991)

Aristotle, *The “Art” of Rhetoric*, þýð. John Henry Freese (London: Harvard University Press, 1939)

Aristóteles, *Siðfræði Níkómakkosar*, (Reykjavík: Hið íslenzka Bókmenntafélag, 1995)

Aristóteles, *Um skáldskaparlistina*, þýð. Kristján Árnason (Reykjavík: Hið íslenzka bókmenntafélag, 1997)

Averill, James R., „Analysis of psychophysiological symbolism“ í *The Emotions: Social, Cultural and Biological Dimensions*, ritstj. Rom Harré og W. Gerrod Parrott (London: Sage Publications, 1996), bls. 204-228

Averill, James R., „Inner feelings, works of the flesh, the beast within, diseases of the mind, driving force, and putting on a show: six metaphors of emotion and their theoretical extensions“, *Metaphors in the History of Psychology* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), bls. 104-132

Butler, Judith, *Gender Trouble: Feminism and Subversion of Identity*, 2. útg. (London: Routledge, 2007)

Damasio, Antonio, *Descartes' Error: Emotions, Reason and the Human Brain*, 3. útg. (London: Vintage Books, 2006)

Dixon, Thomas, *From Passions to Emotions: The Creation of a Secular Psychological Category* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003)

Egger, Brigitte, „Looking at Chariton's Callirhoe“ í *Greek Fiction: The Greek Novel in Context*, ritstj. J.R. Morgan og Richard Stoneman (London: Routledge, 1994), bls. 31-43

Eming, Jutta, „On Stage. Ritualized Emotions and Theatricality in Isolde's Trial“, *MLN* 124: 4 (2009), bls. 555-571,
sjá: <http://www.jstor.org/stable/29734527>, (síðast skoðað 13.03.15)

Hómer, *Ilíonskviða*, þýð. Sveinbjörn Egilsson (Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs, 1973)

Hómer, *Ódysseifskviða*, þýð. Sveinbjörn Egilsson (Reykjavík: Bjartur, 2004)

Knuuttila, Simo, *Emotions in Ancient and Medieval Philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 2004)

Konstan, David, *The Emotions of The Ancient Greeks: Studies in Aristotle and Classical Literature*, 2. útg. (Toronto: University of Toronto Press, 2007)

Konstan, David, *Sexual Symmetry: Love in the ancient novel and related genres* (New Jersey: Princeton University Press, 1994)

Kristjánssdóttir, Dagný, „Hugsýki“ í *Undirstraumar* (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 1999), bls. 326-342

Platon, *Ríkið*, þýð. Eyjólfur Kjalar Emilsson (Reykjavík: Hið íslenzka bókmenntafélag, 2009)

Platon, *Samdrykkjan: og Plótínus: Um fegurðina 1.6.*, þýð. Eyjólfur Kjalar Emilsson (Reykjavík: Hið Íslenska Bókmenntafélag, 1999)

Robinson, Daniel N., „Aristotle on the Emotions“ í *The Emotions: Social, Cultural and Biological Dimensions*, ritstj. Rom Harré og W. Gerrod Parrott (London: Sage Publications, 1996), bls. 20-23

Rosenwein, Barbara H., „Emotion Words“ í *Le Sujet des Émotions Au Moyen Âge*, ritstj. Piroska Nagy og Damien Boquet (Frakkland: Editions Beauchesne, 2009), bls. 93-106

Rosenwein, Barbara H., „Worrying about Emotions in History“ í *The American Historical Review*, 107 / 3 (2002), bls. 821-845, sjá:
<http://www.jstor.org/stable/10.1086/532498>, (síðast skoðað 12.03.2015)

Skirbekk, Gunnar og Nils Gilje, *Heimspekkisaga*, þýð. Stefán Hjörleifsson, 2. útg. (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2008)

de Temmerman, K., „Blushing Beauty. Characterizing Blushes in Chariton's
“Callirhoe”“, *Mnemosyne*, 60/2 (2007), bls. 235-252

Tilg, Stephan, *Chariton of Aphrodisias: And the Invention of the Greek Love Novel*
(Oxford: Oxford University Press, 2010)

Stott, Andrew, *Comedy: the New Critical Idiom* (London: Routledge, 2005)